

บทที่ 3

การก่อตัวของภาวะหนี้สินในชุมชน

ในบทนี้จะทำการศึกษาพัฒนาการของระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สินของชาวนาในชุมชนบ้านคงว่าเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคมซึ่งมีลักษณะเฉพาะ เช่นชุมชนบ้านคงได้อย่างไร โดยจะศึกษาวิเคราะห์ภายใต้ความสัมพันธ์ที่กลุ่มชาวนาในชุมชนบ้านคงปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มทุนที่หลากหลายขยายตัวสู่ชุมชนในรูปแบบที่หลากหลาย และการแทรกแซงของรัฐผ่านตัวแทนข้าราชการและโครงการพัฒนาต่างๆ โดยเน้นศึกษาผ่านระบบความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิต วิเคราะห์กระบวนการผลิตและการตลาดภายใต้กรอบความคิดความสามารถในการเข้าถึงและการครอบครองและการจัดการทรัพยากร ซึ่งการศึกษาในบทนี้จะเริ่มจากการที่ชาวนาต้องประสบเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคอันหลากหลายในการเข้าถึงและครอบครองปัจจัยทางการผลิต ซึ่งถูกกำกับไว้โดยโครงสร้างระบบความสัมพันธ์แบบดั้งเดิม เช่นระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ซึ่งเป็นพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญก่อนนำไปสู่ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน สำหรับปัญหาภายใต้ระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน ตลอดจนกลไกการทำงานการผลิตซ้ำของวิถีการผลิตทุนนิยมภายใต้ระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สินจะนำไปกล่าวในบทที่ 4 และ บทที่ 5 ต่อไป

3.1 ยุคบุกเบิกตั้งถิ่นฐาน พ.ศ.2450-2500

ชุมชนบ้านคง นับเป็นชุมชนอีกชุมชนหนึ่งของภาคเหนือตอนบน สาเหตุประการสำคัญที่ทำให้ประวัติศาสตร์ของชุมชนแห่งนี้เริ่มผูกสัมพันธ์กับระบบทุนนิยมและการขยายตัวของอำนาจรัฐค่อนข้างช้ากว่าชุมชนอื่นเนื่องจากความไกลห่างจากเมืองศูนย์กลางคือตัวเมืองเชียงใหม่ถึง 180 กิโลเมตร ซึ่งแต่ก่อนนั้นการเดินทางจากตัวชุมชนสู่ตัวเมืองเชียงใหม่เป็นไปด้วยความยากลำบากและคนในชุมชนก็ไม่มีเหตุผลใดที่จะทำให้ต้องเดินทางสู่ตัวเมือง และเช่นเดียวกันข้อสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ความโดดเด่นของชุมชนแห่งนี้ถูกรักษาไว้นานก็คือการเป็นชุมชนบ้านป่าหรือในสายตาของคนในเมืองมักเรียกว่า"บ้านป่าเมืองเถื่อน"ด้วยเหตุผลเชิงภูมิศาสตร์ เพราะชุมชนแห่งนี้ตั้งอยู่แนวตะเข็บชายแดนไทย-พม่า ทางด้านทิศเหนือและตะวันตกของชุมชนถูกโอบล้อมไปด้วยพรมแดนธรรมชาติเป็นเส้นเขตแดนกั้นระหว่างไทย-พม่า เป็นแนวยาว ซึ่งห่างจากจุดเส้นเขตแดนเมื่อพิจารณาเป็นรัศมีวงกว้างเข้าไปทางด้านเขตพม่าและเขตไทยแล้วจะเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำที่กว้างใหญ่ และถูกกั้นด้วยเทือกเขาแดนลาวที่มียอดคดขยไยใหญ่สลับกันไป

3.1.1 การบุกเบิกและตั้งถิ่นฐาน

ชุมชนบ้านดง ห่างจากเขตแดนไทย-พม่าราว 10 กิโลเมตร และเป็นชุมชนที่ถูกบุกเบิกโดยกลุ่มคนชาวไทยใหญ่ที่อพยพมาจากพม่า ต่อมาเมื่อมีครัวเรือนคนเมืองได้อพยพเข้ามาสมทบจากเขตอำเภอใกล้เคียงเมืองเชียงใหม่เพื่อบุกเบิกพื้นที่ป่าและเข้ามาจับจองเขตที่ราบเชิงเขาตั้งเป็นบ้านเรือนอยู่ริมถนนสายสำคัญที่เชื่อมระหว่างตัวอำเภอแม่ฮาดกับอำเภอฝางและเข้าสู่ตัวเมืองจังหวัดเชียงใหม่ซึ่งห่างจากชุมชนไปทางทิศใต้ราว 180 กิโลเมตร ปัจจุบันกลุ่มคนกลุ่มใหญ่ของชุมชนคือคนเมืองที่อพยพเข้ามาสมทบในภายหลัง

ในช่วงก่อนปี 2450 ชนกลุ่มแรก ๆ ที่อาศัยอยู่แถบนี้คือชาวไทยใหญ่ ที่อพยพมาจากเขตพม่าเข้ามาบุกเบิกที่ทำกินในเขตไทย ด้วยเหตุผลสำคัญคือหนีภัยสงครามระหว่างชนกลุ่มน้อยในเขตพม่า แต่อย่างไรก็ตามมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้แสดงว่าชุมชนแห่งนี้เคยมีการตั้งบ้านเรือนในลักษณะถาวร ซึ่งอาจจะเป็นเพราะว่าชุมชนแห่งนี้เป็นเส้นทางผ่านของการเดินทัพสมัยโบราณ หรืออาจจะเป็นเส้นทางการค้าขายวัวต่างๆ ที่เกิดขึ้นในช่วง 300-400 ปีที่ผ่านมาโดยมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นถึงการตั้งบ้านเรือนถิ่นฐานก่อนชาวไทยใหญ่จะมาจับจองพื้นที่แห่งนี้เมื่อช่วงกลางศตวรรษที่ผ่านมาที่สำคัญคือซากวัดเก่าหรือกำแพงเมืองเก่า โดยเฉพาะวัดพระธาตุคอกย่น้ำค้าง ซึ่งอยู่ห่างจากชุมชนไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 5 กิโลเมตร และวัดพระธาตุปู่แซ่ ที่อยู่ห่างไปทางทิศเหนือของชุมชนราว 8 กิโลเมตร นั้นแสดงให้เห็นว่าชุมชนบริเวณพื้นที่เชิงเขาที่ลาดมาจากทิศตะวันตกจนถึงถนนสายอำเภอฝาง-แม่ฮาดนั้น เคยเป็นที่ตั้งของชุมชนมาก่อน หากแต่ไม่มีหลักฐานยืนยันว่าเป็นคนเชื้อสายใด และตั้งชุมชนในช่วงไหน

จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่อายุตั้งแต่ 70 ปีขึ้นไป และยังจำความได้ในชุมชนในฐานะผู้ให้ข้อมูลหลักได้ให้ข้อมูลที่สอดคล้องกัน สรุปว่าตอนที่มาตั้งถิ่นฐานชุมชนในระยะเริ่มแรกราว 80 ปี นั้นจะมีครัวเรือนของชาวไทยใหญ่ ตั้งบ้านเรือนอยู่ก่อนแล้ว 4-5 ครัวเรือนซึ่งมาตั้งบ้านเรือนอยู่ก่อนได้ไม่นานมากนัก และทางทิศตะวันตกของชุมชนก็เป็นดินแดนที่ตั้งบ้านเรือนของชาวเขาเผ่าลาหู่ (มุเซอ) ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นหย่อมๆ ตามคอกย่นต่างๆ เช่น มุเซอที่คอกย่นแหลม มุเซอบนคอกย่นนะ มุเซอคอกย่นห่มัน เป็นต้น ครอบครัวชาวไทยใหญ่ที่มาตั้งถิ่นฐานในชุมชนบ้านดงครอบครัวแรกคือ ครอบครัวของ "สว่างพนม" ซึ่งเป็นผู้นำในการบุกเบิกชุมชนที่รกร้างไปด้วยหญ้าคา ต้นไม้ใหญ่ เกือบจะไม่มีหลักฐานแสดงว่าชุมชนแห่งนี้ได้เคยถูกบุกเบิกมาครั้งหนึ่งแล้ว สาเหตุที่ชุมชนร้างไปช่วงหนึ่งก่อนที่ชาวไทยใหญ่กลุ่มแรกจะมาบุกเบิก ไม่มีใครทราบแน่ชัด ไม่ว่าจะเป็นสาเหตุหนีภัยสงคราม หรือโรคภัยร้ายระบาศ ภายหลังจากที่ครอบครัวของ "สว่างพนม" ได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนในชุมชน และบุกเบิกที่ทำกินเป็นครอบครัวแรกแล้ว อีกไม่นานนักครอบครัวชาวไทยใหญ่จากฝั่งพม่า และจากชุมชนใกล้เคียงได้มาตั้งบ้านเรือนเพิ่มมากขึ้น อย่างไรก็ตามชุมชนบ้านดงกลับ

ไม่ใช่หมู่บ้านศูนย์กลางของชุมชนไทยใหญ่หากแต่เป็นชุมชนบ้านเมืองหนองที่ตั้งอยู่ห่างจากชุมชนบ้านดงไปทางทิศเหนือประมาณ 2 กิโลเมตร ชาวไทยใหญ่ที่บ้านเมืองหนองบุกเบิกที่ทำกิน จัดสร้างวัดไทยใหญ่ และขยายชุมชนอย่างรวดเร็วจึงทำให้ชาวไทยใหญ่อีกหลายครัวเรือนมาตั้งเป็นบ้านเรือน ณ ชุมชนบ้านดงก่อนหน้านั้น ย้ายครัวเรือนไปตั้งบ้านเรือนที่ชุมชนบ้านเมืองหนองแทน

ต่อมาชุมชนบ้านดงได้ถูกแทนที่ด้วยคนเมืองที่อพยพเข้ามาจากอำเภอใกล้เคียงในช่วงระหว่างปี 2470 เป็นต้นมา สาเหตุที่ชาวไทยใหญ่เข้ามาตั้งถิ่นฐานประการหนึ่งมาจากชุมชนบ้านดง และในเขตชุมชนใกล้เคียงเป็นชุมชนที่เป็นทางผ่านการค้าขายวัวต่างของชนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนแถบตะเขปชายแดนมาช้านาน และได้มีโอกาสปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันต่อมามีการแต่งงานระหว่างชาวไทยพื้นเมือง กับชาวไทยใหญ่ และขยายครอบครัวเครือญาติพร้อมกับเข้ามาตั้งรกรากถิ่นฐานในเขตชุมชนมากขึ้น ในระยะนี้การเข้าถึงที่ดินยังเป็นการใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก ทำให้ครัวเรือนที่เข้ามาอยู่ในชุมชนในระยะแรกสามารถจับจองที่ดินได้ค่อนข้างมาก โดยเฉพาะที่ดินบริเวณใกล้ชุมชนและใกล้แหล่งน้ำ ดังนั้นในช่วงระยะเวลาที่ระบบครัวเรือนแบบขยายจึงมีประโยชน์สำหรับการรวมแรงงานเพื่อการเข้าถึงที่ดินและการผลิต โดยอาศัยแรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักอายุตั้งแต่ 80 ปีเป็นต้นไป เช่นลุงปิง ลุงคำ ได้ให้ข้อมูลที่น่าสนใจสอดคล้องกันว่า ในระยะประมาณ ปี 2480 เป็นต้นมา กลุ่มคนเมืองจากอำเภอใกล้เคียงตัวเมืองเชียงใหม่ เช่นจากอำเภอดอยสะเก็ด อำเภอหางดง อำเภอสารภี หรือจากตัวเมืองลำพูน เช่นอำเภอ ป่าซาง อำเภอแม่ทา ซึ่งเป็นกลุ่มคนชวนากรุ่นใหม่เริ่มอพยพเข้าสู่เขตอำเภอแม่เฒ่า ซึ่งก่อนนั้นเป็นเขตการปกครองของอำเภอฝางทางด้านทิศเหนือ กลุ่มคนที่อพยพเข้ามาใหม่มีวัตถุประสงค์ชัดเจนคือการเข้ามาเพื่อแสวงหาที่ดินทำกินใหม่ เนื่องจากที่ดินบริเวณใกล้เมืองเชียงใหม่หรือลำพูนขณะนั้นไม่สามารถบุกเบิกได้ บางคนอพยพมาเนื่องจากระบบอุปถัมภ์เก่าที่มีกับกลุ่มเจ้านายฝ่ายเหนือได้ถูกทำลายลงเนื่องจากการขยายอำนาจทางการเมืองของรัฐศูนย์กลางจากกรุงเทพฯ ซึ่งทำให้ครัวเรือนที่ดำรงชีพด้วยการเข้าไปอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ หรือข้าทาสของเจ้านายฝ่ายเหนือต้องดิ้นรนแสวงหาที่ดินทำกินใหม่

ประจักษ์พยานยืนยันคำกล่าวข้างต้นคือ ปัจจุบันในชุมชนบ้านดงจึงมีหลายครัวเรือนที่อพยพมาจากคุ้มของเจ้าคารารศรี อำเภอแม่วิม โดยส่วนใหญ่แล้วเป็นชาวไทยใหญ่ที่เป็นช่างเงินช่างทองอพยพกลับมาอยู่ในเขตอำเภอแม่เฒ่าเนื่องจากบางครัวเรือนเคยผ่านพื้นที่แห่งนี้ในคราวอพยพเข้าสู่ประเทศไทยผ่านไปสู่อำเภอใกล้เคียงเมืองเชียงใหม่ การอพยพเข้ามาของคนกลุ่มใหม่ในชุมชนบ้านดง จะเข้ามาจับจองพื้นที่ดิน โดยเฉพาะที่ดินทางด้านทิศตะวันออกซึ่งเป็นพื้นที่ราบเหมาะสำหรับการทำนากรุ่นคนกลุ่มนี้จะเข้าจับจองอย่างรวดเร็ว โดยพื้นที่ดินทางทิศตะวันตกของ

ชุมชนนั้นกลุ่มชาวไทยใหญ่ซึ่งอาศัยอยู่ก่อนเก่าได้จับจองไว้จนเกือบหมดสิ้นเมื่อกลุ่มคนเมืองอพยพเข้ามา และกลุ่มครัวเรือนบางครัวเรือนพอมีเงินที่สะสมมาเหลืออยู่ก็จะใช้เงินนั้นซื้อที่ดินจากครัวเรือนรุ่นเก่าที่จับจองที่ดินไว้ สำหรับกลุ่มครัวเรือนที่อพยพเข้ามาภายหลังก็จะจับจองที่ดินที่ห่างไกลจากชุมชนไป และที่ดินที่จับจองได้มักจะเป็นที่ดินดอน ห่างไกลจากแหล่งน้ำ แม้จะอยู่ทางทิศตะวันออกของชุมชนก็ตาม ดังนั้นคนอีกกลุ่มหนึ่งจึงเริ่มที่จะบุกเบิกพื้นที่ป่าทางด้านทิศตะวันตกของชุมชนเพื่อปลูกข้าวไร่ และปลูกยาสูบ ซึ่งได้รับเมล็ดพันธุ์ทางโรงบ่มใบยาห้วยป่าซาง ที่ได้มาตั้งโรงบ่มเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2498

3.1.2 การเข้าถึงและครอบครองที่ดิน

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนที่น่าสนใจคือข้อจำกัดหรือความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงทรัพยากรของกลุ่มชาวนากลุ่มต่างๆ ที่แตกต่างกันซึ่งเกิดขึ้นในห้วงระยะเวลา 2470 ถึงต้นทศวรรษที่ 2500 และเนื่องจากระบบการผลิตของชุมชนยังไม่เน้นการผลิตเพื่อการพาณิชย์มากนักทรัพยากรที่สำคัญที่ใช้ในการผลิตของสังคมชาวนาคือที่ดิน ในช่วงแรกที่มีการผลิตเพื่อยังชีพผสมผสานกับการนำส่วนที่เหลือไปขายนั้น ชาวนายังไม่มีความต้องการปัจจัยการผลิตสมัยใหม่จากภายนอก ดังนั้นการถือครองที่ดินจึงเป็นเงื่อนไขเดียวที่สร้างความมั่นคงให้กับครัวเรือนชาวนา รองลงมาคือแรงงานภายในครัวเรือน สำหรับพื้นที่ที่ยากลำบากในการหักคางไร่ก็จะมีกรรมกรกลุ่มระหว่างเพื่อนบ้านแต่นำที่ดินที่ได้เป็นสมบัติของส่วนรวม

สาเหตุสำคัญที่ทำให้การถือครองที่ดินของชาวนาในชุมชนแห่งนี้มีความเหลื่อมล้ำกันคือในช่วงแรกของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนปรากฏว่ากลุ่มคนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานกลุ่มแรกๆ สามารถรวบรวมที่ดินผืนใหญ่ได้เป็นจำนวนมาก และพื้นที่ที่จับจองนั้นจะอยู่ในบริเวณที่เรียกว่าดินดำ น้ำขุ่น ดินในลักษณะดังกล่าวเหมาะแก่การเพาะปลูกเป็นอย่างมาก ดันตระกูลนายมี นายคำ นายแก้ว สามารถครอบครองที่ดินในส่วนนี้เป็นส่วนใหญ่ สำหรับครัวเรือนชาวนาที่เข้ามาจับจองที่ดินภายหลังมักจะได้ที่ดอน ห่างจากแหล่งน้ำ และไกลจากบ้านเรือน ครัวเรือนกลุ่มแรกๆ เริ่มสะสมที่ดินได้โดยไม่ต้องใช้แรงงานภายในครัวเรือน และแรงงานเครือญาติ เมื่อมีการหลงไหลเข้าสู่ชุมชนในช่วงต้นปี 2580 คนเริ่มอพยพจากอำเภอใกล้เคียงเมืองเชียงใหม่ และลำพูนเข้าสู่พื้นที่อำเภอรอบนอกเพื่อจับจองที่ดิน ภายหลังจากที่ดินของตนเองสูญเสียไปด้วยปัจจัยหลายประการ การหลงไหลเข้าสู่พื้นที่อำเภอรอบนอก คือหนทางเดียวที่จะได้ที่ดินจับจองเพื่อการผลิตข้าว และการผลิตพืชพาณิชย์

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีอายุตั้งแต่ 70 ปีขึ้นไปจำนวนหลายคนให้ข้อมูลที่สอดคล้องกันว่าในช่วงนี้ปัญหาความขัดแย้งในการแย่งชิงที่ดินยังไม่เกิดขึ้น แต่เริ่มเกิดความแตกต่างระหว่างกลุ่มครัวเรือนชาวนาในการถือครองที่ดินซึ่งมีกลุ่มคนไทยใหญ่ 2-3 ตระกูลที่จับ

ของที่ดินเกือบร้อยละห้าสิบของที่ดินทั้งหมดในชุมชนทั้งหมดที่เหลือจะแบ่งเป็นที่ดินแปลงเล็กแปลงน้อยสำหรับประกอบอาชีพในแต่ละกลุ่มครัวเรือน สำหรับในชุมชนครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนที่ไม่สามารถจับจองและซื้อที่ดินได้เนื่องจากไม่มีเงินเพียงพอ จึงเข้าไปสู่ระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับครัวเรือนชาวนาฐานะร่ำรวยที่มีที่ดินจำนวนมาก โดยมีลักษณะของการตอบแทนด้วยแรงงานเป็นหลัก การเช่าที่ดินในช่วงแรกนี้ยังไม่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นการเช่าโดยผลผลิต หรือเงินสด ชาวนาพยายามรักษาแรงงานของผู้อยู่ใต้ระบบอุปถัมภ์กับครัวเรือนตนเองไว้เพื่อเป็นแรงงานช่วยเหลือในการบุกเบิกที่ดินใหม่ หรือแรงงานสำหรับผลิตในไร่นาของตนเอง การให้ยืมของครัวเรือนชาวนาแก่ครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนส่วนใหญ่จะเป็นการให้ยืมข้าวเปลือกหรือปัจจัยการผลิต โดยเฉพาะวัวควาย ซึ่งลักษณะดังกล่าวในช่วงนี้ความสัมพันธ์จึงเป็นในลักษณะของการช่วยเหลือเพื่อรักษาระบบอุปถัมภ์ไว้สำหรับควบคุมแรงงานครัวเรือนชาวนายากจน มากกว่าการแสวงหารายได้จากอัตราดอกเบี้ย

3.1.3 ระบบการผลิตเพื่อยังชีพในชุมชน

จากการสอบถามผู้ให้ข้อมูลอายุตั้งแต่ 70 ปีขึ้นไปจำนวน 4 คน ทราบว่าในยุคเริ่มแรกของการบุกเบิกตั้งถิ่นฐานปรากฏว่าระบบการผลิตในชุมชนทั้งในชุมชนที่ศึกษาและชุมชนใกล้เคียง พอทราบได้ว่า ในช่วงแรกของการก่อตั้งชุมชนหรือการตั้งถิ่นฐานนี้ปรากฏว่ารูปแบบการผลิตหลักของชุมชนคือเกษตรในไร่นายังมีลักษณะการผลิตเพื่อยังชีพ (subsistence economy) เป็นหลักสำหรับเหลือจึงขาย และการขายข้าวของชุมชนเป็นการขายเพื่อแลกเปลี่ยนเป็นหลัก โดยเฉพาะการขายผ่านการรับจ้างขนของกลุ่มพ่อค้าวัวต่างๆ ที่จากกลับมาจะนำปัจจัยยังชีพที่อำเภอฝางกลับเข้าสู่ชุมชนด้วย โดยปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือแรงงานนั้นจะใช้ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานร่วมกัน (reciprocity) เป็นหลักการจ้างแรงงานยังไม่มีในช่วงนี้ เนื่องจากการผลิตไม่มีวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหาส่วนเกินหรือรายได้เป็นตัวเงินเป็นหลักเหมือนปัจจุบัน แรงงานในระบบครอบครัวขยายจึงมีเพียงพอกับความต้องการผลผลิตเพื่อการยังชีพเพราะช่วงแรกของวิถีการผลิตชนิดนี้นั้นระบบความสัมพันธ์ในการผลิตของสังคมจะถูกกำกับด้วยความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติและการสมรส เพราะในสถานะที่หลังการผลิตเป็นไปในลักษณะของการใช้แรงงานรวมหมู่และการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตร่วมกันบางส่วน และการจัดสรรผลผลิตเป็นไปอย่างเท่าเทียมภายในครอบครัว เพราะเน้นการยังชีพไม่ได้เน้นกำไร การจัดสรรผลผลิตภายในครอบครัว จึงคำนวณจากพื้นฐานการยังชีพเป็นหลัก ระบบการผลิตโดยเน้นการใช้การจัดการแรงงานแบบแลกเปลี่ยนกันภายในหมู่เครือญาตินั้นเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้ครัวเรือนขยายที่มาจับจองที่ดินในระยะแรกๆ และสามารถขยายเครือญาติของตนเองจนมีอำนาจในการกำหนดระยะเวลาแลกเปลี่ยนแรงงานได้ดีกว่าครัวเรือนที่อพยพมา

ภายหลัง คังคำบอกกล่าวของผู้เฒ่าคนหนึ่งของชุมชนที่ว่าเมื่อถึงฤดูไถปลูกข้าว หรือไถฤดูเก็บเกี่ยวข้าวในนา คราวเรือนที่มีเครือญาติมากจะประชุมญาติพี่น้องกำหนดวันระดมแรงงานรวมกัน

ดังที่กล่าวแล้วว่าจากการศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชนพบว่าระบบการผลิตเพื่อการยังชีพจะไม่มีวัตถุประสงค์สำหรับขายเป็นหลัก หากเหลือภายหลังจากบริโภคแล้วถึงขายนั้นเป็นระบบที่ชวานากลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะชวานาฐานะยากจนยังสามารถควบคุมผลผลิตจากแรงงานของครัวเรือนได้มากกว่าปัจจุบันและเมื่อผลิตได้แล้วผลผลิตส่วนใหญ่จะตกอยู่ภายใต้การครอบครองของครัวเรือนชวานา แต่ด้วยข้อจำกัดในการเข้าถึงที่ดินดังนั้นภายใต้ระบบการผลิตแบบยังชีพนี้มีชวานาบางส่วนต้องอาศัยระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ซึ่งผู้อุปถัมภ์สามารถใช้แรงงานผู้ได้อุปถัมภ์เพราะมีความเหนื่อกว่าในการควบคุมทรัพยากรที่ดิน ซึ่งกระจุกตัวอยู่ในการครอบครองของครัวเรือนชวานารวยเพียง 4-5 ครัวเรือน และใช้อำนาจทางสังคมเป็นกลไกผูกมัดความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ไว้ ซึ่งการที่ชวานายากจนต้องเข้าสู่ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้เนื่องทำให้การควบคุมแรงงานหรือการแจกจ่ายพลังแรงงานในครัวเรือนของชวานาส่วนหนึ่งจึงเพื่อตอบแทนกับผู้อุปถัมภ์ตนอย่างไรก็ตามระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในช่วงแรกๆ นี้เป็นระบบที่เกิดขึ้นในบริบทของการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์อย่างเต็มที่ในช่วงระยะเวลาต่อมา ปรากฏว่าระบบอุปถัมภ์ได้มีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาความสัมพันธ์ นอกจากนี้ระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในช่วงนี้นอกจากจะใช้แรงงานตอบแทนครัวเรือนชวานารวยในด้านการผลิตและด้านอื่นๆ ตามที่ชวานาเจ้าอุปถัมภ์เหล่านี้ต้องการ เช่นการใช้แรงงานในงานประเพณี การก่อสร้างบ้าน หรือปกป้องครัวเรือนชวานารวย เป็นต้น

ครัวเรือนที่สามารถจับจองที่ดินได้มากคือครัวเรือนที่เข้ามาอยู่ก่อนหน้าเพื่อนบ้านและเป็นครัวเรือนที่ต่อมาสามารถสะสมที่ดินได้มากเนื่องจากการใช้แรงงานภายใต้ระบบอุปถัมภ์ซึ่งเป็นระบบอุปถัมภ์แบบดั้งเดิมกับครัวเรือนชวานาที่เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนภายหลังและไม่สามารถบุกเบิกที่ดินพร้อมกับไม่มีเงินเพียงพอที่จะหาซื้อที่ดินจากครัวเรือนชวานากลุ่มอื่นได้ สำหรับครัวเรือนที่อยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ภายหลังปี 2495 เป็นต้นมา แรงงานเหล่านี้ต้องถูกจัดสรรสำหรับตอบแทนครัวเรือนชวานารวยที่แบ่งที่ดินให้ทำกินซึ่งเป็นการใช้เครื่องมือที่สำคัญคือการครอบครองทรัพยากรที่ดินที่เหนื่อกว่าในการดึงแรงงานครัวเรือนฐานะยากจนเข้ามาสังกัดและใช้พลังแรงงานเหล่านั้นในการบุกถางป่าเพื่อจับจองที่ดิน สำหรับเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการได้เปรียบและเสียเปรียบระหว่างชวานาด้วยกันในการเข้าถึงที่ดินที่สำคัญ

การผลิตในไร่นาที่สำคัญคือข้าว ซึ่งปลูกกันในชุมชนบ้านดงคือ ข้าวไร่ และข้าวในที่ลุ่มหรือที่นา พันธุ์ข้าวที่ปลูกเป็นพันธุ์พื้นเมือง คือข้าวนกอ่ ข้าวหมอยฟ้า ข้าวเม็คปุม ข้าวเหล่านี้ไม่ต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ ไม่ต้องใส่ปุ๋ย หรือยาฆ่าแมลงใดๆ ทั้งสิ้น การไถนานั้นอาศัยแรงงานสัตว์คือวัว

ควาย และวัวควายนอกจากจะให้แรงงานในการไถนาแล้วยังเป็นการให้ปุ๋ยธรรมชาติอีกทางหนึ่งซึ่งได้จากมูลสัตว์ สำหรับระบบน้ำมีอย่างอุดมสมบูรณ์ การเพาะปลูกจะอาศัยแรงงานในชุมชนในรูปแบบของการเอามือเอววันกันเป็นหลัก โดยตอบแทนเป็นอาหารมือเที่ยง พร้อมกับเลี้ยงเหล้าเถื่อนในมือเย็น สำหรับข้าวที่ปลูกดังกล่าว จะเป็นข้าวเหนียวเมื่อสีเมล็ด หรือดำเพื่อกะเทาะเปลือกออกแล้วจะมีลักษณะสีขาวนูน ชาวบ้านปลูกข้าวเพื่อการบริโภคเป็นหลัก โรงสีในชุมชนยังไม่มีสำหรับการสีข้าว ต้องใช้วิธีการ "ตำครมอง" ซึ่งในตอนเย็นๆ แม่บ้านจะนำลูกหลานมาเลี้ยงตามลานบ้านพร้อมกับตำข้าวเพื่อแช่ไว้หนึ่งตอนเช้าของอีกวัน อาหารการกินก็ไม่ต้องลงทุนเพียงแต่ห่อข้าวเหนียวหนึ่งติดตัวไปด้วยแล้วจัดการให้แรงงานเอามือเอววันส่วนหนึ่งไปหาสัตว์น้ำ ผักมาทำอาหารในท้องถิ่นถึงเวลารับประทานก็หยุดรับประทานร่วมกันเสร็จเรียบร้อยจึงทำนา ปลูกพืชกันต่อไป แรงงานนอกจากจะร่วมกันผลิตในไร่นาแล้วยังมีการรวมกลุ่มเพื่อนบ้านช่วยเหลืองานยามค้าคั้น โดยเฉพาะการรวบรวมผลผลิต

" ตะก่อนม่วน ตอนเย็นมากกลางช่วงบ้าน (ลานบ้าน) ไปมาหาสู่กัน ละอ่อนจะมาเล่นเสียงดัง บ่เหมือนเดี๋ยวนี้อยู่มาอยู่ในบ้านใครบ้านมันดูทีวี คนแก่จะลงมาเล่นให้เด็กฟัง คนหนุ่ม ก็เตรียมแอ้วสาวกันกัน แมยยังหนุ่มๆ ก็เตรียมตัวต้อนรับบ่าวจะมาแอ้ว หน้าหนาวจะดั่งไฟผิง เผาบอกข้าวหลาม ข้าวใหม่กินกัน มีอะหยั่งก็แบ่งกันกิน..."

สัมภาษณ์ ลุงดี เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2542

ความเป็นชุมชนในระยะเริ่มแรกของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านดงนั้นมีความสำคัญในฐานะทำให้หน่วยการผลิตที่ใหญ่กว่าในระดับครัวเรือนบรรลุผลสำเร็จ เช่น การระดมแรงงานช่วยเหลือระหว่างครัวเรือนสำหรับการบุกเบิกที่ทำกินซึ่งต้องใช้พลังแรงงานเป็นจำนวนมาก ดังนั้นกิจกรรมที่ชุมชนค่อนข้างมีส่วนร่วมกันจึงมีค่อนข้างมาก โดยเฉพาะในกระบวนการผลิต เช่น การขุดลอกลำเหมือง การเอามือเอววันในไร่นา ชุมชนมีบทบาทร่วมกันเป็นอย่างมากในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากที่ดินและทรัพยากรที่เป็นของส่วนรวม ดังนั้นจึงทำให้มีการแบ่งที่ดินบางส่วนเป็นที่ดินเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของชุมชนอยู่ในฐานะสิทธิการใช้ร่วมกันระหว่างคนในชุมชนมากกว่าการยึดถือเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล แต่เมื่อมีการอพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนของประชากรเพิ่มมากขึ้นที่ดินที่กันไว้สำหรับใช้ร่วมกันก็ถูกจับจองโดยครัวเรือนต่างๆ โดยเกิดขึ้นพร้อมกับการสถาปนากรรมสิทธิ์เอกชน และกรรมสิทธิ์ในที่ดินและผืนป่าเป็นของรัฐ ซึ่งในเงื่อนไขและบริบทของชุมชนบ้านดง เริ่มราวปี 2480 เป็นต้นมา นอกจากจะช่วยเหลือกันในระดับชุมชนเกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายใต้หลักการการผลิตเพื่อบริโภคเป็นส่วนใหญ่แล้ว ความเป็นชุมชนของบ้านดงยังมีกิจกรรมอื่นๆ ที่ต้องร่วมมือร่วมใจกันอีก เช่น กิจกรรมเพื่อสังคมเช่นการช่วยเหลือกันในพิธีกรรมเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของครัวเรือน ไม่ว่าจะเป็นการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ตลอดจนกิจกรรม

สาธารณประโยชน์ส่วนรวมอื่นๆ ด้วย

การที่ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตนเองโดยพึ่งพาปัจจัยการผลิตและปัจจัยสำหรับการบริโภคจากภายนอกน้อยเนื่องจากการผลิตของชุมชนเป็นไปในลักษณะหลากหลาย และเป็นการผลิตเพื่อสนองตอบต่อชีวิตความเป็นอยู่เป็นสำคัญ ดังคำกล่าวของ ลุงคำ และลุงปิง ผู้เฒ่าอายุ 70 กว่าปีขึ้นไป ย่อมสะท้อนถึงหัตถกรรมเพื่อการยังชีพของชุมชนได้เป็นอย่างดี

"...ทางทิศตะวันตกเป็นไร่ฝ้าย ปลูกไว้ทอสวมใส่ ไม่เหมือนปัจจุบันที่ต้องซื้อทุกอย่าง เสื้อผ้าไม่มีความรู้สึกว่าจะสวยงาม แต่ความรู้สึกคือใส่ได้ หากต้องการสีสัน ก็เพิ่มเข้าไป เสื้อคอมม่อน ผ้าฝ้ายจึงทอได้ในชุมชน ปีหนึ่งจะมีการทอผ้าไหมใส่ไปวัดสักครั้งหนึ่ง ปีใหม่ สังฆารดองจะใส่ผ้าไหมไปทอดกันที่วัด คนเฒ่าคนแก่ก็จะได้รับผ้าไหมจากลูกหลาน บ่มี กางเกงยีนส์ ผ้าไนลอนเหมือนปัจจุบัน เสื้อหม้อฮ่อมก็มีภายหลัง...."

3.1.4 ระบบตลาดเพื่อการแลกเปลี่ยน

ระบบตลาดของชุมชนในช่วงแรกนี้เป็นระบบตลาดเพื่อการแลกเปลี่ยนมากกว่าการตลาดเพื่อหวังผลกำไรจากการขายผลผลิต และด้วยลักษณะของการตั้งบ้านเรือนของครัวเรือนแรกๆ จะยึดเอาที่ดินใกล้ทางสัญจรหลัก ซึ่งขณะนั้นใช้สัญจรด้วย "เกวียน" หรือชาวบ้านเรียกว่า "ล้อวัว" เป็นหลัก โดย "ล้อวัว" เป็นพาหนะเพียงชนิดเดียวที่สามารถสัญจรผ่านทางเข้าสู่ตัวเมืองฝางได้นอกจากการเดินเท้าธรรมดาบ้านเรือนในระยะเริ่มแรกจะกระจายตัวไปตามสองข้างทางและกระจายตัวไปทางทิศตะวันตกของชุมชน สำหรับทางด้านทิศตะวันออกจะเป็นที่แห่งแรกๆ ที่ชาวบ้านเริ่มบุกเบิกเป็นที่นา เพราะลักษณะเป็นที่ราบขนาดใหญ่ และห่างออกไปจะเป็นที่ตั้งของลำน้ำสายสำคัญ คือลำน้ำฝาง ที่ไหลจากอำเภอฝางสู่อำเภอเมือาย (เป็นลำน้ำที่ไหลขึ้นทางทิศเหนือ) ผืนที่นาทางทิศตะวันออกของชุมชนจึงเป็นเสมือนอู่ข้าวอู่น้ำของคนในชุมชนแห่งนี้ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า "ทุ่งฮ่อขุน" ตามชื่อลำน้ำธรรมชาติที่ไหลมาจากเทือกเขาทางทิศตะวันตกผ่านหมู่บ้านเข้าสู่ที่นาและไหลลงสู่ลำน้ำฝาง

การเลี้ยงวัวควายเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชนในระยะนี้ โดยเฉพาะครัวเรือนชาวนารวยจะมีการเลี้ยงวัวควายในลักษณะของการเลี้ยงเป็นฝูงและใช้แรงงานผู้อยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ดูแล ทำให้สามารถยึดอาชีพในการต่างล้อวัวรับจ้างไปมาระหว่างชุมชนและตัวเมืองฝางซึ่งอยู่ห่างกันประมาณ 10 กิโลเมตร แต่หนทางลำบากเนื่องจากมีน้ำเจิ่งนองตลอด ครอบคลุมทั่วไทยใหญ่ และครัวเรือนชาวนารวยจะใช้แรงงานชาวนาฐานะยากจนรับจ้างลากวัวต่าง โดยเฉพาะนำข้าวที่เหลือจากการบริโภคเข้าสู่โรงสีของคนจีนที่ตลาดป่าบางโดยรับจ้างขนเที่ยวละ 12 บาท ขากลับจากซื้อของกินของใช้ที่จำเป็นเช่นเกลือ ยาแผนโบราณ มาขายในชุมชน หรือบางครั้งก็มีการฝากซื้อของของคนในชุมชน การค้าวัวต่างๆ สร้างรายได้ให้กับครัวเรือนที่มีวัวควาย และขณะเดียวกันก็สร้างระบบ

สายสัมพันธ์ระหว่างผู้ค้าวัวต่างๆ และบุคคลนอกชุมชน โดยเฉพาะนายทุนพ่อค้า

เนื่องจากในระยะนี้รอดโดยสารรับจ้างในยังไม่สามารถเข้าถึงเขตชุมชนได้ทำให้การติดต่อโดยเวียนจึงเป็นสิ่งจำเป็นสิ่งเดียวสำหรับการขายข้าว ณ โรงสีของคนจีนที่ตั้งอยู่บริเวณทิศใต้ของตัวอำเภอฝางซึ่งการขายข้าวในช่วงนี้เพื่อแลกเปลี่ยนเป็นตัวแทนสำหรับซื้อปัจจัยยังชีพในตลาดอำเภอฝางเช่นเกลือ เภสัชภัณฑ์ อาหาร และเสื้อผ้าที่สำคัญ เมื่อมีการขยายตัวของประชากรในชุมชนเพิ่มมากยิ่งขึ้น ทำให้ชาวนาที่มีฐานะดีซื้อเวียนเพิ่มมากขึ้น และนำวัวของตนเองให้กับแรงงานที่อยู่ในอุปถัมภ์เทียมเวียนนำข้าวของชาวนาในชุมชนไปขายโดยได้รับค่าจ้างต่อต่าง ราคาค่าจ้างต่างประมาณ 2 บาท ชาวนาผู้รับจ้างขับเวียนจะได้ค่าจ้างเที่ยวละ 12 บาท หรือบางครั้งอาจจะไม่ได้ค่าจ้างเนื่องจากต้องอาศัยที่นาของชาวนารวยเหล่านี้ทำกิน ชาวนาขนาดกลางบางคนแม้มีวัวของตนเองก็ไม่สามารถที่จะซื้อเวียนได้ อีกประการหนึ่งวัวที่ใช้เทียมเวียนจะต้องได้รับการฝึกฝน ซึ่งชาวนาจน และ ชาวนากลางเห็นว่าใช้วัวไถนาจะได้รับค่าตอบแทนดีกว่าการฟังกะบองในตลาดโดยผ่านพ่อค้าคนกลางจนทำให้พ่อค้าคนกลางสามารถเชื่อมประสานกับนายทุนโรงสีข้าวในตัวอำเภอฝางได้ และขนาดเดียวกันก็สามารถกำหนดราคาข้าวในพื้นที่อำเภอได้เช่นกัน ดังนั้นในช่วงนี้ชาวนารวยที่ควบคุมระบบการขนส่ง แบบดั้งเดิมได้ ก็จะสามารถควบคุมระบบแลกเปลี่ยนกับตลาดนอกชุมชนและอาศัยการควบคุมนี้สร้างผลกำไรให้กับครัวเรือนตนเอง และที่สำคัญนำผลกำไรดังกล่าวไปซื้อหรือสะสมที่ดินจากครัวเรือนชาวนาจนที่สามารถบุกเบิกที่ดินใหม่ได้ ทำให้ครัวเรือนบางครัวเรือนเช่นครัวเรือนของช่างพนมสามารถสะสมที่ดินได้เกือบร้อยไร่ในช่วงตั้งแต่มีคอนอพยพเข้าสู่ชุมชนเพิ่มมากขึ้นถึงปี 2500

การปลูกข้าวในระยะเวลานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อการบริโภคเป็นหลักที่เหลือจึงนำออกขายเพื่อนำเงินสดมาซื้อหาปัจจัยบริโภคที่ไม่สามารถผลิตหรือหาได้ในชุมชน แต่ในระยะเวลาดังกล่าวนี้ตลาดในชุมชนยังไม่มี ทำให้ชาวนาที่จะขายข้าวจะต้องนำข้าวขึ้นเวียนไปขายในตัวอำเภอฝางด้วยความยากลำบากของเส้นทางคมนาคม โดยเฉพาะช่วงเก็บเกี่ยวผลผลิตซึ่งจะอยู่ในช่วงฤดูฝนทำให้เส้นทางบางแห่งถูกตัดขาดเนื่องจากการที่น้ำจากภูเขาทางทิศตะวันตกกลางมาตัดเส้นทาง การเดินทางลำบากมาก ดังนั้นกิจการการค้าวัวต่าง และ "ล้อวัว" โดยใช้แรงงานในระบบอุปถัมภ์ของชาวนารวย ระหว่างชุมชนบ้านดง กับตัวอำเภอฝาง จึงสร้างรายได้จากค่าขนส่งให้กับครัวเรือนชาวนารวยอีกทางหนึ่งด้วยและนอกจากนี้และขากลับชาวนารวยเหล่านี้ยังบรรทุกปัจจัยบริโภคที่จำเป็นสำหรับชุมชนเป็นต้นว่าเกลือ สีข้อมผ้า เครื่องเทศ รวมทั้งปัจจัยการผลิตเช่นจอบ เสียม มาขายโดยได้รับกำไรอีกต่อหนึ่งด้วย

การที่ชาวนารวยสามารถควบคุมการขนส่งและระบบตลาดได้เกิดจากการที่กลุ่มครัวเรือนชาวนารวยเหล่านี้มักจะมีอาชีพเลี้ยงวัว ควายควบคู่กันไป ทำให้สามารถควบคุมระบบการ

ขนส่งแบบดั้งเดิมที่เรียกว่า "วัวล้อ" ระหว่างตัวชุมชนกับตัวอำเภอฝางที่ตั้งอยู่ทางทิศใต้ประมาณ 10 กิโลเมตร ซึ่งถึงแม้ระยะทางไม่ยาวไกลแต่ความยากลำบากในการเดินทางมีค่อนข้างมากกลุ่มคนเหล่านี้สามารถควบคุมระบบการขนส่งผลผลิตที่สำคัญของชุมชนคือข้าวเปลือกและของป่าเพื่อนำไปขายให้กับพ่อค้าคนจีน หรือพ่อค้าจีนฮ่อในตลาดเขตอำเภอฝาง และซื้อหาสินค้าบริโภคที่สำคัญกลับมาขายให้คนในชุมชน การก่อตั้งของ "พ่อเลี้ยง" จึงเริ่มขึ้นในช่วงนี้ โดยในช่วงแรกของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนพ่อเลี้ยงมักจะเป็นกลุ่มคนไทยใหญ่ที่มีความสามารถในการสร้างเครือข่ายการค้าขายกับกลุ่มชนชาติตามแนวชายแดนระหว่างฝั่งเมืองพม่า กับแนวชายแดนไทย โดยการนำสินค้าจากเมืองฝางขนหลังม้าต่างข้ามไปขายให้กับชนกลุ่มน้อยในเขตชายแดนพม่าอีกทางหนึ่ง

ภายหลังจากเดินทางค้าขาย และสะสมทรัพย์สินสมบัติได้จำนวนหนึ่งบรรดาชาวนาวยหรือพ่อเลี้ยงก็จะสร้างบ้านเรือนอย่างเป็นทางการเป็นหลักแหล่งในชุมชน และนำเงินที่ได้จากการเก็บไว้ลงทุนซื้อที่ดินจากชาวนาที่บุกเบิกที่ดินไว้ก่อนหน้าพร้อมกับจ้างแรงงานตากถางที่ป่าให้เป็นที่ดินทำกินให้กับตนเองพร้อมกับอาศัยความเหนือกว่าในด้านการสร้างเครือข่ายนำสินค้าในชุมชนแลกเปลี่ยนกับสินค้าที่สำคัญๆ เช่น โลหะทำมีดหรือ "พรว้า" เกลือยารักษาโรคแผนโบราณหรือการสร้างเครือข่ายการค้ากับคนในตัวเมืองซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นคนจีนที่รับสินค้ามาเป็นทอดๆ จากแม่แตง รับมาเชียงดาว และมายังอำเภอฝาง พ่อเลี้ยงเหล่านี้จะเข้าไปมีเครือข่ายในด้านการค้ากับกลุ่มคนจีนในเขตอำเภอฝางและนำสินค้ามาขายหรือแลกเปลี่ยนกับผลผลิตทางการเกษตร หรือแม้กระทั่งที่ดินกับกลุ่มคนเมือง และคนในชุมชนอีกรอบหนึ่ง ซึ่งในการดำเนินการค้าขายจะสามารถสร้างผลกำไรให้กับครัวเรือนตนเองสะสมความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ และสร้างบารมีทางสังคม และการเมืองตามมา กลุ่มคนเหล่านี้คือต้นตระกูลปinya ต้นตระกูลวงภิลลา เป็นต้น ซึ่งต่อมาลูกหลานได้สืบทอดมรดกเป็นกลุ่มคนชั้นนำของสังคมบ้านดงซึ่งเป็นการสร้างฐานะของครัวเรือนชาวนาวยให้มั่นคงมากยิ่งขึ้นภายใต้ระบบการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก

ความเป็นพ่อเลี้ยง หมายถึงชาวนาวยที่ประกอบการค้าขาย หรือมีความสามารถในการสร้างเครือข่ายการค้ากับกลุ่มคนจีนในเขตอำเภอฝาง และการสร้างระบบการค้าแบบม้าต่างตามแถบชายแดนพร้อมกับกระทำตนเป็นตัวกลางในการค้าระหว่างชนกลุ่มน้อยที่อาศัยตามแนวชายแดนกับกลุ่มคนจีนในเขตอำเภอฝางหรือรวบรวมผลผลิตจากชุมชนและชุมชนใกล้เคียงขายให้กับกลุ่มคนตามแนวชายแดน ตลอดจนเป็นผู้ที่มีที่ดินในความครอบครองเป็นจำนวนมากและสามารถนำเงื่อนไขการถือครองที่ดินเป็นเครื่องมือในการรวบรวมแรงงานให้อยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ต่อครัวเรือนตนเอง

3.1.5 การขยายตัวของอำนาจรัฐ

ในช่วงระหว่างปี 2480 เป็นต้นมา รัฐขยายอำนาจเข้าสู่ชุมชน และดึงอำนาจชุมชนเข้าสู่การจัดการ และการควบคุมของรัฐในรูปธรรมที่สุดคือการตั้งผู้นำหมู่บ้านให้เป็นทางการขึ้นในชุมชนในช่วงแรกนี้เองกลุ่มพ่อเลี้ยงได้ผลัดเปลี่ยนกันเป็นผู้นำชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มของ“แก่ตีบ”ตระกูลวงศ์ภิลสามารถครองอำนาจทางการเมืองแบบใหม่ในชุมชนและอาศัยอำนาจนี้เข้าถึงทรัพยากรที่ดินที่ต่อมารัฐเข้าไปควบคุม และสามารถรวบรวมที่ดินจำนวนมากไว้ในการครอบครองในตระกูลของตนเองสร้างฐานะให้ร่ำรวยขึ้นมากกว่าเดิม และสร้างแรงงานในระบบอุปถัมภ์มากครัวเรือนยิ่งขึ้น และเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของการดูดซับแรงงานส่วนเกิน (surplus labour) จากครัวเรือนชานาฐานะยากจนโดยชานาคด้วยตัวเอง ซึ่งพื้นฐานนี้ถือเป็นเงื่อนไขที่เกิดขึ้นก่อนภาวะการขยายตัวของระบบหนี้สิน ที่ต่อมาฝังรากฐานลึกกับกลุ่มชานาคผู้อยู่ใต้ระบบอุปถัมภ์กับครัวเรือนเหล่านี้ เมื่อมีการเข้ามาของอำนาจรัฐภายในชุมชน หรือหรือการผนวกชุมชนเข้ากับอำนาจรัฐและความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงอำนาจรัฐระหว่างชานาคด้วยตัวเองได้เกิดขึ้น โดยชานาฐานะร่ำรวยอาศัยฐานะของความเป็นผู้นำชุมชนหรือความเป็นผู้อุปถัมภ์และสร้างสมอำนาจในชุมชนมานับแต่ก่อตั้งชุมชนแล้วสามารถเข้าถึงอำนาจรัฐได้ดีกว่าครัวเรือนชานาคกลุ่มอื่นๆ การที่อำนาจรัฐเข้ามาเสริมความเป็นผู้นำของชุมชนจึงทำให้ครัวเรือนชานาคขนาดเล็กหรือครัวเรือนชานาฐานะยากจนต้องเข้าสู่ระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับครัวเรือนชานารวยเหล่านี้ เพื่อเข้าถึงที่ดิน และเพื่อให้ชานารวยที่ได้รับอำนาจรัฐให้การคุ้มครองความปลอดภัยหรือเพื่อเข้าถึงบริการของรัฐ ด้วยในขณะเดียวกัน

การขยายตัวของระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างครัวเรือนชานารวยในฐานะผู้อุปถัมภ์กับครัวเรือนชานาฐานะยากจนหรือผู้ได้รับการอุปถัมภ์เป็นระบบระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ที่อาศัยความเหนือกว่าในการเข้าถึงและควบคุมที่ดิน ตลาด และอำนาจรัฐของฝ่ายแรก ในขณะที่ฝ่ายผู้รับการอุปถัมภ์ต้องเข้าสู่ระบบนี้เพื่อเข้าถึงที่ดิน และระบบตลาดแลกเปลี่ยนผลผลิตรวมถึงการคุ้มครองจากผู้อุปถัมภ์ซึ่งมีบารมีและสามารถเข้าถึงอำนาจรัฐได้อย่างไรก็ตามระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวไม่มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อต้องการเงินเป็นสิ่งตอบแทนเนื่องจากเกิดขึ้นบนพื้นฐานระบบการผลิตแบบยังชีพ ที่เงินตรายังไม่มียกบาทต่อการผลิตมากนัก ดังนั้นการแลกเปลี่ยนกันจึงถูกกำหนดด้วยลักษณะทางสังคม (social element) ค่อนข้างมากกว่าปัจจุบัน

ปรากฏการณ์ที่ส่งผลอย่างมากต่อความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงและการถือครองที่ดินคือในช่วงปี พ.ศ 2480 รัฐโดยสำนักงานป่าไม้ได้ประกาศให้ชานาในพื้นที่จับจองที่ ส.ค.1 ในเขตป่าด้านทิศตะวันตก ปรากฏว่าการประกาศให้จับจองพื้นที่เหล่านั้นกลับกลายเป็นการให้โอกาสแก่ชานารวยที่สามารถระดมแรงงานที่อยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ในการบุกเบิกถากถางพื้นที่ป่าและ

ในขณะที่เดียวกันก็นำเงินที่สะสมไว้ซื้อที่ดินมือเปล่า จากชาวนาจน และชาวนาขนาดกลางไว้ได้เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะที่ดินที่อยู่ห่างไกลชุมชนที่ชาวนาฐานะยากจนและฐานะปานกลางได้บุกเบิกไว้แล้ว โดยซื้อหากันเพียงไร่ละ 500 บาทหรือหากใกล้ชุมชนเข้ามาก็จะขายกันในราคาไร่ละประมาณ 1,000บาท และบางครั้งมีการเอาสัตว์เลี้ยงแลกที่นาก็มี เช่นเอาไก่แลกนา เอาหมูแลกไร่ ซึ่งชาวนารวยจะมีโอกาสเข้าถึงที่ดินได้ดีกว่าชาวนากลุ่มอื่นๆ การขายที่ดินให้ครัวเรือนชาวนารวยทำให้ครัวเรือนชาวนาที่ขายที่ดินได้บุกเบิกพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นอีก ซึ่งเมื่อมีการประกาศพื้นที่ป่าในระยะเวลาต่อมา ที่ดินเหล่านี้จึงหลุดออกจากการครอบครองเพราะไม่มีเอกสารที่ออกจากราชการสำหรับแสดงการครอบครองพื้นที่เหล่านั้น การไร้ที่ดินเมื่อมีการประกาศพื้นที่ป่าทำให้ชาวนาเหล่านี้ต้องพึ่งพิงที่ดินในการผลิตพืชเชิงพาณิชย์จากชาวนารวยต่อไป

นอกจากจะขึ้นอยู่กับลักษณะของครัวเรือนที่สะสมอำนาจจากการสะสมที่ดินก่อนหน้านี้แล้ว ระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างครัวเรือนชาวนาฐานะร่ำรวยกับระบบราชการเป็นเงื่อนไขที่สำคัญอีกเงื่อนไขหนึ่งในการสร้างความเหนือกว่าในการเข้าถึงที่ดินและรองลงมาคือการใช้อิทธิพลของท้องถิ่นซึ่งในระยะแรกอำนาจท้องถิ่นเกิดขึ้นจากอิทธิพลที่เรียกว่าบารมีซึ่งแสดงออกจากการเสนอของ Alavi (1983) และ Bernstein (1981) ที่ได้เสนอว่ากระบวนการผนวกครัวเรือนชาวนาเข้าสู่วงจรการหมุนเวียนของทุน หรือการทำลายระบบเศรษฐกิจแบบชนบทที่รัฐได้แสดงบทบาทสำคัญ ซึ่งการกระทำของรัฐจะปรากฏในหลายรูปแบบเป็นต้นว่าการขยายระบบเก็บภาษีเข้าสู่หมู่บ้านหรือเปลี่ยนรูปแบบภาษีมาเป็นเงินตรา หรือการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขการเข้าถึงที่ดินของผู้ผลิต เป็นต้น (Alavi 1983: 189, Bernstein, 1981: 5-6 อ้างใน สมศักดิ์, 2533 : 140) โดยในชุมชนบ้านดงนั้นบทบาทของรัฐได้แสดงผ่านการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขการเข้าถึงที่ดินของผู้ผลิตโดยตรงด้วยวิธีนำที่ดินสาธารณะมาอยู่ภายใต้การควบคุมและครอบครองของรัฐ หรือเป็นการทำลายระบบการเข้าถึงที่ดินของชุมชนท้องถิ่นที่มีมาแต่ดั้งเดิม พร้อมกับสถาปนาระบบกรรมสิทธิในที่ดินแบบใหม่ กล่าวคือในชุมชนบ้านดง ปรากฏว่าเงื่อนไขที่สำคัญประการหนึ่งที่เกิดจากการขยายอำนาจรัฐในการเข้ามาควบคุมและจัดการทรัพยากรคือการประกาศพื้นที่ป่าในช่วงตั้งแต่ปีพ.ศ. 2515 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นการจัดระบบการควบคุมและจัดการที่ดินให้อยู่ภายใต้อำนาจของรัฐที่เป็นผลก่อให้เกิดกระบวนการสูญเสียความสามารถในการควบคุมและจัดการทรัพยากรที่สำคัญในการผลิตของชุมชนลงอย่างรุนแรง เนื่องระบบการควบคุมจัดการที่ดินของรัฐได้ส่งผลโดยตรงต่อระบบการการจัดการและควบคุมที่ดินของชุมชน โดยรัฐได้สร้างระบบการควบคุมที่ดินเป็น 2 ระบบ คือการควบคุมที่ดินโดยรัฐ และการควบคุมที่ดินโดยเอกชนขึ้นในชุมชนระบบดังกล่าวได้ซ้อนทับระบบการควบคุมทรัพยากรของชุมชนที่อาศัยวัฒนธรรมและความเชื่อพื้นฐานในการควบคุมและจัดการทรัพยากร และขณะเดียวกันก็กีดกันกลุ่มคนที่ค่อย ๆ โอกาสในชุมชนให้เกิดความยุ่งยากในการเข้าถึง

และควบคุมที่ดิน ครัวเรือนสำคัญของบ้านคงที่สามารถใช้เงื่อนไขการขยายอำนาจรัฐเพื่อเข้าถึงและครอบครองที่ดินคือครัวเรือนของกลุ่มคนที่มีอำนาจและสามารถเชื่อมต่อกับอำนาจในชุมชนเข้ากับรัฐท้องถิ่นในระดับอำเภอได้ดีเช่น ตระกูลดวงมณี ตระกูลแก้วธาตุ ตระกูลวงศ์ภักดิ์ ตระกูลปิ่นยา เป็นต้น

โดยสรุปแล้วในช่วงระยะแรกของชุมชนชาวนารวยในชุมชนได้ใช้ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมหลักคือระบบอุปถัมภ์กับผู้อยู่ใต้ความอุปถัมภ์คือครัวเรือนชาวนาฐานะยากจน โดยให้ทำกินบนที่นาของตนเอง ชาวนารวยนั้นมีเป้าหมายเพื่อควบคุมกระบวนการแรงงานของครัวเรือนผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์สำหรับการบุกเบิกที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตเป็นหลัก และต่อมาเมื่อมีการขยายตัวของระบบการค้าในเขตอำเภอฝาง ชาวนารวยอาศัยความได้เปรียบในการควบคุมระบบขนส่งในการเข้าถึงตลาด และได้สะสมกำไรให้กับครัวเรือนตนเอง พร้อมกันนั้นเมื่ออำนาจรัฐได้ขยายตัวเข้าสู่ชุมชนชาวนารวยกลุ่มนี้ได้เข้าถึงอำนาจรัฐด้วยการเป็นกำนันผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งทำให้เข้าถึงที่ดินของรัฐได้ในเวลาต่อมาด้วยการอาศัยความสัมพันธ์กับข้าราชการของกรมที่ดินและข้าราชการของกรมป่าไม้ รวมทั้งข้าราชการฝ่ายปกครองเช่นปลัดอำเภอในยุคก่อนๆ และให้การตอบแทนด้วยสิ่งของแก่ข้าราชการเหล่านี้ ความแตกต่างในทางเศรษฐกิจขึ้นในสังคมชาวนาในชุมชนบ้านคงจึงเกิดขึ้นในช่วงเริ่มแรกด้วยปัจจัยทางสังคม และการเมือง เป็นหลัก และถือว่าเป็นสาเหตุพื้นฐานที่สำคัญที่ก่อให้เกิดภาวะฟุ้งเฟื่องเพิ่มมากขึ้นในสังคมนี้ โดยเฉพาะภายใต้บริบทการขยายตัวของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ในช่วงระยะเวลาต่อมา

3.1.6 ภาวะหนี้สิน

บ้านคงช่วงเริ่มก่อตั้งชุมชนใหม่ๆ การกู้ยืม⁷ เงินในชุมชนเพื่อการผลิตเกือบจะไม่มี เพราะการผลิตของชาวนาในชุมชนเกือบไม่ต้องลงทุนพันธุ์พืชก็เป็นพันธุ์แบบดั้งเดิม โดยเฉพาะข้าวเหนยอนง ข้าวเม็ดป้อม ซึ่งเป็นข้าวเหนียวที่ปลูกได้โดยไม่จำเป็นต้องใช้ปุ๋ย ประกอบกับดินในช่วงนั้นอุดมสมบูรณ์มาก เนื่องจากชาวนาบุกเบิกถากถางใหม่หน้าดินยังไม่ถูกทำลาย ที่สำคัญมีการเลี้ยงวัวควาย ในชุมชนค่อนข้างมากทำให้มูลวัวควายเป็นปุ๋ยธรรมชาติ การปลูกข้าวก็ใช้แรงงานในระบบการแลกเปลี่ยนแรงงาน ไม่มีโรคระบาดในไรนา เมื่อผลิตข้าวมาได้ก็นำไปบริโภคบางส่วนและขายบางส่วน พืชผักสวนครัวก็ปลูกในบริเวณบ้านหรือปลูกตามรั้วบ้าน สัตว์เลี้ยงเช่นไก่พันธุ์

⁷ เพื่อความชัดเจนถึงความแตกต่างระหว่างการกู้ยืม และการยืม วิชานันพนธ์ฉบับนี้จึงให้คำว่า ยืม หมายถึง การหยิบยืมและใช้เงินคืน โดยไม่คิดดอกเบี้ย สำหรับการกู้ยืม หมายถึง การให้กู้ยืมโดยเจ้าหน้าที่นอกและในระบบที่มีการชำระคืนพร้อมกับดอกเบี้ย โดยกำหนดเป็นอัตราที่ตายตัว

พื้นเมืองเกือบทุกครัวเรือนจะเลี้ยงไว้บริโภคระบบเศรษฐกิจในช่วงแรกของการก่อตั้งชุมชนยังมีลักษณะเพื่อยังชีพเป็นหลัก

การกู้ยืมเงินสดเป็นจำนวนมากและชำระเงินต้นพร้อมดอกเบี้ยยังไม่เป็นในช่วงนี้ มีแต่แต่เป็นการยืมเงินจำนวนเล็กน้อยจากครัวเรือนชาวนารวยโดยส่วนใหญ่เรียกให้ชำระคืนเป็นผลผลิตคือข้าวเปลือกซึ่งวัดมาตรฐานเป็นต่าง ครัวเรือนชาวนารวยเช่นตระกูลควมณี ตระกูลปinya จะให้เงินกู้สำหรับครัวเรือนชาวนายากจนที่อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าในฐานะผู้เช่านา เช่นบิดาของนายต่วนได้หยิบยืมเงินจากนายมีจำนวน 200-300 บาทเพื่อนำมาใช้จ่ายในครัวเรือน สำหรับการยืมเงินเพื่อใช้ในการผลิตซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วต้องการเงินไปใช้จ่ายในการจ้างแรงงานเริ่มปรากฏขึ้นในช่วงระหว่างปี 2510 และส่วนหนึ่งเป็นการเลี้ยงข้าวปลาอาหารแก่แรงงานที่มีเอมื่อเอววัน การเลี้ยงข้าวเป็นส่วนหนึ่งของการเอมื่อเอววัน ซึ่งจะต้องเลี้ยงให้ดี หากครัวเรือนไหนเลี้ยงข้าวปลาอาหาร ตลอดจนการเลี้ยงสุรายาเมาเป็นตอนเย็นหลังเลิกใช้แรงงานในไร่นาแล้วจะถูกกล่าวขวัญในทางเสียหายหรือที่ชาวนาโดยทั่วไปเรียกว่า“การเล่าขวัญ” ซึ่งจะมีผลถึงการเข้ามาช่วยเหลือในรูปแบบการแลกเปลี่ยนแรงงานในฤดูกาลผลิตต่อไป รายจ่ายอีกประการหนึ่งคือการไหว้เจ้าที่หัวนา ซึ่งจะต้องทำทุกปีก่อนการผลิต ส่วนใหญ่แล้วจะเช่นบูชาเป็นไก่ เหล้า บางครัวเรือนอาจจะเป็นหัวหมูแล้วแต่ความนับถือศรัทธา แต่อย่างไรก็ตามรายจ่ายส่วนใหญ่ที่ใช้จากเงินกู้ยืมครัวเรือนชาวนารวยเป็นรายจ่ายสำหรับการบริโภคในครัวเรือนของชาวนาฐานะยากจนเป็นหลัก มากกว่ารายจ่ายเพื่อการลงทุนในการผลิตเนื่องจากปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือที่ดินและแรงงานนั้น สามารถเข้าถึงได้ด้วยความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ และการแลกเปลี่ยนแรงงานการให้กู้เป็นเงินสดและให้ชำระหนี้เป็นข้าวเปลือกในช่วงนี้ ส่งผลให้กลุ่มครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนที่ประสบปัญหาข้าวไม่พอกิน และได้รับความเดือดร้อนจึงดิ้นรนเพื่อหาเงินกู้จากนายทุนชาวนารวยเพื่อที่จะนำเงินมาซื้อข้าวกินให้ถึงฤดูกาลผลิตต่อไป

การศึกษากระบวนการกู้ยืมในช่วงระยะเวลาที่สอดคล้องกับผลการศึกษาของ Zimmerman (1931) ที่พบว่าในช่วงระบบเศรษฐกิจเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ ไม่ได้ผลิตเพื่อการแลกเปลี่ยนเป็นระบบการผลิตที่ปัจจัยการผลิตส่วนใหญ่เป็นปัจจัยการผลิตที่เกษตรกรมีอยู่เอง ชาวนายังควบคุมอยู่ ดังนั้นในช่วงการผลิตแบบพอยังชีพ ความจำเป็นที่ต้องกู้เพื่อการผลิตยังมีน้อยมาก การกู้ส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นการกู้เพื่อเป็นตัวเงินแต่เป็นการกู้ยืมข้าวเมื่อเกิดภาวะฝนทิ้งช่วงหรือเกิดน้ำท่วมในไร่นา การชำระคืนเงินต้น และดอกเบี้ยก็นิยมใช้ข้าว การกู้ยืมส่วนใหญ่เป็นการกู้ยืมจากญาติและเพื่อนบ้านโดยไม่เสียดอกเบี้ย (อ้างใน รังสรรค์ และนิพนธ์ 2531 หน้า 63) สำหรับชุมชนบ้านดงนั้น จากการสอบถามถึงการช่วยเหลือก็อยู่กู่ในช่วงนี้การขอยืมข้าวเพื่อบริโภคนั้นบางครั้งการใช้คืนด้วยแรงงานนั้นเป็นความประสงค์ของผู้ให้ยืมมากกว่าการใช้คืนเป็นผลผลิต

จากเหตุผลทางประวัติศาสตร์และการแทรกแซงระบบการจัดการทรัพยากรที่สำคัญ โดยเฉพาะที่ดินในชุมชนทำให้พัฒนาการของระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ของชุมชนบ้านดงก่อตัวขึ้นมาจากความเหลื่อมล้ำในความสามารถในการเข้าถึงและครอบครองที่ดิน ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญทั้งในยุคสมัยของการผลิตเพื่อยังชีพและในยุคการขยายตัวของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ โดยภายใต้บริบทการขยายตัวของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์และการแทรกแซงระบบการจัดการทรัพยากรที่ดินของรัฐนั้นปรากฏว่ากลุ่มชาวนาได้แยกความแตกต่างทางการถือครองที่ดินได้ชัดเจนขึ้นในชุมชนและอาศัยเงื่อนไขความสามารถในการควบคุมทรัพยากรที่ดินเป็นเครื่องมือสำคัญในการสถาปนาระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์โดยใช้ปัจจัยทางเศรษฐกิจคือที่ดินกำหนดระบบความสัมพันธ์ชนิดนี้ขึ้นมาในชุมชน โดยช่วงแรกความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเป็นระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าแบบเก็บผลผลิต และระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้เองได้กลายเป็นเงื่อนไขการเกิดขึ้นของความสัมพันธ์เชิงหนี้สินที่สำคัญประการหนึ่ง

3.2 การขยายตัวของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ยุคแรก (2500-2515)

ในห้วงระยะเวลาตั้งแต่ ปี2500 เป็นต้นมาตำบลแม่สาวซึ่งในขณะนั้นถือเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอฝาง ได้รับเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลักสู่การผลิตเชิงพาณิชย์จากการขยายตัวของทุน และอำนาจรัฐ พร้อมกับถูกผนวกเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม โดยเริ่มจากการขยายตัวของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์

3.2.1 การเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตสู่การผลิตพืชเชิงพาณิชย์⁷

ในช่วงต้นปี 2510 ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปลูกข้าวจากพันธุ์พื้นเมืองมาเป็นพันธุ์ใหม่ ซึ่งเกิดจากการแนะนำพืชสมัยใหม่โดยเฉพาะข้าวพันธุ์ ก.ข. โดยข้าราชการสังกัดกรมส่งเสริมเกษตร โดยอ้างว่าจะทำให้สามารถขายได้ราคาดี เมล็ดข้าวสวย ปลูกได้ปีละ 2 ครั้ง การส่งเสริมการเกษตร ดังกล่าว ทำให้เกษตรกรหันมาปลูกข้าวพันธุ์ใหม่อย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตามสาเหตุที่ทำให้ชาวนาหันมาปลูกข้าวพันธุ์ใหม่มาจากเหตุผลสามประการด้วยกัน คือประการแรกเนื่องจากความต้องการเงินมาใช้จ่ายในครัวเรือนเพราะข้าวพันธุ์ใหม่เป็นที่ต้องการของโรงสีในเขตอำเภอฝาง ในขณะที่ข้าวพันธุ์พื้นเมืองราคาเริ่มตกต่ำ ประการที่สองเนื่องจากครัวเรือนชาวนาในชุมชนมีเพิ่มมากขึ้นและในขณะเดียวกันสมาชิกในครัวเรือนได้เพิ่มมากยิ่งขึ้นทำให้การปลูกข้าวนาปีพันธุ์พื้นเมืองปี

⁷ สำหรับในยุคปัจจุบันการผลิตพืชเชิงพาณิชย์ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ทั้งหมด หมายถึงการปลูกข้าว ปีละ 2 ครั้ง คือข้าวนาปี และข้าวนาปรัง ชาวนาอาจจะปลูกพืชอื่นเป็นพืชเสริมบ้างในบางฤดูการผลิตแต่พืชเสริมไม่ใช่รายได้หลักของชาวนา

ละครั้ง ไม่เพียงพต่อการบริโภคและการขาย การทำนาปีละ 2 ครั้งจะต้องอาศัยข้าวพันธุ์ใหม่เท่านั้น ประการสุดท้ายเกิดจากการที่เจ้าของที่นาได้แนะนำและกึ่งกำหนดให้ครัวเรือนชาวนาที่เข้ามาปลูกข้าวในที่ดินของตนเองในฐานะผู้รับการอุปถัมภ์เปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าวเนื่องจากการให้ที่นาทำกิน เริ่มเปลี่ยนแปลงเป็นการเก็บค่าเช่าเป็นผลผลิต และกลุ่มครัวเรือนชาวนารวยมีความพอใจที่จะรวบรวมผลผลิตข้าวขายที่โรงสีในเมืองฝางด้วยในขณะเดียวกัน

การขยายตัวของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์นั้นเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขการกำหนดของตลาดรับซื้อผลผลิตประการหนึ่งแล้ว ที่สำคัญคือการขยายตัวของพืชเชิงพาณิชย์ในชุมชนยังเกิดจากการเร่งรัดพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของรัฐบาล โดยเฉพาะการสร้างถนนดินแดงเข้าสู่ตำบลปลายปี 2513 และเริ่มมีการสร้างระบบชลประทานสมัยใหม่ หรือชลประทานแม่สาวกั้นลำน้ำแม่สาวที่มีต้นน้ำไหลมาจากคอกปุ่หมื่นทางด้านทิศตะวันตกของชุมชน ทำให้ชาวนามีน้ำสำหรับการผลิตอย่างอุดมสมบูรณ์ การขยายตัวของโครงสร้างพื้นฐานดังกล่าวในแง่หนึ่งคือการอำนวยความสะดวกในการขยายตัวของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์เข้าสู่ชุมชน โดยเฉพาะการผลิตพืชพาณิชย์นั้นต้องการปัจจัยการผลิตเป็นจำนวนมากการขนถ่ายปัจจัยการผลิตจากภายนอกชุมชนได้สะดวกจึงเป็นสิ่งที่เอื้ออำนวยต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ในขณะที่ในระดับชุมชนก็มีการเตรียมปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญคือแหล่งน้ำไว้รองรับ ในอีกทางหนึ่งนั้นการสร้างโครงสร้างพื้นฐานดังกล่าวก็เป็นการเชื่อมชุมชนเข้ากับสังคมเมือง การเข้าถึงระบบตลาดทำได้ง่ายมากขึ้นภายหลังจากปี 2513 เป็นต้นมา สามารถติดต่อตลาดรับซื้อข้าวเปลือก ในอำเภอฝางซึ่งมีโรงสีของคนจีนตั้งอยู่หลายแห่ง เช่นที่ตลาดป่าบง ตลาดโชคธานี ชาวนารวยที่เคยทำกิจการขนส่งด้วย "ล้อวัว" หลายครัวเรือนได้สร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มคนจีนเหล่านี้ไว้ในช่วงก่อนหน้า ดังนั้นการติดต่อโรงสีทำได้สะดวกมากยิ่งขึ้น

นอกจากนายทุนโรงสีจะขยายตัวในเขตอำเภอฝางในช่วงนี้ ยังมีกลุ่มนายทุนชาวจีนกลุ่มอื่นๆ เริ่มประกอบอาชีพพาณิชย์ในเขตตลาดตัวเมืองและมีนายทุนจีนฮ่อที่เคยเปิดโรงสีน่านป่าบง เลิกกิจการเนื่องจากนโยบายของรัฐ ได้ดำเนินกิจการค้าขายโดยเฉพาะปัจจัยการผลิตในภาคเกษตร เครื่องอุปโภคบริโภค เพิ่มมากขึ้นในช่วงปี 2510 เป็นต้นมา เขตเมืองฝางจึงเป็นช่วงที่มีการขยายตัวของนายทุนระดับท้องถิ่นค่อนข้างมากทำให้เกิดเครือข่ายรับซื้อผลผลิตพืชพาณิชย์และชาวนารวยที่เคยสร้างความสัมพันธ์ระดับหนึ่งจากการประกอบอาชีพพ่อค้าวัวต่างและวัวล่อก็เปลี่ยนเป็นรถยนต์โดยสารประจำทางในยุคนี้ครัวเรือนชาวนารวยเริ่มสะสมผลผลิตข้าวโดยเฉพาะข้าวที่ได้รับจากการเก็บค่าเช่าเพื่อนำไปขายแก่โรงสีในเขตอำเภอฝาง

3.2.2 การก่อรูปของระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า และการสะสมทุนของชาวนารวย

กระบวนการที่สำคัญที่ทำให้ชาวนารวยในชุมชนบ้านดงสามารถสะสมทรัพย์สินสมบัตินั้นได้เปลี่ยนแปลงจากการใช้พลังแรงงานของครัวเรือนที่อยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์มาเป็นการซื้อที่ดินแปลงเล็กแปลงน้อยจากครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนเพิ่มมากยิ่งขึ้นและเริ่มนำที่ดินที่มีสะสมไว้ในครอบครองออกให้ครัวเรือนชาวนากลุ่มอื่นๆ เช่าโดยเก็บค่าเช่าเป็นผลผลิตแบบแบ่งครึ่งผลผลิต และซักราคาหัวเป็นข้าว ระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่มีลักษณะทางสังคมค่อนข้างมากที่เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขการผลิตเพื่อยังชีพเริ่มมีการแปรเปลี่ยนไป แต่อย่างไรก็ตามการยึดหยุ่นในด้านค่าเช่ามาในช่วงนี้ยังคงค่อนข้างมีสูง ครัวเรือนบางครัวเรือนเช่นครัวเรือนของแก่ตีบ บางฤดูกาลผลิตที่ชาวนาฐานะยากจนในฐานะผู้เช่าเก็บเกี่ยวผลผลิต ไม่ได้เต็มที่เนื่องจากประสบกับภาวะฝนทิ้งช่วง แก่ตีบ ก็ยังยึดหยุ่นให้กับครัวเรือนผู้เช่า ซึ่งก่อนหน้านั้นเป็นผู้ที่อยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ของตนเองไม่ต้องเสียค่าเช่า เพียงแต่ทำให้แรงงานทดแทนเมื่อแก่ตีบร้องขอ

การให้เช่าในช่วงนี้จึงถูกกำกับด้วยระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ทั้งฝ่ายผู้ให้เช่าและผู้เช่า ต่างมีความเอื้ออาทรต่อกันค่อนข้างมาก มีความยึดหยุ่นในการกำหนดเงื่อนไขค่อนข้างมากกว่าการที่ค่าเช่าได้เปลี่ยนแปลงเป็นสัญญาที่มีลักษณะทางการ และเก็บค่าเช่าเป็นเงินสดเมื่อสิ้นสุดฤดูกาลเก็บเกี่ยวดังเช่นในปัจจุบันชาวนาเช่าเช่นลุงมินได้เช่าที่ดินของนายจิตร ซึ่งมีที่ดินจำนวนมากกว่า 30 ไร่ โดยเสียค่าเช่าเป็นข้าวเปลือกไร่ละ 10 ตัง โดยที่ลุงมินยังได้รับการช่วยเหลือทางด้านการศึกษาโดยนายจิตรได้ให้ควายแก่นายมิน 1 ตัวเพื่อทำการไถนาของตนเอง และยังได้ออกไปเยี่ยมเยียนดูแล และเมื่อปีใดที่ฝนฟ้าไม่เอื้ออำนวยนายจิตร อาจจะเก็บค่าเช่าเป็นแบบเหมารวมดังเช่นปีหนึ่งลุงมิน ต้องเสียภรรยาเนื่องจากเป็นโรคมะเร็ง ซึ่งในการดูแลรักษาในช่วงฤดูการเพาะปลูกทำได้ไม่เต็มที่เพราะต้องดูแลภรรยาที่เจ็บป่วย ผลผลิตที่ออกมาจึงไม่ได้คุณภาพ เมื่อภรรยาเสียชีวิต นายจิตรนำค่าเช่าที่จะได้ทั้งสิ้นเก็บร้อยต่าง ทำบุญเป็นค่างานศพของภรรยาลุงมิน

ความสัมพันธ์ในช่วงแรกแม้จะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ถือครองปัจจัยการผลิตสำคัญคือที่ดิน โดยใช้กลไกเชิงค่าเช่าเป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ก็ไม่ได้มีลักษณะบีบรัดตายตัว แต่มีลักษณะการตอบแทนทางสังคม และนอกจากนี้ความสัมพันธ์มีลักษณะไม่เป็นทางการเหมือนเช่นความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าที่มีเป้าหมายเก็บค่าเช่าเป็นผลผลิต และเก็บค่าเช่าเป็นเงินในยุคหลัง ซึ่งมีลักษณะตายตัว และเป็นทางการสูง

ลักษณะความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่ยึดหยุ่นในด้านการกำหนดเงื่อนไขระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์ และผู้รับการอุปถัมภ์ในช่วงแรกในชุมชนบ้านดงจึงสอดคล้องกับงานศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ของ Scott (1976) ที่ศึกษาพบว่าหมู่บ้านในยุคก่อนการขยายตัวของทุนนิยม ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์จะมีลักษณะ ความสัมพันธ์ที่มีลักษณะตอบแทนกัน

สองทางครอบคลุมภาระ และหน้าที่ต่อกันหลายด้าน โดยเฉพาะในด้านคุณธรรมของผู้อุปถัมภ์ ที่ถูกกำหนดว่าควรจะต้องแสดงออกเช่นใด ความเป็นห่วงเป็นใยของผู้อุปถัมภ์ต่อผู้อยู่ภายใต้อุปถัมภ์เป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ผู้อยู่ภายใต้อุปถัมภ์จงรักภักดี โดยที่การแสดงออกของทั้งสองฝ่ายภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์จะเปลี่ยนแปลงโดยตลอด โดยยึดถือสิทธิในการดำรงอยู่ของการดำรงชีพพื้นฐานเป็นเครื่องมือวัดระดับความสัมพันธ์ระหว่างกัน (Scott, 1976 : 3-7)

พ.ศ. 2510 ในพื้นที่บ้านดงได้มีการออกเอกสารสิทธิ และครัวเรือนชาวนารวยที่ครอบครอง สค.1 ก็เริ่มได้รับเอกสารกรรมสิทธิ์ "ครุฑแดง" หรือ นส.4 จ. เป็นแปลงแรกๆ สำหรับที่ดินที่อยู่ห่างออกไปก็ได้รับเอกสาร นส.3 และ นส.3 ก. ในเวลาต่อมา การออกเอกสารแสดงกรรมสิทธิ์ ทำให้ออกจากจะสะสมที่ดินจากการบุกเบิกเมื่อยุคตั้งถิ่นฐาน การซื้อที่ดินแปลงเล็กแปลงน้อยในช่วงเศรษฐกิจเฟื่องฟูขยายตัว แล้วการออกเอกสารสิทธิเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับการสร้างความมั่นคงในการสะสมทรัพย์สินสมบัติของชาวนารวย

สำหรับครัวเรือนชาวนาจนนั้นในช่วงระยะเวลาอันนี้ก็มีความจำเป็นต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือที่ดินจากชาวนารวยเพิ่มมากขึ้นเพราะเหตุผลการเพิ่มขึ้นของสมาชิกภายในครัวเรือนในขณะที่ไม่สามารถเข้าถึงที่ดินแปลงใหม่ๆ ได้ด้วยการบุกเบิกและด้วยการซื้อ การเข้าสู่ระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่ากับชาวนารวยจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ในขณะที่การผลิตพืชพาณิชย์ได้กลายเป็นความจำเป็นของครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนด้วยเหตุผลที่กล่าวไว้ตอนต้นแล้ว โดยเฉพาะเหตุผลเพื่อสนองความต้องการของชาวนารวยเจ้าของที่ดินที่ต้องการผลิตที่ตลาดมีความต้องการการผลิตพืชพาณิชย์จึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยากในหมู่ครัวเรือนชาวนา

ด้วยเหตุที่การปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ปีละ 2 ครั้งจำเป็นต้องเร่งรัดการใช้แรงงานในครัวเรือนของตนเองเพิ่มมากยิ่งขึ้นในขณะที่ความละเอียดอ่อนในการดูแลทุกขั้นตอนการผลิตตั้งแต่การหว่านกล้าจนถึงการเก็บเกี่ยว ทำให้ครัวเรือนชาวนาต้องใช้พลังแรงงานส่วนใหญ่ในไร่นาของตนเอง ระบบการเอามือเอารำในช่งปี 2515 เป็นต้นมาจึงเริ่มประสบปัญหาในการกำหนดระยะเวลาให้ตรงความต้องการของแต่ละครัวเรือน และเมื่อความต้องการเงินทุนสำหรับการผลิตเพิ่มมากยิ่งขึ้นระบบการเอามือเอารำเริ่มที่จะลดความสำคัญลงไปเนื่องจากครัวเรือนเริ่มให้ความสำคัญกับการรับจ้างเพื่อแลกเปลี่ยนเป็นตัวเงินมากกว่าการแลกเปลี่ยนแรงงานแบบต่างตอบแทนด้วยแรงงานเหมือนเช่นอดีตที่ผ่านมา การจ้างแรงงานในไร่นาเริ่มขึ้นในช่วงนี้สาเหตุหนึ่งเกิดจากการที่ครัวเรือนชาวนารวยที่ปลูกข้าวในไร่นาไม่ต้องการไปแลกเปลี่ยนแรงงานกับครัวเรือนใดการจ้างในไร่นาจึงเริ่มต้น ณ จุดนี้ ครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนที่รับจ้างในไร่นาของครัวเรือนชาวนารวยนั้นก็ไม่มีเวลาเพียงพอสำหรับการไปเอามือเอารำในไร่นาของกลุ่มเอามือเอารำที่เคยมีมาแต่เดิม ทำให้ครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนต้องผลิตโดยการจ้างแรงงานในส่วนหนึ่ง ต้นทุนการผลิตจึงเพิ่มมากยิ่งขึ้น

และมากยิ่งขึ้นเมื่อต้องซื้อปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง และพันธุ์ข้าว ซึ่งในรอบการผลิตหลายๆ ปีปัจจัยการผลิตเหล่านี้จะเพิ่มมากยิ่งขึ้น การขายแรงงานในไร่นาจึงเป็นหนทางที่จะได้มาซึ่งเงินทุนสำหรับไปจับจ่ายซื้อหาปัจจัยการผลิตเหล่านี้ และการลดการผลิตพืชแบบหลายชนิดเพื่อยังชีพหลงหันกลับไปเน้นการปลูกพืชชนิดเดียวเพื่อการค้า ทำให้การบริโภคในครัวเรือนต้องพึ่งพาเงินสำหรับการซื้อหาสินค้าเพื่อการบริโภคเพิ่มมากยิ่งขึ้น ความต้องการเงินทุนของครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนจึงเกิดขึ้นด้วยเงื่อนไขเพื่อการลงทุนการผลิตในไร่นาซึ่งต้องเพิ่มต้นทุนการผลิต และการเพื่อการซื้อหาปัจจัยสำหรับการบริโภคเพื่อสร้างพลังแรงงานเป็นหลัก

ในการผลิตในยุคแรกๆ สำหรับชาวนาผู้เช่านาแม่จะถูกเรียกเก็บผลผลิตในลักษณะของค่าหัวนา ไร่ละประมาณ 10 ตัง ก็ยังมีข้าวพอเหลือไว้ขายได้บางส่วน และเหลือสำหรับกินไว้บริโภคในครัวเรือนบางส่วน แต่ตอนปลายของยุคนี้ระบบตลาดราคาข้าวเปลือกเริ่มผันผวนราคาข้าวในตลาดเมืองฝางมีราคาไม่แน่นอนมากยิ่งขึ้น และในช่วงปี 2515 ราคาข้าวตกต่ำเป็นอย่างมาก ในขณะที่ครัวเรือน ชาวนาฐานะยากจนต้องจ่ายต้นทุนหลายทางไม่ว่าจะเป็นค่าเช่าในรูปผลผลิตไร่ละ 10 ตัง ค่าปัจจัยการผลิต ค่าจ้างแรงงาน และส่วนหนึ่งของผลผลิตนั้นต้องแบ่งไว้บริโภคในครัวเรือน การเหลือขายจึงมีจำนวนจำกัด แต่ต้องพบกับภาวะราคาข้าวตกต่ำ คำว่า "ขาดทุนจากการขายข้าว" จึงเริ่มเกิดขึ้น โดยที่สาเหตุหลักประการหนึ่งเกิดขึ้นจากการขยายตัวของระบบพ่อค้าคนกลางที่กดราคาข้าวให้ต่ำลง และบางคราวมีการ โกงตาชั่งก็เคยมี

ในช่วงแรกของการเริ่มขึ้นในระบบเช่านาเจ้าของที่นามักจะเรียกค่าเช่าเป็นข้าวและแรงงาน โดยส่วนใหญ่จะเรียกเป็นค่าหัวนารวมๆ ไป ไม่กำหนดจำนวนตายตัวว่าไร่ละเท่าไร แต่จะกำหนดตามความเหมาะสม และกำหนดภายใต้พื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างผู้เช่ากับ ผู้ให้เช่าเป็นสำคัญ เนื่องจากบางครัวเรือนจำเป็นต้องอาศัยเงื่อนไขความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าสำหรับผูกมัดแรงหรือควบคุมงานชาวนายากจน หรือชาวนาไร่ที่คืนเพื่อสนองต่อความต้องการปริมาณแรงงานเพื่อการผลิตไร่นาของตนเองจำนวนหนึ่ง ครัวเรือนเหล่านี้จะกำหนดค่าเช่าเพียงจำนวนน้อย เช่น หากเช่า 10 ไร่ ซึ่งหากคิดค่าเช่าจริงๆ แล้ว จะประมาณ 10 ตัง ต่อไร่ แต่เจ้าของที่ดินอาจจะเรียกเป็นค่าหัวนาเพียง 30 ตัง อีกจำนวน 20 ตังเป็นมูลค่าเพื่อแลกกับการควบคุมแรงงานให้อยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ของครัวเรือนชาวนารวยนอกจากนี้ครัวเรือนผู้ให้เช่าอาจจะให้ผู้เช่าที่อยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ยืมควายสำหรับไถนา หรือในระยะหลังหากมีรถไถนาจะให้ยืมรถไถนา แต่ต้องหาน้ำมันเติมเอง เพื่อแลกกับแรงงานผู้เช่ามาไถนาในการผลิตของตนเอง เป็นต้น อย่างไรก็ตามการเรียกเก็บค่าเช่าเป็นข้าวของครัวเรือนชาวนารวยเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ชาวนาผู้ให้เช่าเช่นครัวเรือนของพ่อหลวงดับ ครัวเรือนของนายมี ครัวเรือนของนายฮ้วน สามารถสร้างฐานะจากการสะสมกำไรจากข้าวที่เก็บจากค่าเช่าได้อย่างรวดเร็ว

การที่ต้นทุนในปัจจุบันการผลิตมีมูลค่าต่ำฝ่ายผู้ให้เช่าจึงยึดถือความสัมพันธ์แบบนี้ กำกับการเช่าเข้ามาโดยตลอด และการแบ่งครึ่งผลผลิตจึงเป็นประโยชน์ทั้งทางฝ่ายผู้ให้เช่า และผู้เช่า แต่อย่างไรก็ตามภาพสะท้อนจากชวานาเช่าในสมัยนั้นยังมองเห็นผู้ให้เช่าอยู่ในฐานะได้เปรียบตนเองอยู่ แต่ไม่มีทางออก เนื่องจากระบบการเช่าในยุคนั้นนอกจากจะถูกกำหนดกฎเกณฑ์ด้วยฝ่ายผู้เช่าเป็นหลักแล้ว กระบวนการที่สำคัญที่ผู้ให้เช่าให้เป็นเครื่องมือคือ ระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ นั่นคือ ผู้ให้เช่าบางรายในยุคนั้น เช่น พ่อหลวงตีบ วงศ์ภิลลา นายมี ปันยา นายคำ แก้วธาตุ

การสะสมทุนจากค่าเช่าที่เป็นข้าวเปลือกนั้นเป็นการสะสมกำไรที่เกือบจะไม่ต้องลงทุนในการผลิตอะไรเลย เพียงแต่มีที่นาที่คร้วเรือนผู้ให้เช่าใช้ความเหนียวในการเข้าถึง และครอบครอง ออกให้ชวานาฐานะยากจน หรือชวานาฐานะปานกลางเช่า เท่านั้น นอกจากจะสามารถสร้างผลผลิตโดยไม่ต้องลงทุนแล้วยังทำให้ชวานารวยสามารถเข้าถึงแรงงานซึ่งในช่วงก่อนปี 2510 ถือว่าเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุดได้อย่างดี ตัวอย่างการเก็บค่าเช่าของคร้วเรือนนายมี ที่นาที่ดินจำนวนกว่า 50 ไร่ ออกให้ชวานากลุ่มต่างๆ เช่น ปีหนึ่งเขาสามารถรวบรวมผลผลิตที่ชวานารายเล็กรายน้อยนำมาใส่ยุ้งฉางของเขาได้เกือบ 1,000 ตัง สาเหตุที่นายมีนำที่ดินให้เช่าเนื่องจากคำนวณแล้วเห็นว่าหากดำเนินการปลูกข้าวโดยใช้แรงงานรับจ้างและลงทุนเองทั้งหมดจะประสบภาวะเสี่ยงต่อการขาดทุนค่อนข้างสูง ดังนั้นการเก็บค่าเช่าเป็นผลผลิตโดยไม่ต้องลงทุนจึงเป็นหนทางทำให้ได้กำไรมากยิ่งขึ้น เพราะข้าวที่เก็บได้จากค่าเช่านี้สำหรับนายมีแล้วส่วนหนึ่งนำออกไปตีขาย อีกส่วนหนึ่งนำไปให้ชวานาคร้วเรือนยากจนกู้ยืม และส่วนหนึ่งเก็บไว้บริโภคซึ่งเป็นเพียงจำนวนน้อยนิดเมื่อเทียบจำนวนข้าวทั้งหมด ทั้งนี้ยังไม่รวมถึงข้าวที่ผลิตได้จากไร่นาของตนเองโดยแรงงานภายใต้ระบบอุปถัมภ์อีกหลายร้อยตัง การสะสมผลผลิตได้ในฤดูหนึ่งๆ เป็นจำนวนมากทำให้เขาสามารถขยายการลงทุนได้อย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะการซื้อที่ดินสะสมไว้ ทำให้ปัจจุบันคร้วเรือนของนายมีครอบครองที่ดินเกือบ 80 กว่าไร่ และกลายเป็นผู้ให้เช่ารายใหญ่ของตำบลแม่สาว พร้อมกับได้รับการแต่งตั้งเป็นคณะกรรมการเช่าในระดับตำบลฝ่ายผู้ให้เช่าโดยไร้คู่แข่งมาทุกยุคทุกสมัยรวมทั้งสมัยปัจจุบันที่ผู้ศึกษาเข้าไปเก็บข้อมูลด้วย

จากประวัติศาสตร์จะเห็นได้ว่า เมื่อการผลิตเชิงพาณิชย์ได้ขยายตัวในชุมชนบ้านดงได้ก่อให้เกิดความแตกต่างระหว่างชวานาด้วยกันขึ้นในชุมชนในการพึ่งพิงในปัจจุบันการผลิตระหว่างชวานาฐานะยากจน กับชวานารวย และกลุ่มทุน ในอดีตได้ปรับเปลี่ยนมาโดยตลอด เมื่อมีการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์เข้าสู่ชุมชนระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์แบบเดิมค่อยเปลี่ยนมาเป็นระบบการเช่าที่นา แต่เป็นการเช่าที่มีลักษณะของการอุปถัมภ์ค่อนข้างมากและค่าเช่ายังคงเป็นผลผลิตบางส่วนตอบแทนด้วยแรงงานบางส่วนซึ่งแตกต่างจากในยุคเริ่มก่อตั้งถิ่นฐาน โดยในยุคนี้ค่าเช่าจะเป็นผลผลิตทั้งหมด

3.2.3 การขยายตัวของระบบหนี้สินในชุมชนยุคแรก

การที่ชาวนาประสบภาวะขาดทุนจากการขายข้าวทำให้ต้องเข้าสู่ภาวะฟุ้งฟิงเงิน ทุนจากครัวเรือนชาวนารวย ครัวเรือนชาวนารวยในช่วงนี้ไม่ว่าจะเป็นแก่ดึก ครัวเรือนของนายมี ครัวเรือนของนายคำ เริ่มให้ชาวนาฐานะยากจนกู้เงินเพื่อนำไปชดเชยส่วนที่ขาดทุน และลงทุนใน การผลิตพืชพาณิชย์ที่สำคัญคือข้าวต่อไป โดยเรียกเก็บเงินต้นพร้อมดอกเบี้ยเป็นข้าวเช่นกู้เงิน 1,000 บาท ต้องนำข้าว 60 ตังมาชำระคืน (ตังละ 32 ลิตร) สาเหตุที่ครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนจำเป็นต้องกู้เงินจากครัวเรือนชาวนารวยเนื่องจากข้อจำกัดในการหาแหล่งทุนอื่นๆ โดยเฉพาะเงินทุนไม่สามารถหาได้จากแหล่งเงินกู้ในระบบ จึงกู้นอกระบบจากชาวนารวย และชำระคืนเงินต้นและดอกเบี้ยเป็นผลผลิตได้ขยายตัวขึ้น โดยใช้ระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์และความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า เป็นสิ่งธำรงระบบการกู้เงินในรูปแบบนี้ พร้อมกับระบบความสัมพันธ์แบบอำนาจรัฐเข้ามาช่วยเหลือไม่ให้บิดพลิ้วการชำระหนี้เช่นการให้เชลยชื้อกู้ยืมบ้านพอหลวง การทำสัญญากู้ยืมเงินหรือ การอาศัยข้ออ้างด้านกฎหมายในการจัดการกับผู้ผิดนัดชำระเงินกู้พร้อมดอกเบี้ย

ภายหลังระบบการกู้ได้เปลี่ยนแปลงไปจากการเก็บทั้งต้นทั้งดอกเป็นผลผลิตจึงได้ ซึ่งได้เปลี่ยนแปลงเป็นกู้เงินต้องชำระเงินต้นเป็นเงินสดด้วย แต่ดอกเบี้ยอาจจะชำระเป็นข้าวได้ เช่น กู้เงิน 1 พันบาทเสียดอกเบี้ยข้าว 10 ตังเกิดขึ้นในยุคที่ราคาข้าวไม่ดีชาวนาไม่ต้องการความเสี่ยงในการขายผลผลิตที่ได้รับเป็นเงินต้น และอีกประการหนึ่งเกิดจากการที่เงินทุนที่นำมาปล่อยกู้นั้นได้ มาจากการกู้เงินในระบบ โดยเฉพาะจาก ธ.ก.ส. ซึ่งในระยะนี้ ธ.ก.ส.ได้ขยายให้บริการแก่คนใน ชุมชนโดยมีประวัติที่น่าสนใจคือ ธ.ก.ส. ได้เปิดกิจการบริการเงินกู้ในสาขาระดับอำเภอขึ้นที่อำเภอ ฝางเมื่อประมาณปี พ.ศ.2512 ซึ่งขณะนั้นอำเภอแม่เอย ยังมีฐานะเป็นกิ่งอำเภอหนึ่งของอำเภอฝาง (ยกฐานะเป็นอำเภอเมื่อปี พ.ศ.2516 และการเปิดสาขาของ ธ.ก.ส. เป็นไปในระยะเวลาที่พอเหมาะ กับ การขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์ที่กำลังขยายตัวเข้าสู่ชุมชน โดยการดำเนินการในระยะเริ่มแรก ของ ธ.ก.ส. สาขาฝาง ถูกจำกัดอยู่เฉพาะแต่ในเขตอำเภอฝางเท่านั้น ซึ่งในระยะเริ่มแรกได้เปิด รับลูกค้าในเขตตำบล เวียงฝางก่อน แล้วขยายกิจการรับลูกค้าไปยังตำบลต่างๆ โดยเริ่มขยายจากจุด ศูนย์กลางคือตำบลเวียง ไปทั้งสี่ทิศ แต่ในด้านทิศเหนือซึ่งเป็นรอยต่อกับกิ่งอำเภอแม่เอย ในเขต ตำบลแม่เอย

จนกระทั่งราวเดือน ต้นเดือน กุมภาพันธ์ 2513 ชาวบ้านหมู่หนึ่งในตำบลแม่เอย ซึ่งเป็นหมู่บ้านแรกของอำเภอแม่เอย ที่มีอาณาเขตติดกับตัวตำบลเวียงฝาง ได้รวมตัวกัน 21 คน นำ โดยนายवलศรี พร้อมกับนายสมศักดิ์ ได้เข้าไปติดต่อกับพนักงานสินเชื่อสาขาฝางเพื่อขอสมัครเข้า เป็นสมาชิก แต่ ธ.ก.ส.สาขาฝางในขณะนั้นได้เสนอว่าการดำเนินการนอกเขตรับผิดชอบเป็นอำนาจ

ของ ร.ก.ส.ระดับจังหวัด ซึ่งหมายถึง ร.ก.ส.สาขาอำเภอเมือง เชียงใหม่ การจะขอรับอนุญาต จะต้องเดินทางไปพบผู้จัดการสาขาที่อำเภอเมือง กลุ่มผู้ขอสมัครเป็นลูกค้ายกลุ่มแรกจึงได้เหมารถโดยสารเข้ามายัง ร.ก.ส. สาขาระดับจังหวัดในเขตอำเภอเมืองเพื่อขอให้ ร.ก.ส.สาขาฝั่งรับพวกคนเข้าเป็นลูกค้า

การเดินทางครั้งแรกยังไม่ได้รับคำตอบจากสาขาระดับจังหวัดแต่อย่างไร แต่ต่อมาได้มีหนังสือแจ้งให้ผู้ไปติดต่อทั้งหมดเตรียมเอกสารหลักฐานทางราชการ พร้อมกับชักชวนผู้ไปติดต่อกลุ่มแรกเดินทางไปยังสาขาจังหวัดเชียงใหม่อีกครั้งเพื่อให้พนักงานสินเชื่อประจำสาขาได้สอบเพื่อขึ้นทะเบียนเป็นลูกค้า ซึ่งผลการสอบครั้งนั้นได้ทำให้ ชาวบ้านทั้ง 21 คนได้ถูกรับขึ้นทะเบียนเป็นลูกค้า รกส. กลุ่มแรกของอำเภอ เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2513 โดยมีนายवलศรี เป็นหัวหน้ากลุ่ม และนายสมศักดิ์ ซึ่งเป็นญาติพี่น้องกัน ได้รับเลขหมายทะเบียนแรก โดยภายหลังจากรับขึ้นทะเบียนเป็นลูกค้าแล้วสร้างความดีใจให้กับกลุ่มชาวบ้านกาวิละเป็นอย่างมากและกลายเป็นข่าวใหญ่ สำหรับชาวบ้านในหมู่บ้านอื่นที่ทราบข่าวนี้ ลูกค้ากลุ่มนี้ต้องเดินทางเข้าจังหวัดเป็นครั้งที่ 3 เพื่อขอทำสัญญากู้เงินระยะสั้น โดยใช้บุคคลทั้งกลุ่มค้ำประกันกัน คนที่กู้ได้มากที่สุดจะได้ประมาณ 3,000 บาท ส่วนใหญ่จะไม่มากนักน้อยกว่ากันมากนัก ทุกคนในกลุ่มได้ลงลายมือชื่อในสัญญาเพื่อกู้เงินโดยพร้อมเพรียงกัน รกส.ได้นำเงินสดมามอบให้กลุ่มลูกค้า ที่อำเภอฝางในอีกประมาณหนึ่งเดือน ต่อมา

ชาวบ้านกลุ่มแรกที่ได้รับเงินกู้ ส่วนใหญ่แล้วจะนำเงินดังกล่าวมาลงทุนในการผลิตเป็นหลักโดยเฉพาะการนำเงินมาซื้อควายไว้ เกือบทุกคนในกลุ่มได้นำเงินไปซื้อควาย ไร่ เพื่อใช้ไถนา และลากเกวียน เนื่องจากช่วงนั้นยังไม่มีรถไถนา และถนนเข้าเขตอำเภอแม่อาวยังไม่ได้รับการก่อสร้าง โดยยังเป็นทางเกวียน (ต่อมาจนถึงปี 2518 จึงได้มีการสำรวจ และปรับเกรดถนนให้เป็นถนนลูกรังซึ่งได้ส่งผลให้มีรถบรรทุกโดยสารเข้าสู่ตัวตำบลหมู่บ้านต่างๆในเขตอำเภอแม่อาวยากขึ้น) การลงทุนในระยะนี้ ส่วนใหญ่จะเป็นการจ้างแรงงานในหมู่บ้าน ซึ่งระบบการจ้างแรงงานมีขึ้นตั้งแต่ช่วงปี 2498 เป็นต้นมาแล้ว พันธุ์ข้าวที่สำคัญในช่วงนี้คือข้าวพันธุ์หอมพื้นเมือง (ชาวบ้านมักเรียกว่า “ข้าวเหนียวเม็ดป้อม”) ข้าวพันธุ์นี้เกือบจะไม่ต้องใช้ปุ๋ยเป็นปัจจัยการผลิตเสริมผลผลิตภาพสำหรับข้าวพันธุ์ใหม่ที่ได้รับการส่งเสริมเข้ามาโดยกรมส่งเสริมเกษตร คือข้าวพันธุ์สันป่าตอง (ก.ข.8) ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านกลุ่มแรกกลุ่มแรก มีความจำเป็นต้องกู้เงินเพื่อ ใช้เงินกู้ลงทุนซื้อปุ๋ยเคมีจากร้านค้าในอำเภอฝาง เป็นที่น่าสังเกตว่าลูกค้าอีกส่วนหนึ่งจะนำเงินที่ได้ไปขยายพื้นที่การผลิตยาสูบ ซึ่งเป็นการปลูกพืชโดยใช้ระบบพันธสัญญาในระยะแรกของชาวบ้าน ที่มีต่อเจ้าของโรงบ่มใบยา ซึ่งเป็นโรงบ่มใบยาแห่งแรกของแม่อายคือ โรงบ่มห้วยป่าซาง โดยเฉพาะการจ้างแรงงานนับเป็นค่าใช้จ่ายหลักของการปลูกพืชชนิดนี้ เงินส่วนที่เหลือส่วนใหญ่จะเก็บออมไว้

ภายหลังจากที่ลูกค้ำกลุ่มที่หนึ่ง ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นลูกค้ำของ ธ.ก.ส. อีกประมาณ หนึ่งเดือนถัดมาพนักงาน ธ.ก.ส. สาขาอำเภอฝางได้เข้ามายังหมู่บ้านกาวิละเพื่อสอบซ้ำลูกค้ำ ธ.ก.ส. กลุ่มนี้ โดยมีการสอบที่ละเอียดเป็นอย่างมาก มีการใช้วิธีวัดขนาดบ้าน และเขียนรายละเอียดทรัพย์สินอย่างละเอียด แต่อย่างไรก็ตามลูกค้ำกลุ่มนี้สามารถสอบผ่านการสอบครั้งที่สองทุกคน การเข้ามาสอบลูกค้ำของพนักงาน ธ.ก.ส.ให้ลูกค้ำกลุ่มหนึ่งสามารถติดต่อ ธ.ก.ส.สาขาฝางแทนการไปติดต่อ ธ.ก.ส. สาขาอำเภอเมือง เชียงใหม่ ซึ่งส่งผลให้ชาวบ้านในเขตหมู่บ้านอื่น เริ่มให้ความสนใจจะสมัครเข้าเป็นลูกค้ำ ธ.ก.ส. และลงชื่อกันที่อำเภอโดยขอให้ข้าราชการระดับผู้ใหญ่ในอำเภอแม่ฮอย (ซึ่งขณะนั้นยังมีฐานะเป็นกิ่งอำเภอ) ได้นำหนังสือร้องขอของชาวบ้านไปยื่นให้ผู้จัดการ ธ.ก.ส. สาขาฝาง เพื่อมารับพวกตนเองเป็นลูกค้ำ สำหรับชาวบ้านคง ชุมชนที่ศึกษาได้จัดตั้งกลุ่มชาวบ้านประมาณ 17 คน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่ม ชาวบ้านที่มีฐานะดี มีที่นามาก และมีความสนิทคุ้นเคยกับแก่บ้าน กำนัน ได้รวมตัวกันส่งรายชื่อไปยังอำเภอเพื่อขอให้ดำเนินการประสานงานให้ ธ.ก.ส.มารับพวกตนเป็นลูกค้ำ ธ.ก.ส. เหมือนกับที่ชาวบ้านกาวิละทำสำเร็จ และในปลายเดือนมิถุนายน 2513 ชาวบ้านกลุ่มนี้ได้ได้สังกัดกลุ่มลูกค้ำกลุ่มแรกของหมู่บ้าน และเริ่มกู้เงินระยะสั้น สัญญาแรกในอีกสามเดือนต่อมา

กลุ่มลูกค้ำกลุ่มแรกมีหัวหน้ากลุ่มคือนายมี ซึ่งเป็นคนที่มีฐานะดี และมีบิดา คือนายสา่งพนม ซึ่งเป็นบุคคลที่บุกเบิกตั้งถิ่นฐานในชุมชนเป็นกลุ่มแรก ๆ และเป็นคนที่ชาวบ้านคงให้ความยำเกรงเนื่องจากเป็นคนปล่อยเงินกู้ โดยคิดดอกเบี้ยเป็นข้าว รายใหญ่ในหมู่บ้าน (ในระยะแรกก่อนปี 2500 กู้เงิน 1 พัน เสียข้าวเป็นดอกเบี้ย 60 ตัง /32 ลิตร ช่วงหลังปี 2510 กู้หมื่นดอกเบี้ยเป็นข้าวร้อยละต่าง) และที่สำคัญเป็นเจ้าของที่นาจำนวนมาก อีกทั้งยังเป็นคนที่รู้จักกำนัน และคนในอำเภออย่างดี กลุ่มลูกค้ำกลุ่มแรกของชุมชน จึงเป็นกลุ่มลูกค้ำที่รวบรวมเอาสมัครพรรคพวกของนายสา่งพนมเป็นส่วนใหญ่ ที่สำคัญเงื่อนไขการเข้าร่วมกลุ่มที่กำหนดกันเอง คือทุกคนจะต้องมีที่ดินที่มีใบ ส.ค.7 เป็นสมบัติครอบครอง ซึ่งเงื่อนไขนี้เองทำให้ลูกค้ำกลุ่มนี้ ตั้งขึ้นถึง 3 ปี จึงจะมีลูกค้ำ ธ.ก.ส. กลุ่มที่สองตามมาในหมู่บ้านที่พนักงานสินเชื่อมาสอบขึ้นทะเบียน เนื่องจากชาวบ้านคงเชื่อกันว่าถ้าหากใครไม่มี ส.ค.7 หัวหน้าธกส. (หมายถึงพนักงานสินเชื่อ) จะไม่รับเป็นลูกค้ำ โดยความเชื่อนี้ได้รับการบอกเล่าจากสมาชิกกลุ่มแรกในหมู่บ้าน นั่นเอง

จากการที่ครัวเรือนชาวนาเหล่านี้มีแหล่งทุนเป็นแหล่งทุนในระบบที่ถูกกำกับไว้ด้วย "ความมีเครดิต" ทำให้ชาวนาเหล่านี้จะต้องบริหารเงินกู้อย่างระมัดระวังเป็นพิเศษ โดยจะต้องมีเงินต้นพร้อมดอกเบี้ยชำระคืนเมื่อถึงกำหนดระยะเวลา ดังนั้นการนำเงินส่วนหนึ่งไปให้กู้จึงต้องพิจารณาอย่างรอบคอบหนทางหลีกเลี่ยงความเสี่ยงคือการเรียกเก็บเงินต้นเป็นเงินสด สิ่งที่ว่าหัวหน้ากลุ่มได้กำชับลูกกลุ่มอยู่เสมอ คือสิ่งที่พนักงาน ธกส.ที่สาขาฝางไว้คือให้รักษา "เครดิต" ซึ่งเป็น

ศัพท์ที่ตามความเข้าใจของชาวบ้านกลุ่มนี้คือ “ความซื่อสัตย์” ที่พึงมีต่อเจ้าของเงินในฐานะผู้ที่มีบุญคุณต่อครัวเรือนตนเองเพราะครัวเรือนได้อาศัยเงินกู้ในระบบเหล่านี้ลงทุนซื้อปัจจัยการผลิตสำหรับลงทุนในไร่นาของตนเองส่วนหนึ่งและลงทุนร่วมกับชาวนาฐานะยากจนที่เช่านาตนเองในระบบแบ่งครึ่งผลผลิตส่วนหนึ่ง หรือซื้อเครื่องจักรเช่นรถไถแล้วนำออกให้ครัวเรือนชาวนากลุ่มอื่นๆ ที่ไม่สามารถเข้าถึงเงินทุนในระบบได้เช่าอีกส่วนหนึ่งด้วย ทำให้ภาพลักษณ์ของ ธ.ก.ส. ในช่วงนี้จึงเป็นในลักษณะของผู้มีบุญคุณต่อครัวเรือนชาวนาที่สามารถกู้ได้

ในขณะที่มีการขยายตัวของ ธ.ก.ส. การเพิ่มขึ้นของครัวเรือนที่ปลูกพืชเศรษฐกิจหรือการผลิตเชิงพาณิชย์ในหมู่บ้านในชุมชนต่างๆ ของอำเภอแม่เมาะ นั้นก่อให้เกิดความต้องการเงินทุนในกระบวนการผลิตเพิ่มมากยิ่งขึ้น แต่เนื่องจากการขอยืมผู้ให้เช่าโดยชำระเป็นผลผลิตเหมือนในอดีตที่ผ่านมาเริ่มยากขึ้น เพราะผู้ให้เช่าบางส่วนต้องการเงินสดเพื่อลงทุนในไร่นาของตนเองเช่นกัน และหันเข้าสู่การประกอบอาชีพค้าขายผลผลิตการเกษตรในฐานะพ่อค้าคนกลางซึ่งจำเป็นต้องใช้เงินทุน ดังนั้นรูปแบบการกู้จึงเริ่มเปลี่ยนแปลง โดยเป็นการกู้ด้วยเงินและต้องชำระคืนเงินต้นพร้อมดอกเบี้ยด้วยเงินเช่นเดียวกัน สถานการณ์นี้สินในช่วงระยะเวลานี้จึงเป็นระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สินที่ก่อตัวจากความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในชุมชน โดยเฉพาะระหว่างกลุ่มชาวนารวยกับกลุ่มครัวเรือนชาวนาฐานะยากจน โดยก่อตัวขึ้นโดยอาศัยระบบความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิตที่ดำรงอยู่ในชุมชนก่อนหน้านั้นเป็นระบบที่คอยช่วยเหลือเกื้อกูล เช่นระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า การขยายตัวของหนี้สินได้เริ่มขึ้นในกลุ่มครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนที่มีลักษณะของการกู้นอกระบบจากชาวนารวย สำหรับหนี้สินของกลุ่มชาวนารวยนั้นเป็นการกู้เงินในระบบจากแหล่งสินเชื่อที่สำคัญที่สุดในช่วงระยะเวลานี้คือ ธ.ก.ส. ที่เริ่มขยายตัวให้บริการสินเชื่อในชุมชนบ้านดง

3.3 ยุคการขยายตัวของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์และการเสียเปรียบในระบบตลาด (2515-2525)

ในช่วงระหว่างปี 2515-2525 ได้มีการขยายตัวของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์อย่างรวดเร็วในอำเภอแม่เมาะ มีการขยายโครงการพัฒนาของรัฐ มีการขนส่งได้สะดวกทั่วถึงทุกตำบลหมู่บ้าน ในส่วนของราชการได้มีการตั้งแยกอำเภอแม่เมาะจากอำเภอฝางในปี 2516 มีการขยายตัวของระบบส่งเสริมการเกษตร โดยเฉพาะการปฏิบัติงานของพนักงานส่งเสริมเกษตรของสำนักงานเกษตรอำเภอ พร้อมกับการเข้ามาของทุนพาณิชย์ซึ่งส่วนใหญ่เป็นนายทุนคนจีนที่อาศัยอยู่ในเขตอำเภอฝางและอำเภอแม่เมาะในด้านการผลิตภาคเกษตรเชิงพาณิชย์มีการเสนอพืชพันธุ์ใหม่ๆ โดยเฉพาะกระเทียมและถั่วเหลือง พริก หอมแดง ซึ่งเข้าสู่ชุมชนพร้อมๆ กับการขยายตัวของปัจจัยการผลิตสมัยใหม่สำหรับข้าวได้เสนอพันธุ์ที่หลากหลายเพิ่มมากขึ้นที่สำคัญคือข้าวพันธุ์ กข. 6 กข. 8 กข.10

โดยการแนะนำของกรมส่งเสริมการเกษตรผ่านเกษตรอำเภอ ซึ่งกลไกที่สำคัญระดับตำบลคือเจ้าหน้าที่เกษตรในระดับตำบล การเข้ามาของความนิยมเครื่องจักรเพื่อใช้ในภาคเกษตรสำหรับเร่งรัดเวลาการผลิตให้น้อยลงเพื่อสามารถเพิ่มรอบระยะเวลาการผลิตให้สูงขึ้น

การขยายการเพาะปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ดังกล่าวไม่เพียงแต่ต้องการเมล็ดพันธุ์เท่านั้น ข้าวพันธุ์ใหม่เหล่านี้ยังต้องการปัจจัยที่ส่งเสริมความเจริญเติบโตที่สำคัญ คือปุ๋ยเคมีและที่สำคัญข้าวพันธุ์ใหม่เหล่านี้ไม่มีความทนทานต่อโรคพืชต่างๆ เช่น โรคไหม้คอรวง โดยเฉพาะข้าว กข. 6 ซึ่งเป็นพันธุ์หลักที่ชาวบ้านคงปลูกในนาปี และข้าวพันธุ์ กข.10 ที่เป็นพันธุ์หลักในการปลูกข้าวนาปรัง ซึ่งข้าวพันธุ์เหล่านี้จะมีภูมิคุ้มกันต่อการทำลายของแมลงและโรคต่างๆ น้อยกว่าข้าวพันธุ์พื้นเมือง ดังนั้นกระบวนการเพาะปลูกจนกระทั่งถึงการเก็บเกี่ยวจะต้องได้รับการดูแล และเอาใจใส่อย่างดี ซึ่งแน่นอนทำให้ชาวนาที่ปลูกข้าวพันธุ์ใหม่เหล่านี้ต้องเพิ่มต้นทุนการผลิตมากยิ่งขึ้นและมากยิ่งขึ้นในปีต่อไปเนื่องจากความเสื่อมของดินที่ปลูกข้าวชนิดนี้และการปรับตัวของโรคพืชต่างๆ ตลอดจนการปรับตัวของแมลงต่อยาฆ่าแมลงทำให้ในรอบปีต่อไป หรือฤดูการผลิตต่อไปครัวเรือนชาวนาต้องลงทุนเพิ่มเพื่อเพิ่มผลผลิตต่อไร่ให้ได้มากกว่าปีที่ผ่านมาก หรือไม่ก็ได้เท่ากับปีที่ผ่านมา

สำหรับกระเทียมเป็นพืชเศรษฐกิจอีกชนิดหนึ่งที่ชาวนาเริ่มปลูกกันในช่วงต้นฤดูหนาว กระเทียมเป็นพืชที่ต้องการการดูแลเอาใจใส่เป็นอย่างดีตั้งแต่การเตรียมเมล็ดพันธุ์ซึ่งจะหาซื้อได้ต้องเดินทางไปไกลถึงอำเภอป่าสัก จังหวัดแม่ฮ่องสอน ชาวนาจะต้องเหมารถไปซื้อหากการเตรียมดินต้องกระทำโดยรถไถเท่านั้นเพราะต้องกระทำทั้งไถและพรวนไปพร้อมกัน นอกจากนี้ยังต้องซื้อฟางข้าวเก็บไว้สำหรับคลุมเมล็ดพันธุ์ที่ปลูก ต้นทุนการผลิตกระเทียมค่อนข้างสูง แต่ผลตอบแทนในช่วงนี้ยังค่อนข้างดี เนื่องจากกระเทียมชอบหน้าดินที่อุดมสมบูรณ์ ซึ่งดินในเขตตำบลแม่สาวมีความเหมาะสมพอสมควร

สาเหตุที่คนเริ่มปลูกกระเทียมเนื่องจากเล็งเห็นผลกำไร ประกอบกับความต้องการเงินเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่ราคาข้าวในตลาดข้าวเปลือกไม่ดีขึ้นมาหลายปี เงินที่คาดว่าจะได้รับจากการปลูกกระเทียมส่วนหนึ่งจึงคิดว่าจะนำไปชำระหนี้ ในช่วงต้นปี 2520 ชาวนาในเขตตำบลแม่สาวนิยมปลูกกระเทียมเป็นอย่างมาก และในเขตชุมชนบ้านดงครัวเรือนชาวนาฐานะร่ำรวยและปานกลางเพิ่มเนื้อที่การปลูกกระเทียมในช่วงฤดูหนาวสูงขึ้น โดยชาวนายากจนส่วนหนึ่งที่ไม่มีเงินสำหรับลงทุนในสวนกระเทียมก็เข้าสู่การจ้างแรงงานในสวนกระเทียมของครัวเรือนชาวนาฐานะร่ำรวย

3.3.1 การผลิตภายใต้ภาวะพึ่งพา

การเพิ่มขึ้นของการผลิตพืชเชิงพาณิชย์ ทำให้ครัวเรือนชาวนาในชุมชนบ้านดงมีความต้องการปัจจัยการผลิตเช่นรถไถนา เครื่องสูบน้ำเข้านา เครื่องพ่นยา และแม้กระทั่งรถยนต์

สำหรับประกอบการค้าขายพืชพาณิชย์ ความต้องการในปัจจัยการผลิตเหล่านี้ได้ผลักดันให้ครัวเรือนชาวนารวยหลายครัวเรือนเริ่มกู้เงินระยะปานกลางจาก ธ.ก.ส. โดยกู้แล้วรับเครื่องจักรแทนเงิน ในช่วงระยะเวลาตั้งแต่ปี 2520 เป็นต้นมา รถไถนาเดินทางเพิ่มขึ้นในบ้านดงถึง 13 คันในขณะที่วัวควายลดความสำคัญลงไปเนื่องจากประการแรกไม่มีความจำเป็นต้องในวัวควายเหล่านี้เทียมล้อเหมือนก่อนช่วงปี 2515 ที่การคมนาคมไม่สะดวก ประการที่สองวัวควายที่ครัวเรือนชาวนารวยใช้แรงงานภายใต้ระบบอุปถัมภ์เล็ยงนั้นแรงงานเหล่านี้ส่วนหนึ่งออกไปประกอบอาชีพรับจ้างเพิ่มมากยิ่งขึ้นทั้งรับจ้างในไร่นา และในเขตอำเภอฝาง และในเขตอำเภอแม่เอยเริ่มมีการตั้ง โรงอิฐขึ้นอย่างน้อย 5 แห่ง เช่น โรงอิฐแม่ฮ่าง โรงอิฐศรีหมื่นทำให้แรงงานในเขตบ้านดงเข้าไปรับจ้างภายในโรงอิฐเหล่านี้ ดังนั้นครัวเรือนชาวนารวยเหล่านี้จึงลดการเลี้ยงวัวควายลงไป มีเพียงบางครัวเรือนที่ยังคงเลี้ยงวัวควายเป็นหลัก แต่เป็นการเลี้ยงไว้ขายไม่ได้เพื่อไถนา เมื่อครัวเรือนเหล่านี้ได้ครอบครองเครื่องจักรที่สำคัญในการผลิตพืชเชิงพาณิชย์คือรถไถ ทำให้ครัวเรือนชาวนาฐานะอื่นๆ ที่ไม่สามารถเข้าถึงแหล่งทุน หรือไม่มีเงินทุนสะสมเพียงพอสำหรับการซื้อหาต้องเช่าเครื่องจักรจากครัวเรือนชาวนาฐานะร่ำรวย ประการที่สามเนื่องจากการคมนาคมได้สะดวกขึ้นในช่วงปี 2515 ถนนดินดำจากตัวอำเภอฝางได้เข้าถึงตำบลท่าตอน การคมนาคมสะดวกต่อการคมนาคมด้วยรถ ในชุมชนมีคณอย่างน้อย 3 ครัวเรือนที่มีรถยนต์เป็นของตัวเองรับจ้างขนถ่ายผลผลิต และการสัญจรไปมาได้ อย่างสะดวกมากยิ่งขึ้น

เมื่อมีการลงทุนเป็นเงินเพื่อซื้อรถไถนา การให้ชาวนาใช้รถไถแบบไม่คิดค่าเช่าจึงลดความสำคัญลงไป จนระยะหลังเกือบจะไม่เคยเกิดขึ้นในชุมชนบ้านดง ครัวเรือนชาวนายากจนจำเป็นต้องเช่าปัจจัยการผลิต เพราะไม่สามารถกู้เงินจำนวนมากได้เนื่องจากเหตุผลหลายประการ โดยเฉพาะการที่ไม่ได้เป็นลูกค้าของ ธ.ก.ส. หรือเกิดจากความไม่คุ้มทุนเนื่องจากตนเองทำนาเพียงไม่กี่ไร่ หากซื้อรถไถจะทำให้อีกหลายปีที่จะคุ้มทุน ซึ่งกว่าจะถึงตอนนั้นรถไถอาจใช้การไม่ได้เป็นต้น การเช่ารถไถจึงเป็นสิ่งสำคัญประกอบกับแรงงานในระยะที่มีการผลิตแบบเข้มข้นคือการปลูกข้าวปีละ 2 ครั้งทำให้ครัวเรือนต่างๆ ต่างก็รีบเร่งในการผลิตในไร่นาของตนเอง ทำให้ชาวนารวยกลุ่มหนึ่งเล็งเห็นลู่ทางในการเก็บค่าเช่าผ่านปัจจัยการผลิตชนิดนี้โดยการลงทุนนำเครื่องจักรมาใช้ในการผลิตภาคเกษตร โดยใช้ในการผลิตในไร่นาของตนเองและให้ผู้เช่านา หรือชาวนาคนอื่นๆ ที่ต้องการเช่ารถไถมาเช่าได้โดยคิดค่าเช่าเป็นทั้งเงินสด และผลผลิต

การเข้ามาของเครื่องจักรการเกษตร โดยเฉพาะรถไถในเขตบ้านดงนั้นเหมือนกับชุมชนอื่นๆ ในเขตจังหวัดเชียงใหม่ แต่มีระยะเวลาไล่หลังเขตอำเภอใกล้เคียงเช่นการนำเครื่องจักรมาใช้ในการเกษตรเชิงพาณิชย์ ที่บ้านสันโป่ง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ในปลายทศวรรษ 2513 ภายหลังจากมีการเพาะปลูกพืชปีละ 3 ครั้ง การใช้เครื่องจักรเป็นสิ่งสำคัญยิ่งชาวบ้านในชุมชน

แห่งนี้ กว่า 30 คราวเรือนที่เป็นเจ้าของและใช้รถไถนาเดินตามโดยการกู้ยืมเงินจาก ธ.ก.ส. (อานันท์ 2533 :285) สำหรับพื้นที่เกษตรเข้มข้นใกล้เมืองเริ่มแรกได้มีการนำเครื่องจักรมาใช้ในการผลิตภาคเกษตร เกิดขึ้นครั้งแรกจากการนำรถแทรกเตอร์มาใช้ในการเตรียมดินช่วงทศวรรษ 2493 ส่วนใหญ่รถแทรกเตอร์ถูกใช้ในพื้นที่บุกเบิกใหม่และพื้นที่บนเชิงเขาเพื่อทำไร่ขนาดใหญ่เชิงการค้ามากกว่าที่จะใช้ในการปลูกข้าวในเขตชลประทาน ในทศวรรษ 2503 มีการนำรถแทรกเตอร์มาทดลองใช้ไถนาบนพื้นที่ปลูกข้าวในหลายๆ หมู่บ้าน อย่างไรก็ตามการทดลองดังกล่าวไม่ประสบผลสำเร็จเพราะการเพาะปลูกในหมู่บ้านเหล่านั้นยังไม่ได้กลายเป็นสินค้าในปริมาณที่พวกเขาสามารถผลิตให้ได้เงินสดตอบแทนคุ้มกับต้นทุน(อานันท์ 2533: 284-285) แต่เนื่องจากชุมชนบ้านคงมีความห่างไกลจากศูนย์กลางระบบตลาดทำให้เครื่องจักรเหล่านี้เข้าสู่ชุมชนช้ากว่าชุมชนในเขตเมืองเป็นระยะเวลาเกือบ 3 ทศวรรษ แรงงานในชุมชนบ้านคงจึงมีความสำคัญในฐานะปัจจัยการผลิตหลักมาจนอย่างน้อยปลายทศวรรษที่ 2510

สำหรับในพื้นที่ชุมชนบ้านคงรถแทรกเตอร์ขนาดใหญ่เข้ามาครั้งแรกในราวปี 2520 ก่อนหน้านั้นชาวบ้านอาศัยวัวและควายในการไถนาเตรียมดินสำหรับการเพาะปลูกเป็นหลัก โดยในช่วงระหว่าง ปี 2515 ถึง 2519 นั้นชาวบ้านอาศัยวัวควายจากการเช่าเจ้าของที่นาซึ่งเป็นชาวนา รวยเป็นหลักรถแทรกเตอร์เข้ามาในชุมชนพร้อมกับการขยายตัวของร้านค้าวัสดุอุปกรณ์การเกษตร โดยเฉพาะร้านวัสดุอุปกรณ์การเกษตรของตัวอำเภอฝาง ซึ่งปัจจุบันร้านที่ใหญ่ที่สุดมีเจ้าของเป็นนักเมืองระดับชาติ และมีบุตรชายเป็นนักการเมืองระดับท้องถิ่น โดยนักการเมืองผู้นี้มีความสัมพันธ์กับผู้บริหารของธนาคารเพื่อการเกษตรและ สหกรณ์การเกษตร ธ.ก.ส. สาขาฝาง สำหรับเป็นแหล่งขายวัสดุการเกษตรที่สำคัญคือรถไถนาเดินตาม เครื่องสูบน้ำ ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง ฮอว์โมน สำหรับใช้ในแปลงเกษตร โดยเฉพาะการสร้างเงื่อนไขการกู้เงินแต่จ่ายเป็นวัสดุการเกษตรโดยฝ่าย ธ.ก.ส. มีข้อสำคัญ คือการให้กู้โดยได้รับวัสดุการเกษตรเป็นเครื่องประกันที่สำคัญประการหนึ่งว่าชาวนาที่กู้เงินจาก ธ.ก.ส. ไปนั้นจะดำเนินการตามวัสดุประสงค์ที่ขอกู้เงินไปแต่ประการสำคัญที่อยู่เบื้องหลัง นอกจากนั้นไม่มีผู้ใดเข้าใจว่าผลประโยชน์จากวิธีดำเนินการดังกล่าวแท้จริงตกอยู่กับผู้ใด

การขยายตัวของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ในกลุ่มชาวนาเกิดขึ้นอย่างเข้มข้นเริ่มภายหลังปี 2515 เป็นต้นมาด้วยเหตุผลหลายประการ โดยเฉพาะเงื่อนไขเกี่ยวกับการขยายตัวของโครงสร้างพื้นฐานเป็นต้นว่าการสร้างถนนเข้าสู่ชุมชน การขยายตัวของระบบชลประทานด้วยการสร้างระบบชลประทานขนาดใหญ่กั้นน้ำทางทิศตะวันตกของชุมชนคือชลประทานแม่สาว การขยายตัวของระบบตลาดรับซื้อผลผลิตการเกษตรในเขตอำเภอฝาง การขยายตัวของแหล่งสินเชื่อในระบบ โดยเฉพาะ ธ.ก.ส. ที่จัดตั้งสาขาในระดับอำเภอขึ้นที่อำเภอฝางทำให้สะดวกต่อการสมัครเข้าเป็นลูกค้า ซึ่งก่อนหน้านั้นจะต้องไปสมัครไกลถึงตัวเมืองเชียงใหม่ นอกจากนี้ ธ.ก.ส. ยังขยายการให้บริการ

หรือขยายการรับลูกค้าไปสู่ครัวเรือนชานานากลุ่มอื่นๆ มากยิ่งขึ้นแม้จะยังไม่เต็มทีมากนักแต่ก็เป็น การเปิดโอกาสให้ครัวเรือนชานานาฐานะปานกลางหลายครัวเรือนเข้าเป็นลูกค้าของ ธ.ก.ส. ได้ใน ช่วงระยะเวลาสั้น

3.3.2 การเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ในชุมชน

การเปลี่ยนแปลงโดยการขยายตัวของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์อย่างรวดเร็วในช่วงนี้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ในชุมชน โดยเฉพาะความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เริ่มเปลี่ยนแปลง เนื่องจากผู้อุปถัมภ์ไม่ค่อยให้ความสนใจกับแรงงานของผู้อยู่ใต้การอุปถัมภ์ เพราะแรงงานไม่มีความจำเป็นสำหรับการบุกเบิกที่ดินใหม่ๆ ให้กับครัวเรือนชานานาเหมือนเช่นยุคก่อนหน้านี้ เนื่องจากประสบกับข้อจำกัดในการบุกเบิกพื้นที่ใหม่ที่อยู่ไกลจากชุมชนเพราะเป็นพื้นที่ป่า ในขณะที่เดียวกันการบุกเบิกพื้นที่ป่าที่เสื่อมโทรมก็กระทำได้โดยอาศัยเครื่องจักรหรือรถแทรกเตอร์ซึ่งมีความรวดเร็วและประหยัดค่าใช้จ่ายมากกว่า และที่สำคัญผู้อุปถัมภ์บางครัวเรือนเริ่มให้ความสำคัญกับอาชีพนอกภาคเกษตร โดยเฉพาะการเปิดหรือตั้งโรงสีขนาดกลาง ในช่วงระยะเวลาระหว่างปี 2520-2523 มีชาวนารวยในบ้านคงถึง 7 ครัวเรือนที่ตั้งโรงสีขึ้นในเขตตำบลแม่สาว ผลผลิตส่วนหนึ่งนำขายให้กับชนกลุ่มน้อยที่อยู่ตามตะเข็บชายแดน มีการจ้างงานแรงงานนอกระบบเพราะค่าแรงงานต่ำกว่า การจ้างคนในชุมชนซึ่งการเข้ามาของแรงงานนอกระบบทำให้ค่าแรงงานในเขตตำบลแม่สาวต่ำกว่าค่าแรงงานในเขตอำเภออื่นๆ และนอกจากนี้มี 2 ครัวเรือนที่ก่อตั้งโรงอิฐจนมีชื่อเสียง โดยประมาณ 2 ครัวเรือนที่เปิดร้านค้าวัสดุอุปกรณ์การเกษตร

ประการสำคัญที่เกิดจากเป้าหมายที่แปรเปลี่ยนของผู้อุปถัมภ์คือนอกจากจะลดความต้องการในด้านแรงงานลงแล้ว ความต้องการเงิน ก็สาเหตุประการสำคัญสุดที่ก่อให้เกิดระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ภายในชุมชนเปลี่ยนแปลง กล่าวคือภายหลังที่ครัวเรือนชาวนารวยได้สะสมเงินจากกำไรที่เกิดจากการควบคุมระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิตและสะสมกำไรที่ได้จากการขายผลผลิตในการผลิตพืชเชิงพาณิชย์มาในระยะหนึ่งแล้วความต้องการเงินทุนสำหรับการขยายการลงทุนในไร่นาของตนเอง และประกอบอาชีพนอกภาคเกษตร ทำให้ครัวเรือนกลุ่มนี้ต้องระดมทุนจากหลายๆ แหล่งโดยเฉพาะจากการผลิตในไร่นาของครัวเรือนชานานาเอกชน การให้การอุปถัมภ์แบบไม่หวังผลผลิตเป็นสิ่งตอบแทนหลักเริ่มแปรเปลี่ยน ผลผลิตจากการผลิตในไร่นาของครัวเรือนชานานาเอกชนกลายเป็นแหล่งรายได้หลักของครัวเรือนชานานาฐานะร่ำรวยที่มีที่นาเป็นจำนวนมาก ในระยะปี 2515 เป็นต้นมาระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์จึงได้พัฒนาการขึ้นอย่างรวดเร็วโดยพัฒนามาจากรูปแบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์นั่นเอง

การเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์นอกจากจะเกิดขึ้นจากความ

ต้องการของผู้อุปถัมภ์แล้ว ในส่วนของผู้รับอุปถัมภ์ก็มีการเปลี่ยนแปลงความต้องการหรือเป้าหมายในการเข้าสู่ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมกับชาวนารำรวย โดยก่อนหน้านี้ความต้องการของผู้อยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์คือต้องการความมั่นคงในการเข้าถึงที่ดิน และการอาศัยผลตอบแทนทางสังคมจากผู้อุปถัมภ์ แต่เมื่อการผลิตพืชเชิงพาณิชย์ขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วงนี้ชาวนาผู้อยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ต้องลงทุนในการผลิตพืชพาณิชย์ในไร่นาของผู้อุปถัมภ์ การเร่งรัดพลังแรงงานภายในครัวเรือนจึงมีเพียงสองทางเท่านั้นคือการใช้แรงงานในครัวเรือนเพื่อผลิตเพื่อขายกับการขายแรงงานในฐานะแรงงานรับจ้างเพื่อนำมาเป็นทุนสมทบในการผลิตเชิงพาณิชย์ การตอบแทนเป็นแรงงานให้กับครัวเรือนผู้อุปถัมภ์จึงเกิดขึ้นได้ยาก พันธะที่ตอบแทนกันในเชิงสังคมเริ่มเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วกลายเป็นพันธะที่จะต้องตอบแทนด้วยผลผลิตเพิ่มมากขึ้น

ในขณะที่ผู้รับอุปถัมภ์มีความต้องการเงินและที่ดิน สำหรับผู้อุปถัมภ์ต้องการผลผลิตเพราะเริ่มเห็นหนทางได้กำไรจากการขายผลผลิตเชิงพาณิชย์มากกว่าการลงมือผลิตในไร่นาด้วยแรงงานในครัวเรือนและแรงงานภายใต้ระบบอุปถัมภ์เอง การเปลี่ยนรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบอุปถัมภ์แบบตอบแทนเป็นแรงงานจากผู้อยู่ใต้การอุปถัมภ์มาเป็นการให้เช่าโดยเก็บค่าเช่าเป็นผลผลิตจึงเกิดขึ้นและสถาปนาความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าแบบแบ่งครึ่งผลผลิตขึ้นเป็นกลไกสำคัญในการครอบครองมูลค่าส่วนเกินจากการผลิตในไร่นาตนเองของชาวนาเช่า ทำให้ชาวนารวยเหล่านี้ต่อมาสะสมทุนได้จำนวนมากเป็นการสะสมทุนจากการขายผลผลิตที่ได้รับจากค่าเช่าและที่ดินตนเองผลิตได้ส่วนหนึ่งพร้อมกับสะสมเงินจากอัตราดอกเบี้ยที่เก็บได้จากชาวนาในฐานะผู้กู้เงินและขณะเดียวกันก็อาศัยความเหนือกว่าในการเข้าถึงแหล่งตลาดรับซื้อผลผลิตสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนตนเองโดยการขายข้าวเปลือก และนำไปจ่ายการผลิตและบริโภคจากอำเภอฝางเข้ามาขายในชุมชน

ในช่วงระหว่างปี 2520 เป็นต้นมา ราคาผลผลิตการเกษตรในระดับประเทศตกต่ำลงเป็นอย่างมาก ส่งผลกระทบกับราคาข้าวเปลือกในชุมชน และนอกจากนี้ราคากระเทียมยังมีความไม่แน่นอนเหมือนช่วงเริ่มปลูกใหม่ๆ โดยเฉพาะผลกระทบที่เกิดจากการนำกระเทียมต่างประเทศเข้ามาในประเทศโดยผ่านช่องทางลำเลียงของกองกำลังชนกลุ่มน้อยตลอดตะเข็บชายแดนไทยพม่าในพื้นที่ของอำเภอฝาง อำเภอไชยปราการ อำเภอแม่ฮาด และอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย ทำให้ราคาของกระเทียมต่ำลงเป็นอย่างมาก ในขณะที่ต้นทุนการผลิตของกระเทียมนั้นสูงขึ้นทุกขณะเนื่องจากตลาดราคาผลผลิตมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทุกปี ผลกระทบของราคาผลผลิตการเกษตรในช่วงระยะเวลาดังกล่าวส่งผลกระทบต่อชาวนาทุกกลุ่มในชุมชนบ้านดง โดยเฉพาะชาวนาฐานะยากจนในฐานะผู้เช่าจำเป็นต้องแบกรับภาระการขาดทุนจากการผลิตเชิงพาณิชย์ ซึ่งส่งผลกระทบต่อครัวเรือนของชาวนาฐานะยากจนอย่างรุนแรง โดยครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนพยายามปรับตัวเพื่อคืนฐานะ

ขาดทุนอย่างต่อเนื่องดังกล่าวด้วยการลดต้นทุนการผลิตให้น้อยลงด้วยการใช้แรงงานในครัวเรือนให้เข้มข้นมากยิ่งขึ้นทั้งในไร่นาของตนเองและการออกไปรับจ้างเพื่อนำเงินมาซื้อหาปัจจัยการผลิตตลอดจนลดการบริโภคในครัวเรือนลง แต่อย่างไรก็ตามการปรับตัวดังกล่าวของชาวนาไม่สามารถทำให้ชาวนาในชุมชนหลุดพ้นจากภาวะขาดทุนได้

ในสถานการณ์ที่ราคาผลผลิตตกต่ำ ครัวเรือนชาวนาฐานะร่ำรวยปรับตัวได้ด้วยการปรับระบบความสัมพันธ์ภายในระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าโดยเปลี่ยนแปลงวิธีการเก็บค่าเช่าโดยเก็บเป็นเงินแทนการเก็บด้วยผลผลิตหรือเป็นการหลีกเลี่ยงความเสี่ยงในด้านราคาตลาดผลผลิตที่ตกต่ำ การเรียกเก็บค่าเช่าเป็นเงินในช่วงนี้ต้องกระทำภายใต้ค่าเช่าแบบซักราค่าหัวนา ซึ่งชาวนารวยจะบอกกล่าวไว้ล่วงหน้ากับครัวเรือนผู้เช่าว่าต้องนำเงินสดมาชำระก่อนลงมือทำนาทั้งหมด หรือบางส่วนหากเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วจึงนำเงินมาชำระอีกครั้ง มีการทำสัญญากันที่บ้านพ่อหลวง ค่าเช่านาในช่วงนี้จะเช่ากันในราคาไร่ละ 500-1 พันบาท การปรับตัวเปลี่ยนแปลงจากระบบการให้เช่าแบบแบ่งครึ่งผลผลิตหรือเก็บค่าเช่าเป็นผลผลิตสร้างความเดือดร้อนซ้ำสองให้กับครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนเพิ่มขึ้นอีก เนื่องจากความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าแบบแบ่งครึ่งผลผลิตนั้นอย่างน้อยยังเป็นการที่ผู้ให้เช่าได้ลงทุนด้วยกันกับครัวเรือนชาวนารวย และเมื่อแบ่งครึ่งผลผลิตหากราคาข้าวตกค่าความเสี่ยงในการขายผลผลิตได้ถูกแบ่งเบาไปเป็นส่วนของผู้ให้เช่าด้วยเช่นกัน แต่การเก็บค่าเช่าเป็นค่าหัวนา และเก็บเป็นเงินนั้นความเสี่ยงทั้งหมดในการขายผลผลิตตกอยู่กับชาวนาผู้เช่า นอกจากนี้ในด้านปัจจัยการผลิตทุกอย่างผู้เช่าเป็นผู้ซื้อหาด้วยตนเองทั้งหมด พร้อมๆ กับการเปลี่ยนรูปแบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าชาวนารวยหลีกเลี่ยงภาวะเสี่ยงในการผลิตเชิงพาณิชย์โดยบางครั้งเรือนได้ปรับตัวออกไปประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรอย่างรวดเร็วในช่วงระยะเวลาดังกล่าว

จากสาเหตุการเพิ่มขึ้นของราคาปัจจัยการผลิต และการตกต่ำของราคาผลผลิตพืชเชิงพาณิชย์ กอปรกับการเปลี่ยนแปลงระบบการให้เช่านาจากการแบ่งกันลงทุน และแบ่งผลผลิตระหว่างผู้ให้เช่าและผู้เช่า มาเป็นเงินสดในรูปแบบซักราค่าหัวนา ทำให้ชาวนาฐานะยากจนมีความต้องการเงินทุนเพิ่มมากยิ่งขึ้น เพื่อนำมาใช้จ่ายในการผลิตเชิงพาณิชย์ต่อไป ชาวนารวยมองเห็นช่องทางได้รับกำไรจึงเริ่มให้กู้เงินที่สะสมได้จากการเก็บค่าเช่าในยุคก่อนๆ และผลกำไรจากการค้าขายกับพ่อค้าในเขตอำเภอฝาง รวมทั้งเงินค่าจ้างการขนส่ง โดยให้กู้เป็นเงินแก่ชาวนาฐานะยากจนในชุมชน แต่เก็บเป็นและเปลี่ยนแปลงจากการเก็บค่าเช่าพร้อมดอกเบี้ยเป็นผลผลิตมาเป็นการเก็บเป็นเงินสด ในขณะที่เดียวกันก็ให้เช่าวัวควายที่เคยเก็บเป็นผลผลิตเปลี่ยนแปลงมากเป็นการให้เช่าเครื่องจักรโดยเฉพาะรถไถนา และเปลี่ยนแปลงเป็นเก็บค่าเช่าเป็นเงินสด มีเพียงบางครัวเรือนที่ยังให้ชาวนาฐานะยากจนนำวัวควาย หรือรถไถนาควายเหล็กนำไปไถนา และเก็บค่าเช่าเป็นผลผลิตเพื่อคงรักษาความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับผู้ที่อุปถัมภ์ไว้ด้วยการให้การยึดหยุ่นในด้านค่าเช่า เพราะต้องการแรง

งานครัวเรือนผู้อยู่ใต้ระบบอุปถัมภ์ในการช่วยเหลือครัวเรือนผู้อุปถัมภ์ในด้านต่างๆ อยู่

จากการขยายตัวของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ในระยะเวลาที่ผ่านมาทำให้ระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนบ้านคง โดยเฉพาะระบบความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิตไม่ว่าจะเป็นระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า หรือความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน ได้ปรับเปลี่ยนเนื้อหาโดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยนระหว่างผู้ถือครองปัจจัยการผลิตหรือชาวนารวย กับชาวนายากจนคือค่าเช่า และดอกเบี้ย จะถูกกำหนดไว้ว่าจะต้องจ่ายเป็นตัวเงินเกือบทั้งสิ้น ทำให้ลักษณะทางสังคม (social element) ที่เคยเป็นองค์ประกอบของระบบความสัมพันธ์เกือบจะไม่เหลือในระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า และระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในช่วงระยะเวลานี้

สำหรับการสะสมทรัพย์สินสมบัติของครัวเรือนชาวนารวยนั้นเกิดขึ้นจากกระบวนการทางประวัติศาสตร์หลายประการ ดังที่กล่าวแล้วว่ารูปแบบที่สำคัญที่ทำให้ชาวนารวยสามารถเข้าถึงที่ดินนั้นคือ แรงงานภายใต้ระบบอุปถัมภ์ เอา โดยเฉพาะการนำแรงงานครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนที่อพยพเข้ามาภายหลังและเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับครัวเรือนชาวนารวยไปทำการถางป่า และใช้แรงงานส่วนหนึ่งในการผลิตภายในไร่นาของตนเอง ดังนั้นในช่วงระยะเวลานี้หากครัวเรือนไหนให้การอุปถัมภ์ครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนมากก็จะสามารถควบคุมแรงงานในการจับจองที่ดินและผลผลิตในไร่นา ได้มากเช่นเดียวกันครัวเรือนชาวนารวยในชุมชนหลายครัวเรือนไม่ว่าจะเป็นต้นตระกูลของตระกูลวงศ์ภิลดา ตระกูลแก้วธาตุ ตระกูลดวงมณี หรือตระกูลปinya ต่างสะสมที่ดินจากแรงงานที่ได้รับจากระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้

การสะสมทรัพย์สินสมบัติของชาวนารวยอีกประการหนึ่งคือการดำเนินการนำที่ดินที่ตนเองถือครองให้ครัวเรือนชาวนายากจนเช่า โดยในระยะแรกนี้แม้จะต้องการแรงงานเป็นหลักก็ตามแต่ก็มีบางครัวเรือนได้เริ่มเก็บค่าเช่าเป็นผลผลิต ซึ่งการผลิตในไร่นาของครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนนี้จึงเป็นเสมือนการดำเนินการผลิตในไร่นา โดยสร้างผลผลิตให้กับครัวเรือนชาวนาฐานะร่ำรวยผู้ให้เช่า ความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงที่ดิน ได้กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่ใช้กลไกค่าเช่า (rent) ระหว่างชาวนารวยและกลุ่มชาวนาผู้เช่าที่ดินได้ก่อตัวขึ้นในชุมชนอย่างรวดเร็ว โดยเริ่มแรกเก็บค่าเช่าเป็นผลผลิตคือข้าวดังที่กล่าวไว้แล้ว การขายข้าวที่เก็บได้เป็นค่าเช่าได้สร้างฐานะให้กับครัวเรือนชาวนาร่ำรวยในหมู่บ้านหลายครัวเรือน

อีกประการหนึ่งที่สำคัญคือการรับรู้ข่าวสารการพัฒนาของรัฐจากผู้นำหมู่บ้านโดยใช้เงื่อนไขที่กลุ่มของตนสามารถเข้าถึงผู้นำชุมชน และระบบราชการได้ กรณีของการจับจองที่ดิน ส.ท.ก.2 ในช่วงระยะเวลาระหว่างปี 2520 เป็นต้นมา ได้สร้างความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงที่ดินของชาวนากลุ่มต่างๆ ตัวอย่างความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงที่ดินระหว่างกลุ่มชาวนากลุ่มต่างๆ ที่ปรากฏชัดเจนคือการจับจองที่ดินหมายเลขระวาง 4849-2 รวมเนื้อที่ถึง 80 กว่าไร่ เหลือครัวเรือนละ 4 ไร่

ซึ่งพื้นที่ ส.ท.ก.2 ส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่สวน ลิ่นจี๋ของชุมชนซึ่งได้ผลตอบแทนค่อนข้างสูงเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนเงินที่ลงทุน จำนวน 20 ครัวเรือน ปรากฏว่าผู้ที่เข้าครอบครองที่ดิน ส.ท.ก.2 เป็นชาวนารวยถึง 13 ครัวเรือน และในจำนวนนี้เป็นครัวเรือนชาวนารวยที่ได้รับการศึกษาทั้งสิ้น 6 ครัวเรือน จาก 9 ครัวเรือน ที่สามารถเข้าถึงที่ดิน ส.ท.ก.2 ที่เริ่มจับจองกันตั้งแต่ ปี 2520 โดยเสียค่าธรรมเนียมรวมกันในแต่ละปีเพียง 1,634.5 บาทเท่านั้นสวนที่เหลือ 7 ครัวเรือนจะเป็นชาวนาขนาดกลางและชาวนาจน ซึ่งเมื่อรวมพื้นที่เฉลี่ยถือครองที่ดิน สทก.2 จะตกคนละประมาณ 1 ไร่ 3 งานเท่านั้น และเมื่อรัฐได้เร่งระดมออกเอกสารสิทธิ์ที่สมบูรณ์คือ น.ส.3 ก. และ น.ส.4 จ. ที่ดินเหล่านี้บางส่วนจึงได้รับเอกสารที่สมบูรณ์และสามารถครอบครองได้ด้วยมีสิทธิทางกฎหมายที่ประกันความมั่นคงให้กับชาวนารวย และบางครั้งสามารถนำที่ดินเหล่านี้เข้าไปจำนองเพื่อนำเงินสดมาลงทุนได้ต่อไป ส่วนสำหรับชาวนายากจนนั้นการออกเอกสารสิทธิ์ได้กลายเป็นสิ่งที่สร้างความไม่มั่นคงในการถือครองขึ้นมาอย่างรวดเร็วเนื่องจากที่ดินได้ถูกเปลี่ยนมือโดยการซื้อขาย และการจำนองที่ดินกับกลุ่มนายทุน และชาวนารวย โดยเฉพาะการสูญเสียที่ดินแปลงเล็กแปลงน้อยที่มีเอกสารสิทธิ์ของชาวนาขนาดเล็กในช่วงระหว่างปี 2532-2535 ที่ผ่านมา โดยจะกล่าวโดยรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

กล่าวโดยสรุปแล้ว เงื่อนไขที่สร้างข้อจำกัดในการเข้าถึงเพื่อครอบครองและจัดการที่ดินของชาวนาขนาดเล็กในชุมชนบ้านดงมีความซับซ้อนและหลากหลายเป็นต้นว่าชาวนาขนาดเล็กโดยข้อเท็จจริงยังคงดำรงอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในแนวคิดซึ่งถือเป็นข้อจำกัดทางด้านโครงสร้างอำนาจในชุมชน การที่ชาวนาขนาดเล็กไม่สามารถเข้าถึงที่ดินได้ดีเท่ากับชาวนารวยเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การเข้าถึงที่ดินได้ก็ได้รับการเช่าเท่านั้น และภายใต้ระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ผลักดันให้ชาวนาในชุมชนบ้านดงเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงหนี้สินขึ้นซึ่งจากการสาเหตุการแทรกแซงระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินโดยรัฐนั้น ทำให้ระบบกรรมสิทธิ์ในที่ ดินเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลแบบสมบูรณ์ (absolute private property) หากคนใดไม่สามารถเข้าถึงและครอบครองที่ดินได้ไม่ว่าด้วยเงื่อนไขทางการเมือง สังคม หรือเงื่อนไขใดๆ ก็อาจจะใช้วิธีการเข้าถึงที่ดินทำกินด้วยการเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าได้กับเจ้าของที่ดินซึ่งเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ตามสัญญา (contractual relationship) ซึ่งภายใต้รูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าวในบริบทของชุมชนบ้านดง ชาวนารวยจึงใช้เป็นเครื่องมือในการยึดส่วนเกินทางเศรษฐกิจจากชาวนาขนาดเล็ก หรือชาวนาฐานะยากจน มานับตั้งแต่ก่อตั้งชุมชนจนถึงปัจจุบัน โดยปัจจุบันมีครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนกลุ่มตัวอย่างจำนวนกว่า

ในช่วงนี้มีจำนวนครัวเรือนที่สุ่มเป็นตัวอย่างสำหรับศึกษาปรากฏว่าจากจำนวนครัวเรือนชาวนายากจนและไร้ที่ดินจำนวน 43 ครัวเรือน นั้นมีกว่า 20 ครัวเรือนที่เช่ามาจากครัวเรือนชาวนารวย เช่นครัวเรือนของ นายนิค ครัวเรือนของนายอินทอน ครัวเรือนของนายทองสุข

ครัวเรือนของไพบูลย์ ครัวเรือนเหล่านี้จะเช่าที่นาของกลุ่มครัวเรือนชาวนารวยที่มีที่นามากกว่า 10 ไร่ขึ้นไป แต่ไม่ต้องการลงทุนผลิตด้วยตนเอง หรือบางครัวเรือนมีที่ดินมากเกินไปไม่สามารถทำการผลิตบนที่ดินของตนเองได้หมด เช่นครัวเรือนของนายมี ซึ่งมีที่ดินถึง 80 ไร่ ต้องกระจายที่ดินเหล่านี้ให้กับกลุ่มชาวนาในชุมชนเช่าหลายคนด้วยกัน

~ ในยุคนี้มีการเปลี่ยนแปลงของระบบความเช่า โดยเฉพาะการเก็บค่าเช่าเป็นเงินสดในช่วงขยายตัวของการผลิตเชิงพาณิชย์ยุคนี้ทำให้ระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าเป็นระบบความสัมพันธ์ที่มีบทบาทต่อการขยายตัวของภาวะหนี้สินซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนมีที่นามาก หรือชาวนารวยกับคนไม่มีที่นาหรือครัวเรือนชาวนาฐานะปานกลางและชาวนาฐานะยากจน สาเหตุที่ในยุคนี้ได้มีรูปแบบการให้เช่าเปลี่ยนแปลงไปจากการแลกเปลี่ยนเป็นผลผลิตมาเป็นการเก็บค่าเช่าเป็นเงินเนื่องจากราคาผลผลิตหรือข้าวมีราคาไม่ดีหรือตกต่ำมาเป็นระยะเวลาหลายปี ในขณะที่ต้นทุนการผลิตข้าวต่อไร่มีจำนวนสูงมากยิ่งขึ้นชาวนารวยบางครัวเรือนเปลี่ยนแปลงอย่างทันทีโดยไม่ลงทุนกับผู้เช่าในรูปแบบการเช่าแบบแบ่งกิ่งผลผลิตเพื่อลดความเสี่ยงในส่วนของผู้ให้เช่า จะได้รับลงไปรูปแบบการให้เช่าแบบใหม่นี้จะเป็นการให้เช่าที่มีลักษณะความสัมพันธ์เป็นทางการมากยิ่งขึ้นโดยกำหนดอัตราค่าเช่าต่อไร่แน่นอนตายตัวไม่ว่าจะเป็นปริมาณของผลผลิตหรือจำนวนเงินค่าเช่าต่อไร่ รวมทั้งการทำสัญญาที่มีลักษณะเป็นทางการหรือลายลักษณ์อักษรมากยิ่งขึ้น พร้อมกันนั้นผู้เช่าก็ไม่จำเป็นต้องเป็นคนในชุมชนก็ได้ เช่นมีผู้เช่าที่เดินทางมาจากตำบลอื่นๆ โดยเฉพาะตำบลสันต้นหม้อ ตำบลแม่नावง ซึ่งเป็นตำบลใกล้เคียงมาเช่านาจากผู้ให้เช่าในชุมชน โดยทำสัญญาการเช่าอย่างเป็นทางการ ที่บ้านพ่อหลวง หรือผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งผู้ทำสัญญาจะได้ค่าปากกาเป็นจำนวนที่ตกลงแน่นอนโดยส่วนใหญ่ผู้เช่าจะเป็นผู้จ่าย

ความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า คือพื้นฐานสำคัญของการเสียเปรียบในกระบวนการผลิตระหว่างชาวนาจน กับชาวนารวยเจ้าของที่ดินในฐานะผู้ให้เช่า และสามารถกำหนดวิธีการให้เช่าได้อย่างสมบูรณ์ และความเสียเปรียบเช่นนี้ได้ถูกผลิตซ้ำอยู่ทุกรอบฤดูกาลผลิตในชุมชนบ้านดง และเหตุที่ผลผลิตส่วนเกินส่วนใหญ่ของชาวนายากจน หรือชาวนาไร้ที่ดิน และชาวนาฐานะปานกลางที่ได้รับนั้นส่วนใหญ่แล้วถูกถ่ายโอนสู่นายทุนเจ้าของที่ดินในรูปแบบของค่าเช่าที่มีกลไกหลีกเลี่ยงกฎหมายเช่าอย่างสลับซับซ้อนแล้ว ชาวนายังต้องสูญเสียมูลค่าในผลผลิตส่วนเกินที่มีเพียงน้อยนิดไปกับกำไรที่เจ้าของร้านค้าวัสดุอุปกรณ์ ดักดวงเอาจากชาวนาอีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งสาเหตุนี้เองชาวนาผู้ที่ไม่มีที่ดินทำกินในเขตชุมชนบ้านดง ต้องขวนขวายหาเงินทุนเพื่อลงทุนในการผลิตรอบต่อไปเนื่องจากไม่สามารถสะสมทุนได้เพราะความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าได้ดูดซับมูลค่าส่วนเกินไปจนเกือบหมดสิ้น การเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงหนี้สินเท่านั้นที่จะทำให้ชาวนาสามารถดำเนินการผลิตภายใต้ความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าดังนั้นในเงื่อนไขประการแรกจะทำให้ทราบว่าเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์

ในการเข้าถึงที่ดิน และความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า ถือเป็นเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญที่ผลักดันให้ชาวนากลุ่มต่างๆ เข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน และเริ่มเข้าสู่ระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สินเข้มข้นมากขึ้นเมื่อความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าดำรงอยู่ภายใต้บริบทการผลิตพืชพาณิชย์ที่ต้องลงทุนมากขึ้น และขณะเดียวกันชาวนารายเจ้าของที่ดินก็จำเป็นต้องลงทุนเพิ่มในไร่นาของตนเอง และบางส่วนต้องการเงินทุนสำหรับการประกอบอาชีพพ่อค้าคนกลางรับซื้อขายผลผลิต และลงทุนในโรงสีขนาดกลาง การกำหนดค่าเช่าเป็นเงินเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชาวนากลุ่มผู้เช่าต้องเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน ซึ่งสถานการณ์การเก็บค่าเช่าเป็นเงินสดได้เริ่มขึ้นตั้งแต่ปี 2517 เป็นต้นมา แม้อ่อนหน้า นั้นจะมีการเก็บค่าเช่าเป็นเงินสดบ้างแต่ไม่มากนัก คราวเรือนชาวนาฐานะยากจนเช่น นายมูล นายปันคำ นายแสง จึงเริ่มกู้เงิน ธ.ก.ส. เพื่อนำมาชำระค่าเช่า และลงทุนในปัจจัยการผลิต จากการกู้เพียง 2-3 พันบาท และจำนวนคนละ 1 สัญญา ในช่วงปีแรก ๆ เปลี่ยนมาเป็นการกู้หลายสัญญา และวงเงินกู้สูงเพิ่มมากขึ้นทุกขณะในช่วงหลัง

ในยุคหลังนี้แม้ความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าจะขยายตัวในชุมชนที่ทำการศึกษามีบางครัวเรือนที่จำเป็นต้องรักษาความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับคนที่เป็นผู้ค้ำคูณกว่าทางด้านเศรษฐกิจเพื่อต้องการระดมพลังแรงงานและต้องการสร้างเครือข่ายสำคัญคือเครือข่ายรวบรวมผลผลิตทางการเกษตรในระดับชุมชน กลุ่มครัวเรือนที่สร้างความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ประสบผลสำเร็จมักจะเป็นกลุ่มครัวเรือนชาวนารายที่มีที่นาสำหรับให้ชาวนายากจน หรือชาวนาไร้ที่ดินเช่า กลุ่มครัวเรือนเหล่านี้มีประมาณ 10 ครัวเรือนในชุมชนที่ศึกษา เช่นครัวเรือนของนายมี ปันยา ซึ่งมีที่ดินเกือบ 90 กว่าไร่ นายดำ ครัวเรือนของนายอ้วน ครัวเรือนของนางสุพิน ซึ่งนอกจากจะให้เช่าที่นาแล้วยังเปิดร้านขายวัสดุอุปกรณ์การเกษตรแบบขายเชื่อ หรือครัวเรือนของสมคิด ที่เป็นเจ้าของโรงสีและรับซื้อข้าวเปลือกกรวยใหญ่ของชุมชน ครัวเรือนของนายจันทร์ ผู้ที่ให้เช่าที่นา และให้เช่าทำสวนลิ้นจี่แก่ชาวนายากจน เป็นต้น ครัวเรือนเหล่านี้สร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับครัวเรือนของชาวนาฐานะยากจนในชุมชนเกือบ 30 ครัวเรือน โดยการตั้งเงื่อนไขการให้เช่าที่ดูเหมือนจะไม่เสียเปรียบมากเกินไป ขณะเดียวกันก็อาศัยความเหนือกว่าในการครอบครองปัจจัยการผลิต โดยให้เช่าเครื่องมือที่สำคัญ เช่นรถไถ หรือบางครั้งอาจจะให้ยืมสำหรับครัวเรือนที่มีความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่แนบแน่น บางคราวครัวเรือนชาวนารายเหล่านี้อาจจะรับภาระในด้านการหาพ่อค้าคนกลางมารับซื้อผลผลิตจากครัวเรือนชาวนาเหล่านี้เพื่อที่ผู้เช่าจะขายผลผลิตได้และสามารถนำเงินมาชำระค่าเช่าหรือเงินกู้ยืมที่กู้ยืมจากครัวเรือนชาวนารายเหล่านี้ได้ หรือบางครั้งตนเองอาจจะรับซื้อผลผลิตของผู้ที่อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าด้วยตนเอง

โดยสรุปแล้วการเช่านาของชาวนาในชุมชนบ้านดง และเปรียบเสมือนการจ้างแรงงานในครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนให้ทำการผลิตบนที่ดินของชาวนารายในทางอ้อม กล่าวคือ

ชาวนารวยเลือกที่จะให้ชาวนาฐานะยากจนเช่าที่ดินมากกว่าที่จะจ้างครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนปลูกข้าว หรือปลูกพืชอื่นๆ เพราะไม่ต้องกังวลปัญหาการจัดการด้วยตนเอง เพราะชาวนาผู้เช่าจะแบกรับภาระนี้ไป เจ้าของที่ดินเกือบจะไม่ต้องลงทุนอะไร การให้เช่าจึงเป็นวิธีทางที่เจ้าของที่ดินมีหลักประกันแน่นอนว่าจะได้รับค่าเช่า โดยเฉพาะในช่วงแรกการรับค่าเช่าเป็นผลผลิตสร้างกำไรเป็นกอบเป็นกำให้กับเจ้าของที่ดินจากการนำผลผลิตไปขาย หรือนำไปสืขายเป็นข้าวสาร หรือในยุคที่ราคาผลผลิตไม่ดี การเก็บค่าเช่าเป็นเงินสดตามรูปแบบการเช่าแบบซั๊กค่า

จากการศึกษาปัญหาการเข้าถึงและครอบครองที่ดินและปัญหาความเสียเปรียบภายใต้ความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าที่อาศัยระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ค้ำชูในชุมชนบ้านดงนั้น ได้สร้างความแตกต่างระหว่างชาวนาด้วยกันเพิ่มมากยิ่งขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ Bernstein (1981) ที่ได้เสนอว่าความแตกต่างระหว่างชาวนาด้วยกันเองเกิดขึ้นเพราะชาวนาจนเป็นชาวนาที่ไม่สามารถผลิตซ้ำด้วยตนเองได้โดยผ่านการผลิตภายในครัวเรือน เพราะว่าพวกเขาขาดที่ดินหรือปัจจัยการผลิตอื่นๆ หรือขาดทุก ๆ อย่าง ดังนั้นชาวนากลุ่มนี้จึงถูกบีบบังคับให้เข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงค่าจ้าง หรือความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า หรือทั้งสองอย่าง (Bernstein, 1981 : 15-16 อ้างในสมศักดิ์, 2533 : 149) แต่อย่างไรก็ตาม Bernstein, ยังวิเคราะห์ผิดพลาดในส่วนที่เกี่ยวกับการนำเงินที่สะสมได้ไปลงทุนในการผลิต โดยเขาสรุปว่าชาวนารวยเป็นชาวนาที่มีการสะสมทุน โดยการใช้พลังงานและปัจจัยการผลิตที่เหนือกว่า ไปดำเนินการผลิตซ้ำแบบขยายและได้รับผลตอบแทนในรอบต่อไปที่เพิ่มมากยิ่งขึ้น (เพ็งอ้าง, หน้าเดียวกัน)

จากกรณีศึกษาของชุมชนบ้านดงนั้นชาวนารวยพยายามหลีกเลี่ยงในการผลิตซ้ำแบบขยายในไร่นาของตนเองเนื่องจากการผลิตซ้ำในไร่นาของตนเองมีความเสี่ยงต่อภาวะขาดทุนสูง ดังนั้นชาวนาในชุมชนบ้านดงจึงนำเงินสะสมที่ได้รับมาไปดำเนินการผลิตซ้ำในกิจกรรมนอกภาคเกษตรเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นการตั้งร้านขายของ การปล่อยกู้ให้กับครัวเรือนชาวนาฐานะยากจน หรือการซื้อข้าวเปลือกเพื่อขายเป็นข้าวสาร ที่สามารถสร้างผลกำไรจากการลงทุนได้มากกว่าเพราะไม่ต้องประสบกับเงื่อนไขที่ทำให้ขาดทุน เช่นเงื่อนไขเกี่ยวกับราคาปัจจัยการผลิต หรือราคาผลผลิตในระบบตลาด ดังนั้นสาเหตุที่ Bernstein อธิบายการปรับตัวของชาวนาฐานะร่ำรวยในการผลิตภายใต้รูปแบบการผลิตที่หลากหลายไม่ได้เนื่องจากเขาเห็นว่าระบบการผลิตของชาวนาน่าจะมีเฉพาะแต่กิจกรรมในไร่นาเท่านั้น

3.3.3 การขยายตัวของภาวะหนี้สิน

ในช่วงระหว่างปี 2515 เป็นต้นมา ได้เริ่มมีสถานการณ์การกู้หนี้ยืมสินขึ้นในชุมชน โดยการเกิดขึ้นของนายทุนเงินกู้ที่สำคัญคือนายทุนเงินกู้ที่เป็นเกษตรกรภายในชุมชน หรือนายทุน

เงินกู้ชาวนารวย นั่นเอง ซึ่งมีพัฒนาการที่เฉพาะในชุมชนที่ศึกษา โดยเฉพาะเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขความแตกต่างกันทางด้านเศรษฐกิจหรือความแตกต่างในการถือครองปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือที่ดิน ดังที่กล่าวแล้วว่าจากความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงที่ดิน ปัจจัยการและ การตลาดและอำนาจรัฐของชาวนาที่แตกต่างกัน ได้ก่อให้เกิดกระบวนการสร้างความแตกต่างระหว่างชาวนาด้วยตนเอง ในห้วงระยะเวลาที่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม โดยใช้รูปแบบการแทรกแซงระบบการผลิตในภาคเกษตรแบบดั้งเดิมเป็นระบบการผลิตเชิงพาณิชย์นั้น บรรดาชาวนาที่ครอบครองที่ดินมากได้ดำเนินการผลิตบนที่ดินของตนส่วนหนึ่งและอีกส่วนหนึ่งนำที่ดินที่สะสมได้ออกให้ชาวนาฐานะปานกลางและร่ำรวยเช่าโดยเก็บค่าเช่าในรูปผลผลิต และให้เช่าปัจจัยการผลิตอื่นๆ ด้วยเช่นการให้เช่าวัว ควาย สำหรับไถนาต่อมาเปลี่ยนเป็นการให้เช่าเครื่องจักรอุปกรณ์การเกษตรเช่นรถไถนาหรือ “รถไถควายเหล็ก” ซึ่งค่าเช่าจากผลผลิตต่อมาได้เปลี่ยนเป็นเงินโดยทำสัญญาเช่าเป็นลายลักษณ์อักษรมีลักษณะเป็นทางการเพิ่มมากขึ้นนับว่าเป็นที่มาของการขยายตัวของนายทุนเงินกู้ที่พัฒนาการมาจากระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เปลี่ยนรูปแบบเป็นระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าและกลายมาเป็นระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน ซึ่งสัญญาเช่าที่เป็นเงินตรานั้นคือหนังสือยืมเงินชนิดหนึ่ง ที่ไม่อาจจะระบุค่าว่าค่าเช่าลงไป ในสัญญาได้เพื่อหลีกเลี่ยงกฎหมายเช่านาที่กำหนดค่าเช่าไว้ต่ำกว่าที่เจ้าของที่ดินผู้ให้เช่าต้องการ หรือแม้แต่จะกำหนดเป็นสัญญาเช่า ก็พยายามหักผลผลิตเป็นส่วนเพิ่มเมื่อผลผลิตได้รับการเก็บเกี่ยวโดยตกลงกันไว้ก่อน ดังนั้นระบบการหักค่าเช่าเป็นเงินจึงขาดความยืดหยุ่นยิ่งนักไม่เหมือนการหักค่าเช่าเป็นผลผลิตที่หากปีใดผลผลิตไม่ดี หรือขายไม่ได้ราคา ผู้ให้เช่าอาจจะลดจำเป็นต้องลดค่าเช่าลงทั้งนี้เพื่อรักษาความสัมพันธ์ระหว่างกันไว้

ในช่วงปี 2520 มีการก่อตั้ง ธ.ก.ส. สาขาอำเภอแม่เมาะและเริ่มรับลูกค้ากลุ่มใหม่ๆ เพิ่มมากขึ้น โดยการเป็นลูกค้าไม่ถูกผูกขาดอยู่กับกลุ่มครัวเรือนชาวนารวยอีกต่อไป ชาวนายากจนสามารถรวมกลุ่มกันเพื่อขอเช่าเป็นลูกค้ากลุ่มใหม่ได้ โดยไม่ต้องไปขอเช่าสังกัดกลุ่มเก่าซึ่งมักถูกกีดกันจากชาวนารวยในชุมชนเพราะไม่ต้องการให้ชาวนาฐานะยากจนทำให้กลุ่มเสียภาพพจน์เรื่องการใช้คืนเงินกู้ไม่ได้ หรือต้องการธำรงความสัมพันธ์แบบเดิมคือระบบอุปถัมภ์ การเช่านา และการให้กู้ด้วยตนเองไว้ต่อไป การขยายตัวของ ธ.ก.ส. ทำให้ครัวเรือนชาวนากลุ่มต่างๆ ในชุมชน โดยเฉพาะครัวเรือนชาวนาฐานะยากจน และฐานะปานกลาง มีโอกาสเพิ่มมากขึ้นในการแสวงหาเงินทุนในรูปแบบสินเชื่อ ซึ่งก่อนหน้านี้ต้องพึ่งพิงเงินกู้นอกระบบจากครัวเรือนชาวนาฐานะร่ำรวยเกือบจะเพียงแหล่งเดียว แต่อย่างไรก็ตามกลุ่มลูกค้าใหม่ก็กู้เงินได้ในจำนวนที่จำกัดเนื่องจากเครดิตในสายตาของพนักงานสินเชื่อผู้ทำสัญญายังมีน้อยกว่าครัวเรือนชาวนาฐานะร่ำรวยที่มีที่ดิน และมีเครือข่ายความสัมพันธ์กับนายทุนเงินกู้มาช้านาน ครัวเรือนบางครัวเรือนกู้เงินได้เพียง 2-3 พันบาท ซึ่งไม่เพียงพอต่อการนำไปใช้จ่ายในด้านต่างๆ โดยเฉพาะการใช้จ่ายเพื่อการลงทุนในการผลิตเชิงพาณิชย์ที่

ความต้องการเงินกู้ในระยะนี้จะแตกต่างกันระหว่างชวานากลุ่มต่างๆในชุมชน โดยในขณะที่ชวานาฐานะยากจนกู้เพื่อนำมาลงทุนในปีจจัยการผลิตที่เน้นการผลิตในนาเช่า การนำเงินไปเพื่อบริโภค และชำระหนี้สินเดิมกับร้านค้าวัสดุอุปกรณ์การเกษตรในชุมชน หรือนำไปชำระหนี้ที่ได้สร้างไว้กับครัวเรือนชวานารวยเป็นหลัก แต่สำหรับครัวเรือนชวานาฐานะร่ำรวยกลับนำเงินกู้ที่ได้รับไปลงทุนนอกไร่นาเพิ่มมากยิ่งขึ้น หรือหากจะผลิตในไร่นาก็ปรับเปลี่ยนชนิดของพืช โดยพยายามปลูกพืชที่มีอัตราผลตอบแทนสูงเช่นลิ้นจี่ และใช้ระบบการจ้างแรงงาน เช่นครัวเรือนของนายปิ่น คำชาติ นายคำ สวัสดิ์ศรี ได้ลดที่นาสำหรับเช่าลงและเริ่มจ้างแรงงานลงทุนในสวนลิ้นจี่ของตนเอง ในขณะเดียวกัน มีครัวเรือนชวานารวย 2 ครัวเรือน คือครัวเรือนของนายปิ่น และนายกล้า ได้ลงทุนสร้างโรงสีข้าวขนาดกลางขึ้นในเขตตำบลแม่สาวรับซื้อผลผลิตข้าวจากชวานาในเขตชุมชนบ้านดง และหมู่บ้านอื่นๆ ในตำบลแม่สาวและรับจ้างสีข้าวให้กับชวานา สามารถสะสมกำไรได้อย่างเป็นล่ำเป็นสัน ครัวเรือนชวานาฐานะปานกลางบางครัวเรือนได้กู้เงิน จาก ธ.ก.ส. จำนวนหนึ่งสำหรับการรับซื้อข้าวจากครัวเรือนชวานากลุ่มอื่นๆ แล้วไปจ้างโรงสีสีข้าวสารเพื่อขายให้กับพ่อค้าคนกลางที่มาจากตัวอำเภอใกล้จังหวัด และขายให้กับชนกลุ่มน้อยตามแนวบริเวณชายแดน ซึ่งถือเป็นแหล่งตลาดสำคัญในช่วงปี 2520-2525 จะเห็นได้ว่าครัวเรือนชวานารวยนั้นสามารถสะสมทุนได้จากการให้เช่านา และกู้เงินบางส่วนเพื่อการลงทุนที่สามารถขยายทุนนอกภาคเกษตรได้ และชวานาปานกลางส่วนหนึ่งก็อาศัยเงินกู้สำหรับการประกอบอาชีพพ่อค้าคนกลางรายย่อย แต่การกู้เงินของชวานาฐานะยากจนนั้นเป็นเหตุจากความต้องการเงินทุนสำหรับลงทุนในไร่นาของตนเอง โดยเฉพาะการให้เช่าเป็นเงินสด และต้องซื้อหาปัจจัยการผลิตเพิ่มมากขึ้นทุกรอบการผลิต

ดังที่กล่าวไว้แล้วว่า ภายหลังจากมีการผลิตข้าวได้ปีละ 2 ครั้งผลผลิตข้าวมีมากขึ้น กลุ่มชวานารวยหรือชวานาที่สามารถสะสมทุนได้จากการเก็บค่าเช่านาและได้รับดอกเบี้ยจากการปล่อยเงินกู้แก่ชวานาฐานะยากจน ได้ลงทุนตั้งโรงสีขึ้นในเขตตำบลแม่สาว โดยเฉพาะที่บ้านกาวิละ ซึ่งเป็นหมู่บ้านทางทิศใต้ของชุมชนบ้านดงตรงเขตรอยต่อระหว่างอำเภอแม่อาวกับอำเภอฝาง การมีโรงสีขึ้นในอำเภอแม่อาว กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่กระตุ้นให้ชวานาในเขตหมู่บ้านตำบลอื่นๆ ในอำเภอแม่อาวเริ่มหันมาปลูกข้าวอย่างจริงจังอีกครั้งโดยบางครัวเรือนถึงกับละทิ้งพืชอื่นๆ ที่เคยทำรายได้ให้ครัวเรือนหันมาปลูกข้าวเพียงอย่างเดียวเนื่องจากมีแหล่งรับซื้อข้าวเปลือกอยู่ใกล้หมู่บ้าน ประการสำคัญในปัจจุบันการมีโรงสีกลายเป็นตลาดแรงงานที่สำคัญของครัวเรือนในหมู่บ้านต่างๆ โดยเฉพาะชาวบ้านดงอย่างน้อย 7 ครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนหันไปรับจ้างเป็นกรรมกรในโรงสีหลังฤดูเก็บเกี่ยว และมีถึง 4 ครัวเรือนที่รับจ้างอย่างเดียวโดยไม่ทำการผลิตในไร่นาเลย

ซึ่งโดยสรุปแล้วการขยายตัวของนายทุนเงินกู้ในท้องถิ่นหรือในชุมชนโดยเฉพาะนายทุนเงินกู้ชวานารวยเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขการขยายตัวของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ที่ทำให้การ

ผลิตของชาวนาต้องการเงินทุนสำหรับเข้าถึงปัจจัยการผลิตที่ตนเองไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยวิธีการอื่นๆ หรือ ไม่มีในความพร้อมหรือเข้าถึงด้วยวิธีการใช้แรงงานภายในครัวเรือน การแลกเปลี่ยนแรงงานเหมือนเช่นการผลิตภายใต้ระบบการผลิตเพื่อยังชีพ ดังนั้นการผลิตเชิงพาณิชย์ภายใต้เงื่อนไขที่จำกัดเหล่านี้ชาวนายากจนจะสามารถเข้าถึงปัจจัยการผลิตได้ด้วยการอาศัยเงินทุนซึ่งมาจากแหล่งเงินกู้เท่านั้น

อย่างไรก็ตามในชุมชนที่ศึกษาพบว่าชาวนาฐานะยากจนที่เป็นผู้เช่านั้นเริ่มมีปฏิสัมพันธ์กับผู้ให้เช่าเช่นการจับกลุ่มนิทนาดึงความไม่ยุติธรรม ที่พวกตนเองได้รับ ซึ่งไม่เหมือนการเช่านาในรูปแบบก่อนหน้าที่มีลักษณะเป็นทางการน้อย หรือการกำหนดค่าเช่าค่อนข้างยืดหยุ่นเนื่องจากระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ในชุมชนยังขยายตัวไม่เต็มที่ความต้องการเงินทุนยังมีน้อยทำให้ระบบการเช่าแบบเดิมนั้นยังอยู่ภายใต้ระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ค่อนข้างสูงความขัดแย้งในด้านการแลกเปลี่ยนผลตอบแทนยังไม่เกิดขึ้นเพราะทั้งสองฝ่ายค่อนข้างจะสมยอมเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า ดังการวิเคราะห์ของประเทือง (2537) ที่ว่าความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เป็นกลไกสำคัญในการควบคุมการผลิตของชาวนาชาวนาจะไม่รู้สึกตัวเองถูกขูดรีดมากนักจากกระบวนการผลิต และการแบ่งปันผลประโยชน์เพราะการขูดรีดได้ถูกปิดบังไว้ด้วยมายาภาพของการช่วยเหลือเกื้อกูลภายใต้หลักการของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ซึ่งแท้จริงแล้วกลไกทางเศรษฐกิจที่ชาวนารายสามารถควบคุมการผลิตของชาวนาจนได้คือความเหนือกว่าในการควบคุมในการเข้าถึงทรัพยากร และการเข้าควบคุมปัจจัยทุน รวมทั้งระบบตลาด ภายใต้ความสัมพันธ์ชนิดนี้จะถูกปิดบังเอาไว้โดยผ่านพิธีกรรมของการช่วยเหลือเกื้อกูลในหลายลักษณะ เช่นการเข้าไปไต่ถามสารทุกข์สุกดิบของชาวนาคู่สัญญา เพื่อสร้างมิตรภาพ และความจริงใจ การเข้าไปช่วยเหลือเล็กน้อยในยามที่ชาวนาขาดส่น การให้คำแนะนำในการผลิต สิ่งเหล่านี้ถือเป็นกลไกทางอุดมการณ์ให้ชาวนารู้สึกว่าตนเองได้รับการเอาใจใส่ และดูแลจากนายทุนอย่างดี (ประเทือง, 2533 : 101-102)

3.3.4 การเสียเปรียบในระบบตลาด

ปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ชาวนาต้องเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงหนี้สินกับกลุ่มชาวนาราย และกลุ่มทุนที่หลากหลาย และกลุ่มทุนโดยรัฐ เช่น ธ.ก.ส. กล่าวคือการเสียเปรียบในระบบตลาด โดยระบบตลาดสำหรับการขายผลผลิตพืชพาณิชย์ของชาวนาในเขตบ้านดง คือชาวนาถ้าหากไม่นำผลผลิตไปขายยังแหล่งรับซื้อโดยตรงก็จะขายผ่านพ่อค้าคนกลางที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในชุมชน หรือพ่อค้านอกชุมชนที่มารับซื้อผลผลิตในชุมชน กล่าวคือชาวนาจะมีระบบการขายผลผลิตการเกษตร 2 ระบบคือระบบขายให้กับผู้บริโภคโดยตรงโดยในเขตอำเภอแม่อาจจะมีตลาดสำหรับขายสินค้าเช่นว่านี้ 2 แห่ง และนอกเขตอำเภออีก 1 แห่ง เรียกว่าตลาดเช้าที่ตัวอำเภอแม่อาจ

แห่งหนึ่ง ตลาดจะเริ่มตั้งแต่ตีสองจนถึง 7 โมงเช้า ห่างจากตัวชุมชนไปทางทิศเหนือราว 9 กิโลเมตร จะมีรถจากหมู่บ้าน 1 คันที่รับชาวบ้านเป็นประจำทุกวันมาส่งและรับกลับ ราคาเหมาจ่ายเที่ยวละ 30 บาท สำหรับรถประจำทางฝาง-ท่าตอน จะยังไม่ผ่านเนื่องจากเข้าเกินไป นอกจากนั้นจะใช้รถมอเตอร์ไซด์ประจำบ้านขนสินค้าโดยบรรทุกตระกร้าหาบไว้ด้านหลังทั้งสองข้าง หรือบ้างก็บรรทุกหรือลากรถเข็น ซึ่งครวเรือนชาวนาจำเป็นต้องมีไว้ประจำบ้าน สินค้าที่นำไปขายนั้นส่วนใหญ่เป็นการขายผลผลิตจำพวกพืชสวนครัว หรือพืชประกอบในแปลงพืชหลักเช่นผักกาดกวางตุ้ง, ผักคะน้า, ต้นหอม, กระหล่ำปลี, ตรีไฉ้, ข่า, พริก, ผักสวนครัวอื่นๆ, หรือบางครวเรือนอาจจะเอาปลาที่หาได้ในวันก่อนตามแม่น้ำหรือในแปลงข้าว หรือนำปลาที่ได้จากการจับในบ่อเลี้ยงของตนทยอยขายไปก่อนเพื่อนำเงินไปสำหรับซื้อหาอาหารปลา หรือใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน มีบางครวเรือนเหมือนกันที่จะตั้งจุดรับซื้อผลผลิตจากครวเรือนชาวนาอื่นๆ แล้วรวบรวมไปขายให้กับพ่อค้าแม่ค้าที่จะนำผลผลิตนั้นไปขายต่อในตลาดเช้าภายในหมู่บ้าน แต่การรับซื้อจะไม่มากนัก และเป็นการรวบรวมผลผลิตที่หลากหลายไม่จำกัดชนิดของผลผลิต ในหมู่บ้านคงมีพ่อค้าแม่ค้าที่รับซื้อผลผลิตรายย่อยเช่นนี้ 4 รายด้วยกัน และเป็นอาชีพหลักที่ทำรายได้ให้กับครวเรือนได้ค่อนข้างดี ครวเรือนของนายมงคล นายบุญรัตน์ นางผัด เป็นต้น บางครวเรือนในกลุ่มครวเรือนเหล่านี้สามารถสะสมกำไรจากการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ จนสามารถควนรถยนต์มือสองได้ 1 คันสำหรับรับซื้อสินค้าในรูปแบบดังกล่าว

ตลาดอีกแห่งหนึ่งคือตลาดห้วยป่าขวาง เป็นตลาดระดับตำบล ตลาดแห่งนี้เป็นที่รวมของแหล่งขายผลผลิตหลายอย่างรวมทั้งการขายวัสดุอุปกรณ์ทางการเกษตรมีร้านขายรถยนต์ตัวแทนของบริษัทนิคมพานิช (เป็นบริษัทใหญ่ที่สุดในจังหวัดเชียงใหม่) ขายรถมอเตอร์ไซด์ รถยนต์ และสินค้าประเภทอิเล็กทรอนิกส์ร้านสำคัญของตำบลแม่สาว ตลาดแห่งนี้ชาวบ้านจะขายสินค้าผลผลิตการเกษตรแบบขายให้กับผู้ซื้อไปบริโภคโดยตรง ดังนั้นจึงค่อนข้างจะแตกต่างจากตลาดในตัวอำเภอ ซึ่งบางครั้งแม่ค้าพ่อค้าจะไปรับสินค้าผลผลิตการเกษตรจากตัวตลาดในอำเภอมานำขายอีกทอดหนึ่งในตลาดแห่งนี้ มีชาวนาในเขตตำบลบ้านดง 4 รายที่ยึดตลาดแห่งนี้เป็นที่ขายผลผลิตการเกษตรของตนเป็นประจำทุกวัน โดยรับซื้อพืชผลผลิตจากชาวนาในหมู่บ้าน 2 ราย และอีก 2 รายไปรับสินค้าผลผลิตจากตลาดสดอำเภอแม่เมาะ และตลาดสดอำเภอฝางสลับกันไป

ตลาดสำหรับเกษตรกรรายย่อยที่ค้าขายผลผลิตที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งคือ ตลาดโชคธานีของเมืองฝางจึงเป็นสถานที่ที่ พ่อค้าแม่ค้ารายย่อยของชุมชนบ้านดงนำผลผลิตทางการเกษตรไปขาย โดยประมาณเที่ยงคืนของแต่ละวันแม่ค้ารายย่อยจะนำผลผลิตที่ตนเองผลิตในไร่นาของตนหรือที่รวบรวมจากไร่นาของคนอื่นๆ แล้วนำไปใส่รถพ่วงมอเตอร์ไซด์ หรือหากเป็นพ่อค้าแม่ค้ารายใหญ่จะนำรถยนต์สี่ล้อขนส่งผลผลิตไปขายในตลาดดังกล่าว การขายผลผลิตของพ่อค้าแม่ค้ารายย่อยในชุมชนบ้านดงนั้นเป็นทั้งการขายเหมา และขายปลีก สำหรับการขายปลีกจะมีวันละ 2 เวลา

คือตั้งแต่ตี 4 ถึงประมาณ 6 โมงเช้า และเวลาตั้งแต่ 18.00 น. ถึงประมาณ 2 ทุ่ม

สำหรับการขายเหมาผลผลิตให้พ่อค้าที่มารับซื้อจะนำมาขายประมาณเที่ยงคืน ถึงตี 2 ระบบตลาดดังกล่าวทำให้พ่อค้าแม่ค้ารายย่อยและรายใหญ่ของชุมชนบ้านดงมีเครือข่ายค้าขายกับพ่อค้ารายใหญ่ และรายย่อยที่รับซื้อผลผลิตจากอำเภอต่างๆ โดยเฉพาะจากจังหวัดเชียงราย และพ่อค้าจากตลาดในตัวเมืองจังหวัดเชียงใหม่ เครือข่ายรับซื้อผลผลิตสร้างรายได้ให้กับพ่อค้ารายย่อยในชุมชนบ้านดงอย่างน้อยเกือบสิบล้านบาท ความสัมพันธ์กับตลาดนอกชุมชนได้สร้างพ่อค้าคนกลางรายเล็กที่มาจากชานาฐานะปานกลางขึ้นในหมู่บ้านเพื่อทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตจากชุมชนสู่ตลาดอีกทอดหนึ่งด้วย

สำหรับผลผลิตพืชหลักเช่นข้าว หรือกระเทียม และถั่วลิสงนั้นจะถูกผูกขาดการสร้างเครือข่ายสำหรับรวบรวมผลผลิตภายในชุมชนอยู่กับชาวนารวยไม่กี่กลุ่มที่คอยรวบรวมผลผลิตข้าว และถั่วลิสง ตลอดจนกระเทียมเพื่อขนส่งสู่แหล่งรับซื้อ เช่นโรงสี ข้าว และตลาดสำหรับรวบรวมผลผลิตเหล่านั้น เครือข่ายรับซื้อผลผลิตหลักของชุมชนจึงตกอยู่ภายใต้การผูกขาดการสร้างความสัมพันธ์กับตลาดภายนอกเพียงเฉพาะกลุ่มชาวนาฐานะร่ำรวยและกลุ่มชาวนาฐานะปานกลางที่ประสบความสำเร็จในการรวบรวมผลผลิตในแต่ละปี นอกจากนี้ความสัมพันธ์กับกลุ่มพ่อค้าระดับอำเภอในเขตอำเภอฝางของชาวนาฐานะร่ำรวยที่มีมาในประวัติศาสตร์ ดังได้เสนอไว้ในช่วงแรกแล้ว ในปัจจุบันนี้ปัจจัยสำคัญยิ่งสำหรับการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับกลุ่มพ่อค้านอกชุมชน โดยเฉพาะพ่อค้าที่เช่าเหมาะสมสถานที่ในเขตอำเภอฝางสำหรับรวบรวมผลผลิตคือเครื่องมือสื่อสาร โดยเฉพาะโทรศัพท์มือถือ ชาวนารวย และชาวนาฐานะปานกลางถือว่าโทรศัพท์มือถือคือเครื่องมือสำคัญในการติดต่อกับพ่อค้าคนกลางระดับอำเภอและระดับจังหวัด สิ่งสำคัญรองลงมาคือ รถยนต์ชนิด 4 ล้อเล็ก และรถยนต์บรรทุกขนาดกลางขนาด 6 ล้อ ซึ่งมีความสำคัญอย่างมากในการขนถ่ายผลผลิตจากชุมชนไปสู่ตลาด และปัจจัยที่สำคัญที่สุดคือเงินทุน ซึ่งชาวนารวยในชุมชนที่ประกอบอาชีพพ่อค้าคนกลางจะต้องมีเงินทุนหมุนเวียนและเงินสำรองอยู่ตลอดเวลา แหล่งเงินทุนที่สำคัญที่สุดคือเงินสะสม และเงินกู้ระยะยาวจาก ธ.ก.ส. และธนาคารพาณิชย์ เงื่อนไขเหล่านี้ทำให้ครัวเรือนชาวนารวยและครัวเรือนชาวนาฐานะปานกลางเพียงบางครัวเรือนเท่านั้นที่เข้าสู่ความสัมพันธ์กับระบบตลาดได้ ซึ่งปัจจัยดังกล่าวนี้เองทำให้ครัวเรือนชาวนาฐานะยากจน หรือครัวเรือนชาวนาฐานะปานกลางบางครัวเรือนต้องอาศัยการเข้าสู่ความสัมพันธ์กับครัวเรือนชาวนาฐานะร่ำรวยและครัวเรือนชาวนาฐานะปานกลางที่ประกอบอาชีพค้าขายผลผลิตทางการเกษตร ทั้งนี้เพื่อจะได้ระบายผลผลิตของตนเองออกสู่ตลาด โดยที่ราคาผลผลิตจะต่ำกว่าราคาที่พ่อค้าคนกลางเหล่านี้นำไปจำหน่าย

อย่างไรก็ตามในช่วงที่ผู้เขียนเก็บข้อมูลทำวิทยานิพนธ์อยู่นั้นแนวโน้มที่พ่อค้าคนกลางที่รับซื้อผลผลิตจากต่างจังหวัด และต่างอำเภอจะเดินทางเข้ามาหาซื้อผลผลิตจากตัวชาวนาด้วย

ตนเองมีค่อนข้างมาก ขึ้น แต่เป็นเฉพาะพืชบางชนิด โดยเฉพาะลิ้นจี่เท่านั้น ซึ่งสวนลิ้นจี่ส่วนใหญ่ จะอยู่ภายใต้การครอบครอง และจัดการของครัวเรือนชาวนารวย และครัวเรือนชาวนาฐานะปาน กลาง สำหรับชาวนาปี นั้นการขายได้ต้องพึ่งพิงพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านเป็นหลัก ส่วนชาวนาปรัง ของชุมชนนั้นส่วนใหญ่จะเป็นข้าวที่ต้องเก็บเกี่ยวด้วยความรวดเร็วเพราะต้องผจญกับภาวะไม่แน่นอนของฝนต้นฤดูที่มักจะตกลงมาอย่างรวดเร็วเกือบทุกวันในช่วงฤดูการเก็บเกี่ยว ดังนั้นการเก็บเกี่ยวโดยเครื่องจักร พร้อมกับไม่ข้าวทันทีจึงเป็นทางออกทางหนึ่งเพื่อหลีกเลี่ยงภาวะข้าวเสียหายจากการเก็บเกี่ยว และการเก็บเกี่ยวพร้อม ไม้เนื้อทำให้ชาวนาต้องรีบขายข้าวทันที เพราะไม่ต้องการ รับประทานในการตากข้าวเพื่อให้แห้งซึ่งภาวะฝนที่ถล่มแล้วอาจจะทำให้ข้าวเสียหายได้ทุกเวลาดังนั้น พ่อค้าคนกลางจากภายนอกชุมชนจึงมีรถตระเวนซื้อหาได้อย่างง่าย โดยเฉพาะการเข้ามาถามว่าครัว เรือนไหนจะเกี่ยวข้าววันไหน พ่อค้าคนกลางบางคนอาจจะมีทั้งรถเกี่ยวไม้ คอยรับจ้างและรับซื้อผล ผลิตไปด้วยในขณะเดียวกัน

ตลาดสำหรับซื้อหาสินค้าของชาวนาบ้านดงนั้น หากเป็นสินค้าประเภทอาหารที่ ต้องซื้อหาประจำวันถ้าพ่อค้าแม่ค้านำสินค้ามาขายในตลาดขายสินค้าก็จะหาซื้ออาหารเหล่านี้กลับไป เช่น เนื้อหมู ปลา หรือบ้างก็หาซื้อหาคะปิ น้ำปลา ของใช้ประจำบ้านเช่นผงซักฟอก สบู่ ยาสีฟัน ซึ่ง ในหมู่บ้านจะมีร้านขายของชำด้วยเช่นกันคนที่ซื้อหาจะเป็นคนที่ไม่มีโอกาสหรือไม่ได้ไปตลาดเช้า เหมือนพ่อค้ารายย่อยในหมู่บ้าน ตลาดที่ชาวนาบ้านดงมักจะไปจับจ่ายซื้ออาหารการกิน เครื่องครัวทำ สำคัญคือตลาดบ้านห้วยป่าซางนั่นเอง โดยไม่ไกลจากบ้านนัก และไม่ต้องตื่นเช้าเกินไปเพื่อจับจ่าย ซื้อหาสินค้า นอกจากนี้ในหมู่บ้านยังมีพ่อค้าที่นำสินค้าไปขายในตลาด ซื้อสินค้าอาหารการกินเร่ ขายในช่วงเช้าระหว่าง 7 โมงเช้า และช่วงเย็นประมาณ 4-5 โมงเย็นด้วยเช่นกัน สินค้าเหล่านี้จะมี ราคาแพง เนื่องจากพ่อค้าแม่ค้าได้เพิ่มกำไรเข้าไว้ด้วยแล้ว สิ่งที่แตกต่างจากการซื้อสินค้าผ่านพ่อค้า เร่ในหมู่บ้านกับไปซื้อตลาดคือ ไม่ต้องเดินทาง และอาจจะซื้อเชื่อได้ โดยกำหนดจ่ายเป็นระยะ เวลา 2-3 วัน หรือบางครัวเรือนที่มีรายได้ประจำอาจจะนัดจ่ายเป็นงวดได้ ซึ่งราคาสินค้าบางอย่างจะ บวกดอกเบี้ยไปด้วย

กล่าวขึ้นไป ในประเด็นเกี่ยวกับสาเหตุของหนี้สินในส่วนที่เกี่ยวกับระบบตลาด ปรากฏว่าในบริบทการผลิตเชิงพาณิชย์ ชาวนาต้องพึ่งพากลุ่มพ่อค้าคนกลางในการนำผลผลิตไปสู่ แหล่งรับซื้อหรือตลาด หรือไปสู่แหล่งแปรรูปผลผลิต โดยพ่อค้าคนกลางจะอาศัยความได้เปรียบที่ เหนือกว่าในการเข้าถึงแหล่งทุน และสามารถลงทุนซื้อวัสดุอุปกรณ์สำหรับการรวบรวมผลผลิตไป ขายยังตลาดได้ดีกว่า เช่นมีรถยนต์ มีเครือข่าย หรือความสัมพันธ์กับนายทุนที่อยู่ในระดับตำบล หรือระดับอำเภอดังที่กล่าวไว้แล้ว การประกอบอาชีพเป็นพ่อค้าคนกลางในชุมชนและบางครั้งอาจ จะไปรับซื้อข้าวนอกชุมชนโดยตระเวนรับซื้อผลผลิตการเกษตรที่สำคัญคือข้าวกลุ่มพ่อค้านี้ใน

กลุ่มตัวอย่างมีถึง 5 ครั้วเรือนเช่นครั้วเรือนของบุญเล็ง ครั้วเรือนของนายทะ ครั้วเรือนของอินม่อน ครั้วเรือนของปิ่นคำ เป็นต้น ครั้วเรือนเหล่านี้จะมีรถยนต์ 4 ล้อเล็ก เป็นเครื่องมือสำคัญในการออกตระเวนรับซื้อข้าวจากยุ้งฉางของชาวนา โดยอาศัยการสร้างเครือข่ายกับโรงสีในเขตตำบลแม่สาวเกือบทุกโรง เริ่มต้นพวกเขาเหล่านี้จะออกตระเวนไปตามบ้านเรือนต่างๆ ของคนในชุมชน และนอกชุมชนเพื่อไถ่ถามว่าบ้านใดจะขายข้าว ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะเป็นบ้านเรือนของครั้วเรือนที่เก็บข้าวไว้ขายเพื่อรอราคาอาจจะสูงขึ้นและเป็นครั้วเรือนที่ต้องการรับความสะดวกในการขนถ่ายข้าวจากยุ้งฉางตนเองไปสู่โรงสีแต่ไม่มีรถเพื่อขนข้าว และไม่ต้องการออกไปจ้างรถจากภายนอกมาขนถ่ายข้าวจากบ้าน ไปสู่แหล่งรับซื้อเมื่อครั้วเรือนใดประสงค์จะขายข้าว พ่อค้าเร่คนกลางเหล่านี้ยังไม่รับซื้อข้าวทันทีแต่จะเก็บตัวอย่างข้าวเพื่อให้โรงสีที่อยู่นอกชุมชนตั้งราคา ซึ่งส่วนใหญ่จะดูความชื้นเป็นหลัก หากความชื้นต่ำราคาข้าวจะสูงขึ้น

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นรูปแบบของการสร้างมูลค่าส่วนเกินของพ่อค้าเร่หรือพ่อค้าคนกลาง เช่นกรณีของนายทะ โดยเขาจะนำตัวอย่างผลผลิตข้าวจากยุ้งฉางของชาวนาที่ประสงค์จะขายข้าวให้ไปให้โรงสีตีราคาเช่นหากข้าวเปลือกกิโลกรัมละ 5 บาท นายทะ ก็จะพิจารณาว่าจำนวนหรือน้ำหนักของข้าวที่ตนจะรับซื้อมีมากน้อยแค่ไหน หากประมาณ 1-1.5 พันกิโลกรัม ถือว่าเป็นปริมาณที่น้อย ซึ่งเที่ยวหนึ่งจะต้องอย่างน้อย 2 พันกิโลกรัมขึ้นไปหลายเที่ยวจึงดีเมื่อปริมาณน้อยเขาจะพิจารณาจุดคุ้มทุน โดยพิจารณาความยากง่ายในการขนถ่ายระยะทางจากยุ้งฉางถึงโรงสี จากนั้นเขาก็จะนำราคาที่ได้จากหน้าโรงสีมาหักค่าใช้จ่ายและเป็นราคาที่แสดงความประสงค์ในการรับซื้อซึ่งหากจำนวนข้าวน้อยเขาจะต้องการกำไรประมาณกิโลกรัมละ 30-40 สตางค์ ดังนั้นพ่อค้าต่างๆ เหล่านี้จะได้กำไรจากผลต่างๆ ระหว่างราคาขายข้าวหน้าโรงสีหักกับค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้น เที่ยวหนึ่ง 2-300 บาท โดยค่าแรงงานในการขนข้าวขึ้นรถจะไม่นำมาคิดด้วยเพราะการขนข้าวขึ้นจะได้รับการช่วยเหลือจากผู้ขาย การขนลงไม่ใช้เรือยักเนื่องจากโรงสีมีลานสำหรับตากข้าวไว้รอเพียงแต่เปิดท้ายกระบะรถ ก็ถ่ายข้าวลงได้โดยง่ายตาย วันหนึ่งหากเขาสามารถติดต่อคนขายได้เพียงรายเดียว แต่ปริมาณข้าวเป็นหมื่นกิโลกรัม เขาจะได้รับกำไรเป็นพันบาท

ตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่าชาวนาโดยเฉพาะขนาดเล็กและไร่ที่คินนั้นไม่สามารถขายผลผลิตในราคาที่แจ้งไว้ที่หน้าโรงสีหรือราคาที่ประกาศแต่อย่างไรเพราะราคาที่ประกาศรับซื้อจะเป็นราคาหน้าโรงสีแต่การที่จะนำข้าวจากยุ้งฉางหรือไร่นามาขายโรงสีจำเป็นต้องเสียค่าใช้จ่ายในการขนให้กับพ่อค้าเร่เหล่านี้ก็อีกทอดหนึ่ง ดังนั้น หากราคาในท้องตลาดประมาณกิโลกรัมละ 5 บาท ชาวนาจะขายข้าวได้อย่างมากที่สุดเพียงกิโลกรัมละ 4.80 บาทเท่านั้นจากตัวอย่างน้อยอย่างน้อยย่อมแสดงให้เห็นว่าความสามารถในการเข้าถึงตลาดของชาวนานั้นเป็นเงื่อนไขที่สำคัญประการหนึ่งในการลดค่าตอบแทนจากการผลิตลงซึ่งในข้อเท็จจริงแล้วยังไม่พิจารณาถึง

กระบวนการตั้งราคาผลผลิตของกลุ่มโรงสีซึ่งจะมีการรวมกลุ่มเพื่อตั้งราคาข้าวได้อย่างมีประสิทธิภาพ การตั้งราคาข้าวของโรงสีจะคำนึงถึงตลาดระดับจังหวัดและตลาดระดับประเทศ เป็นหลัก ในขณะที่ต้นทุนการผลิตของชาวนานั้นพิจารณาจากต้นทุนการผลิตที่ลงทุนไปซึ่งบางครั้งไม่สอดคล้องกันในแง่ต้นทุนที่เป็นจริงสูงกว่าราคาซื้อขาย อย่างไรก็ตามจากการสอบถามชาวนากลุ่มตัวอย่างแล้ว ราคาผลผลิตข้าวเปลือกที่ชาวนาตอบว่าสามารถดำรงอยู่ได้คืออย่างน้อยก็โลกรัมละ 5 บาท (โดยไม่นับแรงงานในครัวเรือนตนเองเป็นต้นทุนการผลิต)

ชาวนาฐานะยากจนที่ผลิตในไร่นาของตนเองได้จำเป็นต้องเลือกขายข้าวผ่านพ่อค้าคนกลางเหล่านี้เนื่องจากพิจารณาแล้วเห็นว่าหากตนเองจ้างรถและตระเวนหาตลาดหรือโรงสีซึ่งตนไม่มีความสัมพันธ์มาก่อนนั้นจะทำให้สูญเสียเวลาและค่าใช้จ่ายมากกว่าการขายให้พ่อค้าคนกลาง แม้จะถูกกดราคาก็ตาม ซึ่งผลดังกล่าวทำให้ชาวนาฐานะยากจนได้รับราคาจากผลผลิตบางส่วนถูกยึดไปเป็นของชาวนาฐานะร่ำรวยที่ประกอบอาชีพพ่อค้าคนกลาง ซึ่งหากปีใดตลาดกำหนดราคาสินค้าต่ำกว่าปกติชาวนาจะต้องเสียมูลค่าราคาสินค้าเป็นกำไรให้กับพ่อค้าคนกลาง แล้วก็ต้องแบกรับภาระการขาดทุนจากการที่ผลผลิตราคาต่ำกว่าการลงทุนที่เสียไป ดังนั้นจากการศึกษาเงื่อนไขสำคัญที่ผนวกชาวนาในชุมชนบ้านคงต้องเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงหนี้สินที่สำคัญประการหนึ่งคือการที่ ชาวนาในชุมชนบ้านคงการเสียเปรียบในระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตที่สำคัญคือความสามารถในการเข้าถึงตลาดรับซื้อผลผลิตในราคายุติธรรม ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ วิทยากร เชียงกูล (2527) และ Shigaru(1971) โดยวิทยากรมีความเห็นว่าการพัฒนาทุนนิยมภาคเกษตรกรรมในประเทศบริวาร (peripheral countries) เช่นประเทศไทยนั้น มีลักษณะที่แตกต่างไปจากการพัฒนาทุนนิยมภาคเกษตรในประเทศทุนนิยม ศูนย์กลาง(metropolitan capitalism) ประการหนึ่งคือการแสวงหากำไรจากชาวนารายย่อยกระทำได้โดยหลายวิถีทาง และที่สำคัญคือการหากำไรจากการซื้อถูกขายแพง ซึ่งจะกระทำได้ดีกว่าการที่นายทุนหรือชาวนารวยลงทุนทำการผลิตเป็นไร่นาขนาดใหญ่เอง (plantation) เนื่องจากลักษณะและเงื่อนไขเฉพาะไม่เอื้ออำนวย (วิทยากร, 2527 : 46-47) ส่วน Shigaru (1971) นั้นเห็นว่า ชาวนาในประเทศโลกที่สามต้องผจญกับภาวะขาดทุนจากการขายข้าวในราคาที่ถูกเนื่องจากนายทุนพาณิชย์แสวงหากำไรจากชาวนาด้วยการรับซื้อพืชผลในราคาต่ำนำไปขายต่อในราคาสูง และรับซื้อสินค้าอุตสาหกรรมมาขายหากำไรจากชาวนาชาวไร่อีกต่อหนึ่งในส่วนของรัฐเองก็ดึงส่วนเกินจากภาคเกษตรด้วยการเก็บภาษีอากรและมาตรการผลัดภาระอื่นๆ เช่นการเก็บพรีเมียมข้าว และการกำหนดโควต้าส่งออก ตลอดจนการบังคับให้พ่อค้าส่งออกต้องขายข้าวสำรองให้รัฐในราคาต่ำกว่าตลาดซึ่งทำให้ราคาที่พ่อค้าเหล่านั้นไปซื้อจากชาวนาจะต่ำกว่าราคาข้าวที่ขายในตลาดโลกอีกต่อหนึ่งด้วยเช่นกันซึ่งเป็นผลจากการผลัดภาระความรับผิดชอบในการขาดทุนให้กับชาวนาทำให้ต้องขาดทุนอย่างต่อเนื่องและซ้ำซาก สำหรับในชุมชนบ้านคงการเป็น

นายทุนเจ้าของโรงสี และรับซื้อผลผลิตจากชาวนาเป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนภาพกระบวนการดังกล่าวอย่างชัดเจน ซึ่งการจัดการภายใต้การลงทุนในโรงสีและการจัดการระดับตลาดของกลุ่มครัวเรือนชาวนารายจะกล่าวอีกครั้งในบทที่ 5 ว่าด้วยการจัดการเงินกู้ต่อไป

การเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตเป็นระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยมเช่นการเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า หรือความสัมพันธ์กับนายทุนพ่อค้าคนกลาง และความสัมพันธ์เชิงหนี้สินในระยะนี้เกิดขึ้นภายใต้การขยายตัวของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ที่เข้มข้นมากยิ่งขึ้นในชุมชนบ้านดง ผลักดันให้ชาวนากลุ่มต่างๆ ต้องลงทุนในการปัจจัยการผลิตเพิ่มมากขึ้น ปัจจัยการผลิตที่สำคัญไม่ว่าจะเป็นที่ดินต้องลงทุนด้วยการเสียดค่าเช่าสำหรับชาวนาฐานะยากจนที่ไม่มีที่ดิน แรงงานจะหามาได้ก็ด้วยการจ้าง สำหรับวัสดุอุปกรณ์การเกษตรอื่นๆ จะต้องซื้อหาเพียงประการเดียว ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือการลงทุนในการปลูกข้าวของชาวนาในชุมชนนั้นจะต้องพบกับอัตราการลงทุนที่ค่อนข้างสูงไว้ละประมาณ 3,250 บาท ดังที่ปรากฏในตาราง 3.1

จากตารางข้างต้นแสดงให้เห็นถึงผลผลิตของชาวนาสำหรับข้าวในปีนั้น จะขึ้นอยู่กับลักษณะดิน ลักษณะของอากาศ และลักษณะของน้ำ ตลอดจนวัสดุการเกษตรที่ต้องซื้อหา รวมทั้งกระบวนการบำรุงรักษา ผลผลิตในอัตราเฉลี่ยของชาวนาชุมชนบ้านดง จะตกอยู่ประมาณ 37-42 ตัง /ไร่ (15 กิโลกรัม /1ตัง /32 ลิตร, หรือ 65ตัง /1เกวียน) ราคาข้าวปีที่ทำการสำรวจภาคสนาม จะได้ราคาประมาณ 6.20 บาท ต่อ 1 กิโลกรัม หรือประมาณ 93 บาทต่อตัง คิดเป็นเงินประมาณ 3,906 บาทต่อไร่ (ราคาช่วงเดือนพฤศจิกายน 2541) จากราคาดังกล่าวชาวนาจะพอมีกำไรต่อไร่ประมาณ 300 – 650 บาท ซึ่งเป็นกำไรที่ยังไม่ได้หักค่าใช้จ่ายที่อาจจะเพิ่มขึ้นมาคือค่าเช่านาแบบชักหัว และย้ง รวมถึงสถานการณ์ที่ราคาข้าวตกต่ำกว่าที่เป็นอยู่ และการประสบกับภัยธรรมชาติ ซึ่งหากนับรวมไปแล้วชาวนาจะขาดทุนทันที และที่สำคัญเมื่อชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวได้ไม่ได้นำข้าวไปขายทั้งหมด เพราะในความเป็นจริงแล้วชาวนาต้องเก็บข้าวไว้สำหรับการบริโภคส่วนหนึ่งด้วย ดังนั้นผลผลิตที่ได้จะไม่ได้ขายทั้งหมด โดยเฉลี่ยแล้วครัวเรือนชาวนาหากมีด้วยกันเฉลี่ย 3 คน จะเก็บข้าวนาปีไว้บริโภคประมาณ 50 ตัง ข้าวปริมาณดังกล่าวจะใช้บริโภคถึงประมาณเดือนพฤษภาคม ซึ่งเป็นช่วงเดือนที่ข้าวนาปรังเริ่มเก็บเกี่ยว แต่อย่างไรก็ตามเมื่อมีการลงทุนในการผลิตเข้มข้นมากยิ่งขึ้นทำให้ชาวนาโดยเฉพาะกลุ่มชาวนาฐานะยากจนบางส่วนไม่สามารถเก็บข้าวไว้บริโภคได้เพราะต้องขายก่อนเนื่องจากต้องนำเงินมาชำระหนี้แก่เจ้าหนี้ให้เพียงพอเพื่อรักษาเครดิตของตนเองไว้ และหาทางกู้ยืมต่อไปมาซื้อข้าวสารกิน หรือออกไปรับจ้างซื้อข้าวสารกิน ดังนั้นนอกจากสาเหตุที่ทำให้ชาวนาไม่เก็บข้าวไว้บริโภคตลอดปีเนื่องจากหากเก็บข้าวไว้นานข้าวจะเสียดังที่ชาวบ้านกล่าว "ข้าวเก็บไว้เกินครึ่งปีจะเป็นหนอนกินเกือบไม่ได้ต้องขาย" ยังมีเงื่อนไขที่สำคัญกว่าคือเงื่อนไขที่สำคัญคือชาวนาไม่สามารถเก็บข้าวไว้บริโภคได้มากนักเนื่องจากต้องขายเพื่อนำเงินมาชำระหนี้ และลง

ทุนในรอบต่อไปนั่นเอง โดยหาทางออกด้วยการออกไปรับจ้างรายวันทั่วไปสำหรับนำเงินไปซื้อข้าวสารจากโรงสีซึ่งอยู่ในหมู่บ้าน หรือซื้อข้าวสารจากตลาดมาบริโภคในครัวเรือนแทน

ตารางที่ 3.1 แสดงค่าใช้จ่ายการผลิตข้าวนาปี (ถ.ข.10) ต่อ 1 ไร่⁸

รายละเอียดค่าใช้จ่ายในกระบวนการผลิตข้าวนาปีต่อไร่	ค่าใช้จ่าย(บาท)
ไถและเตรียมดินจ้างเหมาจนสามารถปลูกได้	350
พันธุ์ข้าวจาก ส.ก.ต.กิโลกรัมละ 12 บาท 5 กิโลกรัมต่อไร่	60
ค่าเตรียมดินยกร่องหว่านกล้า และการหว่านกล้า	100
ค่าปุ๋ยอินทรีย์สำหรับแปลงหล้าหว่าน	40
ค่าถอนกล้า 2 คน หญิง(ถอน) 80 บาท ชาย(มัดกล้า)100 บาท	180
ค่าปลูกข้าวนาปีจ้างเหมา (หากเป็นนาปรังจะปลูกในระยะถี่กว่านาปีค่าจ้างจะแพงกว่าประมาณ ไร่ละ 30 บาท)	250
ค่ายาคุมหลังปลูก ไร่ละ 3 กิโลกรัม โดย กิโลกรัมละ 25 บาท (ซื้อเป็นกระสอบ 15 กิโลกรัม ประมาณ 370 บาท และหากจ้างหว่านจะเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มอีก)	75
ค่าปุ๋ยหลังปลูก (ปุ๋ยสูตร 16-20-0) ไร่ละ 1 กระสอบ กระสอบละ 470 บาท (หากจ้างหว่านจะเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มอีก)	470
ค่าปุ๋ยระยะข้าวออกรวง (ปุ๋ยสูตร 46-0-0) ไร่ละ 1/2 กระสอบ กระสอบละ 470 บาท	200
ค่าเก็บเกี่ยวและตีอัตราเหมาต่อไร่	750
ค่าใช้จ่ายและค่าแรงงานอื่นๆ	300
ค่าแรงงาน ในครัวเรือนตลอดฤดูกาลผลิต 4 เดือน (ซึ่งไม่สามารถไปหารายได้อื่นๆ ได้)	500
รวม	3,275

ที่มา : จากการสัมภาษณ์ครัวเรือนชาวนาที่ปลูกข้าวนาปี ในฤดูกาลผลิตที่ 2540/41

ระบบการผลิตพืชพาณิชย์ของชาวนาในชุมชนบ้านดง เป็นเหตุที่สำคัญที่สุดที่ทำให้ชาวนาต้องพึ่งพิงแหล่งทุนทั้งจากในระบบและนอกระบบ และเมื่อการผลิตของชาวนานำออกสู่ระบบตลาดการขาดทุนจากราคาสินค้าตกต่ำในระบบตลาดก็เกิดขึ้น การขาดทุนมูลค่าส่วนเกินที่เรียกว่า “กำไร” โดยระบบตลาดได้กลายเป็นกลไกสำคัญที่ผลักดันให้ชาวนาต้องเข้าสู่วงจรความสัมพันธ์เชิงหนี้สินเพิ่มมากขึ้น หรือบางครัวเรือนใช้เงินทุนเดิมที่สะสมมาลงทุน เช่น ครัวเรือนของนายต้น ครัวเรือนของมูล หรือธรรมชาติ ต้องริบหาแหล่งกู้ยืมเงินเพราะผลผลิตที่ออกขายมีราคาตกต่ำ โดย

⁸ ตามปกติชาวนาจะไม่ปลูกข้าวจำนวนน้อยกว่าครัวเรือนละ 5 ไร่ เนื่องจากหากปลูกน้อยจะไม่คุ้มต้นทุน และการจ้างชาวนาไร่ที่คืนหรือชาวนาที่มีที่ดินสำหรับปลูกข้าวมากกว่า 5 ไร่ จะต้องเช่าที่นาเพิ่ม จะต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเช่าที่นาเพิ่มอีกตามอัตราที่ตกลงกัน ความเสียเปรียบในการแบ่งปันผลตอบแทนระหว่างกันมากขึ้น

เฉพาะในช่วงปี 2528 ที่ผลผลิตในภาคเกษตรมีราคาตกต่ำ โดยเฉพาะผลผลิตกระเทียมในชุมชนมีราคาตกต่ำกว่าราคาทุนเกือบเท่าตัว เงินออมที่มีอยู่ได้หมดสิ้นไปการเข้าคั่งนั้นการเป็นลูกค้ำของ ธ.ก.ส. เป็นแนวทางเดียวที่จะทำให้พวกเขาสามารถผลิตพืชพาณิชย์ได้ในฤดูกาลผลิตรอบต่อไป

3.4 ยุคการขยายตัวของภาวหนี้สินในชุมชน (2525-ปัจจุบัน)

จากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ใน 3 ยุคที่ผ่านมา การขยายตัวของระบบทุนนิยม โดยเฉพาะรูปแบบการผลิตและตลาดเชิงพาณิชย์ การแทรกแซงกระบวนการเข้าถึงทรัพยากรที่สำคัญคือที่ดินของรัฐ ได้ผนวกให้ครัวเรือนในชุมชนบ้านคั่งต้องเข้าสู่วงจรหมุนเวียนภายใต้วิถีการผลิตแบบทุนนิยม ชาวนาจนต้องเพิ่มทุนในกระบวนการผลิต และขณะเดียวกันก็ต้องเผชิญกับภาวะไม่แน่นอนในตลาดราคาสินค้า ผลักดันให้ครัวเรือนชาวนาจนต้องเข้าสู่การเป็นหนี้สินเพิ่มมากยิ่งขึ้น ในขณะที่เดียวกันในหมู่ครัวเรือนชาวนาจนฐานะร่ำรวยก็ได้ดำเนินการสะสมทุนโดยอาศัยความเหนือกว่าในการเข้าถึงและครอบครองปัจจัยการผลิต และระบบตลาด ตลอดจนอำนาจรัฐ ก็มีความต้องการเงินทุนสำหรับการลงทุนในลักษณะของการประกอบการนอกภาคเกษตร และการนำเงินมาให้ครัวเรือนชาวนาจนระยากจนกู้ยืม เป็นต้น ในช่วงระยะเวลา ระหว่างปี 2525-2530 จึงทำให้ครัวเรือนเกือบทั้งหมดในชุมชนมีหนี้สินเพิ่มมากขึ้น

ในช่วงระหว่างปี 2525 เป็นต้นมา มีการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบการผลิตพืชเชิงพาณิชย์เข้าสู่ชุมชนมากยิ่งขึ้นระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างชาวนาจนด้วยกันเองได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าหาได้ลดความสำคัญลงไปไม่ ชาวนาจนยังมีความต้องการเช่านาเนื่องจากการเพิ่มขึ้นของสมาชิกในครัวเรือน การสูญเสียที่ดินจากการขายฝาก ทำให้ระบบการเช่านาระหว่างผู้มีที่ดินกับผู้ไม่มีที่ดินมีความจำเป็น และได้เปลี่ยนแปลงปรับตัวอยู่ตลอดเวลาบางเวลาครัวเรือนชาวนาจนรายก็ให้เช่าแบบแบ่งครึ่งผลผลิต หรือบางครั้งก็ตัดสินใจให้เช่าแบบซักราคาหัว ซึ่งอาจจะเก็บเป็นผลผลิตหรือเก็บเป็นเงินสดอยู่ที่ว่าราคาผลผลิตในช่วงนั้นดีหรือไม่ เพราะการกำหนดค่าเช่าในระยะเวลาที่ถูกกำหนดโดยชาวนาจนฐานะร่ำรวยเจ้าของที่ดินเป็นหลัก ความยืดหยุ่นที่เคยมีระหว่างผู้เช่ากับผู้ให้เช่าถูกแทนที่ด้วยสัญญาอย่างเป็นทางการ และแทนที่ด้วยความเคร่งครัดในการเก็บค่าเช่าโดยไม่คำนึงถึงผลผลิตที่ชาวนาจนผู้เช่าจะได้รับว่ามากน้อยแค่ไหน โดยเฉพาะในหมู่ครัวเรือนชาวนาจนที่ได้เช่าที่นาที่ดินไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์ทำให้คุณภาพของผลผลิตข้าวต่ำและได้รับผลผลิตประมาณ 30-40 ตันต่อไร่ แต่ต้องเสียค่าเช่าหัวนาถึงไร่ละ 10 ตันหรือประมาณร้อยละ 30 ของมูลค่าผลผลิตทั้งหมด โดยที่เจ้าของที่นาไม่ต้องลงทุนอะไรเลยในกรณีที่ให้เช่าแบบซักราคาหัวทำให้ครัวเรือนชาวนาจนต้องออกไปรับจ้างนำเงินมาลงทุนในไร่นาของตนเองเพื่อลดต้นทุนการผลิต และต้องเข้าสู่วงจรความสัมพันธ์เชิงหนี้สินอย่างเข้มข้นมากยิ่งขึ้น

ในช่วงระหว่างปี 2528 –2530 ปรากฏว่าผลผลิตทางการเกษตรราคาตกต่ำติดต่อกันถึง 3 ปีส่งผลให้ ชาวนาไม่สามารถหาเงินไปชำระหนี้เจ้าหนี้ชาวนารวยในชุมชน และรายได้ไม่เพียงพอต่อการชำระค่าเช่านาได้ เป็นเหตุผลักดันให้เกิดความจำเป็นต้องเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงหนี้สินกับนายทุนนอกชุมชน โดยเฉพาะในลักษณะการขายฝาก ทำให้ครัวเรือนชาวนากลุ่มหนึ่งต้องสูญเสียที่ดินให้กับนายทุนนอกชุมชนรายใหญ่ในตำบลแม่สาว ซึ่งในตอนนั้นคือกำนันพนม ที่รับซื้อฝากรายใหญ่ สามารถสะสมที่ดินจากการที่ผู้ขายฝากไม่สามารถมาไถ่ถอนคืนตามกำหนดระยะเวลาได้หลายร้อยแปลงครัวเรือนชาวนาในชุมชนบ้านดงเช่นนายริน นายเบ้งบุญ ต้องสูญเสียที่ดินจากการขายฝาก ในอัตราดอกเบี้ยร้อยละเกือบ 20 บาท ในช่วงนี้เป็นยุคที่ภาวะหนี้สินในหมู่ชาวนาฐานะยากจนส่งผลให้ต้องสูญเสียที่ดินเป็นจำนวนมาก

นอกจากจะเป็นหนี้ในระบบในลักษณะของการขายฝากแล้วครัวเรือนชาวนาฐานะยากจน และฐานะปานกลางในชุมชนยังต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากร้านค้าวัสดุอุปกรณ์การเกษตรจากชาวนารวยที่เปิดร้านค้าขายวัสดุอุปกรณ์การเกษตรในลักษณะของการซื้อเชื่อปัจจัยการผลิตแล้วเซ็นชื่อไว้ ซึ่งอัตราดอกเบี้ยจากการกู้ร้านค้าวัสดุอุปกรณ์การเกษตรจะสูงมากเมื่อเทียบกับดอกเบี้ยจากการกู้ยืมในรูปแบบอื่นๆ ยกเว้นการกู้ยืมในรูปแบบการขายฝาก เช่นกรณีของสุพิน ที่กู้เงินของธนาคารพาณิชย์สำหรับเปิดร้านค้าร่วมกับเพื่อนชาวนารวยด้วยกัน นำปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง และปัจจัยการผลิตสำหรับพืชพาณิชย์อื่นๆ มาขายให้กับครัวเรือนชาวนาในชุมชนจะคิดค่าราคาปัจจัยการผลิตเพิ่มจากต้นทุนอย่างน้อยร้อยละ 30 และต้องชำระภายในระยะเวลาไม่เกินฤดูการผลิตของพืชชนิดนั้นๆ ชาวนาเกือบทุกครัวเรือนจึงเข้าสู่ระบบหนี้สินกับร้านค้าวัสดุอุปกรณ์การเกษตร ซึ่งมีบทบาทเพิ่มมากยิ่งขึ้นแม้ว่า ธ.ก.ส. จะพยายามปล่อยกู้โดยกำกับการใช้เงินกู้โดยให้รับสินเชื่อเป็นปัจจัยการผลิตส่วนหนึ่งก็ตาม แต่ชาวนาก็ยังต้องพึ่งพิงร้านค้าวัสดุอุปกรณ์การเกษตรในชุมชนและนอกชุมชนอีก เนื่องจากปัจจัยการผลิตที่ได้รับจาก ธ.ก.ส. ไม่เพียงพอ และที่สำคัญชาวนาต้องการเงินกู้เป็นตัวเงินเพื่อนำไปชำระหนี้สินเดิมมากกว่าเป็นปัจจัยการผลิต ซึ่งสามารถซื้อเชื่อจากร้านค้าได้แม้จะต้องจ่ายเงินเป็นค่าดอกเบี้ยในอัตราที่สูงก็ตาม

แหล่งหนี้สินที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่ง คือการกู้เงินจากครัวเรือนชาวนาฐานะร่ำรวย โดยในช่วงนี้ชาวนากลุ่มหนึ่ง โดยเฉพาะกลุ่มที่เช่านาต้องกู้เงินจากเจ้าของที่นาโดยเปลี่ยนแปลงการชำระคืนเป็นผลผลิตมาเป็นการชำระคืนเงินต้นพร้อมดอกเบี้ยเป็นเงินสดการกู้ยืมจะเป็นการกู้ยืมในช่วงระยะเวลาสั้นๆ ก่อนการเก็บเกี่ยวผลผลิต โดยเงินที่นำมาใช้หนี้ส่วนหนึ่งมาจากการขายผลผลิตและส่วนที่สำคัญคือจากการกู้เงิน ธ.ก.ส. เช่นกรณีของนายนิคผู้เช่านา กู้เงินของนายฮ้วนผู้ให้เช่าจำนวน 5 พันบาทในช่วงเดือนกันยายนเพื่อนำไปชำระหนี้เงินกู้ของ ธ.ก.ส.ที่จะถึงกำหนดชำระในวันที่ 30 เดือนกันยายนของทุกปี ซึ่งเป็นเงินกู้ระยะสั้นกำหนดชำระคืนภายใน 1 ปี โดยนิคสัญญาว่า

จะนำเงินสดพร้อมดอกเบี้ยชำระหนี้คืนแก่นายฮ้วนในช่วงปลายเดือนพฤศจิกายน โดยในช่วงนั้นผลผลิตข้าวถึงกำหนดการเก็บเกี่ยวพร้อมๆ กับได้รับเงินกู้งวดใหม่ ซึ่งสามารถชำระหนี้ได้ แต่วงเงินกู้ของ ธ.ก.ส. จะเพิ่มมากยิ่งขึ้น การให้กู้เช่นกรณีของนิคู้จากนายฮ้วนเป็นที่นิยมในหมู่ชาวนารวย เพราะมีหลักประกันเพียงพอที่จะได้รับการชำระคืนเงินต้นพร้อมดอกเบี้ย และที่สำคัญเป็นการให้กู้ในระยะสั้นๆ แต่ผลตอบแทนมีมาก ในช่วงนี้ชาวนาจึงนิยมกู้เงินจากชาวนารวยโดยนำที่ดินไปค้ำประกันในลักษณะของการให้ถือใบโฉนดที่ดิน หรือนำทรัพย์สิน

เหตุผลประการสำคัญที่ทำให้ชาวนารวยปล่อยเงินกู้ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้ คือกลุ่มครัวเรือนชาวนารวยเหล่านี้สามารถเข้าถึงแหล่งสินเชื่อในระบบจาก ธ.ก.ส. ได้ค่อนข้างดี โดยนำเงินกู้ที่กู้ได้จาก ธ.ก.ส. มาหมุนปล่อยกู้กับชาวนาฐานะยากจนที่เข้าถึงแหล่งสินเชื่อในระบบได้จำกัด และนำเงินที่เหลือไปเพื่อสร้างรายได้ทั้งในไร่นาและขยายการลงทุนนอกภาคเกษตรเช่นรับซื้อข้าวเปลือก ขายข้าวสารธุรกิจโรงสี โดยเฉพาะธุรกิจโรงสีเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ราคาข้าวเปลือกในชุมชนต่ำกว่า เขตอำเภออื่นๆ ธุรกิจร้านค้าวัสดุอุปกรณ์การเกษตร ทั้งนี้โดยอาศัยความเหนือกว่าในการเข้าถึงแหล่งเงินกู้ในระบบที่ชาวนารวยเหล่านี้มีเหนือกว่าครัวเรือนชาวนากลุ่มอื่นๆ

ภาวะหนี้สินในหมู่ชาวนาในระยะนี้ถือว่าเป็นภาวะหนี้สินที่อยู่ในขั้นตอนของการพอกพูนหนี้ยิ่งขึ้นทุกรอบการผลิต แต่ความต้องการหรือการใช้เงินกู้ในหมู่ชาวนามีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนในช่วงระยะเวลาการขยายตัวของภาวะหนี้สินกล่าวคือครัวเรือนชาวนายากจนเมื่อได้รับเงินกู้มาแล้วในส่วนที่เกี่ยวกับการลงทุนนั้นส่วนใหญ่นำมาประกอบอาชีพในภาคเกษตรเป็นหลัก โดยเฉพาะการนำเงินกู้ไปซื้อหาปัจจัยการผลิตที่มีราคาสูงซึ่งผลตอบแทนที่ได้รับไม่สามารถทำให้ครัวเรือนชาวนากลุ่มนี้หลุดพ้นจากภาวะหนี้สินในรอบระยะเวลาต่อไปได้โดยหากต้องเพิ่มปริมาณหนี้สินเพื่อชดเชยภาวะขาดทุนที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า การผลิตในภาคเกษตรโดยเฉพาะการผลิตเชิงพาณิชย์ของกลุ่มครัวเรือนชาวนาฐานะยากจน จึงเป็นรูปแบบการผลิตซ้ำแบบธรรมดา (simple reproduction squeeze) เพราะไม่สามารถขยายทุนออกนอกภาคเกษตรได้และที่สำคัญไม่มีอิสระหรือหลุดพ้นจากการบงการของเจ้าหนี้ได้ ตรงกันข้ามกับครัวเรือนชาวนาฐานะร่ำรวยนั้นเมื่อได้รับเงินกู้มาแล้วจะเริ่มแสวงหาช่องทางประกอบอาชีพใหม่ๆ ที่ไม่ใช่การผลิตซ้ำแบบขยาย (extended capital reproduction) ในภาคเกษตร แต่เป็นการผลิตนอกภาคเกษตรเพื่อหลีกเลี่ยงภาวะเสี่ยงจากการผลิตพืชพาณิชย์ ดังนั้นการเป็นหนี้สินของครัวเรือนชาวนารวยเป็นประโยชน์ต่อครัวเรือนเพราะเป็นหนี้แล้วได้รับกำไร เช่นให้กู้ต่อหากจะผลิตในภาคเกษตรก็ลดความเสี่ยงโดยเป็นการลงทุนผลิตในไร่นาของตนเองกับผู้เช่าในรูปแบบแบ่งครึ่งผลผลิตหรือการลงทุนในพืชเศรษฐกิจที่มีแนวโน้มดีเป็นต้นว่า ลิ้นจี่ สำหรับอาชีพนอกภาคเกษตรเช่นการลงทุนในการประกอบการธุรกิจโรงสี ลงทุนในร้านค้า วัสดุอุปกรณ์การเกษตร การให้กู้ยืมนอกระบบ เป็นต้น การสร้างความหลากหลายในการประกอบ

อาชีพของครัวเรือนชาวฐานะร่ำรวยทำให้สามารถสะสมทุนได้ไม่ต้องพึ่งทุนมากนัก แต่จะฉวยโอกาสเอาทุนดอกเบี้ยต่ำมาหมุนเงินเพื่อสร้างมูลค่าส่วนเกินได้ และที่สำคัญการใช้จ่ายเงินทุนของชาวฐานะร่ำรวยเป็นในทางสร้างมูลค่าส่วนเกินมากกว่าการใช้จ่ายของครัวเรือนชาวฐานะยากจน เงื่อนไขที่ทำให้สำเร็จในเบื้องต้นของชาวฐานะร่ำรวยคือการดำเนินธุรกิจเก็งกำไรจากตลาดพ่อค้าคนกลางซึ่งเงื่อนไขที่จะเข้าถึงอาชีพแบบนี้ต้องมีทุน มีเครือข่าย มีที่ดินสำหรับสร้างผลผลิตโดยไม่ต้องลงทุนมาก คือมีที่ดินไว้สำหรับให้เช่า

จากการสอบถามผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชนพบว่า ปัจจุบันอิทธิพลของสินเชื่อเชื่อนอกในระบบในชุมชนบางรูปแบบ โดยเฉพาะรูปแบบการให้กู้ยืมโดยนายทุนเงินกู้จากนอกชุมชน และการให้กู้ยืมเงินจากนายทุนเงินกู้หรือชาวฐานะร่ำรวยจะมีปริมาณที่ลดลงเป็นอย่างมากพร้อมกับขณะเดียวกันปริมาณสัญญาผู้และจำนวนเงินกู้ในชุมชนก็ลดลงมากเช่นกัน ปรากฏการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นภายหลังจากปี พ.ศ.2530 เป็นต้นมา นายทุนนอกระบบที่เป็นนายทุนระดับอำเภอเกือบจะไม่ให้กู้กับคนในชุมชน สาเหตุที่สำคัญที่ทำให้สินเชื่อนอกระบบไม่นิยมปล่อยกู้รายย่อยแก่เกษตรกรในชุมชน มี 3 ประการคือ ประการแรกการขายตัวของธุรกิจที่ดินที่ชาวบ้านเรียกว่า “ยุคชาติชาย” ซึ่งปรากฏการณ์การกว้านซื้อที่ดินทำให้ครัวเรือนที่มีที่ดินแปลงเล็กแปลงน้อยไม่นิยมที่จะนำที่ดินของตนเองไปจำนองหรือขายฝากกับแหล่งผู้ให้กู้ในระบบแต่หันมาขายที่ดินแทนซึ่งครัวเรือนที่เลือกขายที่ดินมากกว่าการจำนองหรือขายฝากที่ดินในช่วงนี้ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มครัวเรือนฐานะปานกลางในชุมชนที่มีที่ดินครอบครองอยู่ในกรณีนี้แม้ว่านายทุนผู้ให้กู้มีความประสงค์จะให้สินเชื่อเพราะหวังผลประโยชน์ระยะยาวคือที่ดินหลุดมาเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเองและให้กลไกหลายประการเช่นพยายามจะกำหนดเงื่อนไขการปล่อยสินเชื่อให้น้อยลง เช่นมาทำสัญญาผู้ถึงบ้านผู้ใหญ่บ้าน ก็ไม่ได้รับความสนใจจากผู้ประสงค์จะขายที่ดินมากนัก ในช่วงระหว่างปี 2530-2534 มีเพียงครัวเรือนชาวฐานะปานกลาง 2 ครัวเรือนเท่านั้นที่กู้เงินโดยวิธีขายฝากให้นายทุนเงินกู้นอกชุมชนซึ่งปัจจุบันรายที่หนึ่งได้ถูกบังคับให้ที่ดินตกทอดไปเป็นของนายทุนเงินกู้ผู้รับซื้อฝากแล้วแต่ผู้ขายใช้วิธีการให้ญาตินำเงินสดที่กู้ได้จาก ธกส. และธนาคารพาณิชย์ รวมกับเงินที่สะสมไว้ซื้อคืนจากนายทุนเงินกู้ในอัตราเงินต้น บวกดอกเบี้ยอีกรายหนึ่งได้ไถ่ถอนการขายฝากคืนเรียบร้อยเมื่อประมาณปี 2539

ตารางที่ 3.2 แสดงการเป็นหนี้ของครัวเรือนชาวนากลุ่มตัวอย่างจำแนกตามฐานะทางเศรษฐกิจ⁹

ลักษณะกลุ่มครัวเรือน	ครัวเรือนที่เป็นหนี้สิน กับ แหล่งสินเชื่อในระบบ เพียงแหล่งเดียว		ครัวเรือนที่เป็นหนี้สินกับ แหล่งสินเชื่อในระบบ เพียงแหล่งเดียว		ครัวเรือนที่เป็นหนี้สิน กับแหล่งสินเชื่อทั้ง สองแหล่ง	
	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ
	ครัวเรือนชาวนารวย (9 ครัวเรือน)	9	100	-	-	-
ครัวเรือนชาวนาฐานะปานกลาง (24 ครัวเรือน)	15	62.5	5	20.83	4	16.66
ครัวเรือนชาวนายากจน ไร้ที่ดิน (43 ครัวเรือน)	26	60.46	9	20.93	8	18.60
รวม	41	53.94	14	18.42	12	15.78

ที่มา : จากการสำรวจข้อมูลภาคสนาม

หมายเหตุ : อัตราร้อยละที่แสดงในตารางแนวนอน เป็นอัตราร้อยละที่คิดจากจำนวนครัวเรือนแยกกลุ่มต่างๆ

สำหรับอัตราร้อยละที่แสดงในยอดรวมเป็นการคิดจากจำนวนครัวเรือนตัวอย่างทั้งหมด 76 ครัวเรือน

สาเหตุประการที่สอง ของการลดลงของความนิยมแหล่งสินเชื่อในระบบคือการขยายตัวของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ในลักษณะของการขยายการบริการให้ครอบคลุมทุกครัวเรือนในช่วงปี 2532-2538 ธกส. สาขาแม่เมาะขยายตัวเป็นอย่างมากในช่วงระยะเวลาดังกล่าว กลุ่มลูกค้าในชุมชนในช่วงนี้รับเพิ่มถึง 22 กลุ่ม รวมครัวเรือนกว่าร้อยละ 80 ที่เป็นลูกค้าของ ธ.ก.ส. ในขณะที่ปริมาณเงินกู้และสัญญาผู้กู้ก็เพิ่มมากยิ่งขึ้นในปริมาณที่กระจายตัวเพิ่มมากขึ้น ทัวถึงเกือบทุกครัวเรือน และที่สำคัญอัตราดอกเบี้ยที่ ธกส. คิดนั้นน้อยกว่าอัตราดอกเบี้ยจากกองทุนเงินจากแหล่งสินเชื่อในระบบเป็นอย่างมาก รวมทั้งการที่เงื่อนไขการปล่อยกู้ไม่จำเป็นต้องวางทรัพย์สินค้ำประกันก็สามารถกู้ได้ โดยเฉพาะการกู้แบบกลุ่ม หรือนุคค้ำ ซึ่งเป็นข้อได้เปรียบที่ทำให้ชาวนาหันมากู้เงินกับ ธกส. และประการสำคัญ การรับสมัครของ ธกส. ในช่วงนี้ใช้เงื่อนไขให้ชาวนาเอาหนังสือแสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดินชนิดต่างๆ ไปฝากไว้กับ ธ.ก.ส. ทำให้ชาวนาเกิดความยากลำบากในการเอาที่ดินไปกู้เงินจากภายนอก

⁹ บางครัวเรือนอาจจะกู้เงินจากแหล่งเงินกู้ในระบบหลายแหล่งด้วยกัน เช่น กู้จากญาติพี่น้องขณะเดียวกันก็กู้จากร้านค้าวัสดุการเกษตร และกู้เงินจากกองทุนในชุมชน และบางครั้งอาจจะกู้เงินจากแหล่งเงินกู้ในระบบอีกด้วย และหากกู้เงินจากแหล่งเงินกู้ในระบบ เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ก็อาจจะกู้หลายๆ สัญญา เช่น กู้สัญญาเงินต้นกำหนดระยะเวลาชำระคืนไม่เกิน 1 ปี ขณะเดียวกันก็อาจจะกู้เงินสัญญาส่งใช้คืนระยะปานกลางกำหนดการชำระคืนไม่เกิน 3-5 ปี เป็นต้น

ประการสุดท้ายคือการเกิดจากข้อจำกัดของกลุ่มนายทุนเงินกู้เองที่ไม่สามารถปล่อยวงเงินกู้ให้กับผู้ขอกู้ได้อย่างง่ายดายเหมือนช่วงก่อนหน้า เนื่องจากเศรษฐกิจของประเทศโดยรวมที่ตกต่ำลงอย่างมากโดยเฉพาะในช่วงระหว่างปี 2538 ถึง 2542 นายทุนเงินกู้เองก็ประสบปัญหาหนี้ค้างชำระจำนวนมาก และขณะเดียวกันแหล่งเงินที่นายทุนเงินกู้ทั้งนอกและในชุมชนสามารถหยิบยืม หรือเป็นแหล่งลงทุนก็ประสบปัญหาเงินในระบบขาดแคลนด้วยเช่นกัน ภาระกิจหลักของนายทุนเงินกู้ในชุมชนในช่วงปัจจุบันคือการพยายามประณีตประนอมกับกลุ่มลูกหนี้การเข้าหาโครงสร้างการแก้ไขปัญหานี้สิน โดยเฉพาะจาก โครงการปลดปล่อยหนี้สินของรัฐ ซึ่งมีหน่วยงานระดับอำเภอเป็นผู้มีอำนาจในการไกล่เกลี่ยปลดปล่อยหนี้สิน ทั้งนี้เพื่อป้องกันความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นกับกลุ่มลูกหนี้ ในช่วงนี้คณะทำงานที่มีชื่อเรียกว่า คณะอนุกรรมการช่วยเหลือเกษตรกรและผู้ยากจน (อ.ช.ก.) ส่วนอำเภอ ที่มีโครงสร้างประกอบด้วยหัวหน้าส่วนราชการ พนักงาน ธ.ก.ส. และข้าราชการฝ่ายปกครองต้องทำงานหนัก โดยเฉพาะปลัดอำเภอซึ่งทำหน้าที่เป็นเลขาคณะอนุกรรมการดังกล่าวได้รับเรื่องร้องทุกข์จากลูกหนี้อย่างต่อเนื่องแต่การช่วยเหลือต้องประสบปัญหายุ่งยาก โดยเฉพาะเรื่องขั้นตอนการดำเนินงานซึ่งบุคคลที่ปฏิบัติงานเกิดความสับสนในบทบาทและวิธีปฏิบัติ การปฏิบัติงานจึงมีความล่าช้า และเกือบจะไม่บังเกิดผลดีต่อกระบวนการแก้ไขปัญหานี้สินเกษตรกร ยกเว้นกรณีที่เจ้าหน้าที่มีความสนิทสนมคุ้นเคยกับคณะอนุกรรมการและเป็นบุคคลผู้วิ่งเต้นเพื่ออำนวยความสะดวกให้คณะอนุกรรมการ ตลอดจนเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายเล็กๆ น้อยๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นในระหว่างการทำงานแก้ไขปัญหา ก็จะทำให้งานประสบความสำเร็จ ซึ่งแน่นอนผลดีที่จะได้รับย่อมเป็นของฝ่ายเจ้าหน้าที่ ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดในบทที่ 4 ต่อไป

อย่างไรก็ตามสินเชื่อระบบประเภทการกู้ยืมวัสดุอุปกรณ์การเกษตร โดยเซ็นด์ชื่อไว้กับร้านค้าได้รับความสนใจเป็นอย่างมากในชุมชน โดยเฉพาะในช่วงฤดูการผลิต ชาวากลุ่มตัวอย่างเกือบร้อยละ 50 จะมีหนี้สินกับร้านค้าวัสดุอุปกรณ์การเกษตร โดยเฉพาะร้านค้าในชุมชนวัสดุอุปกรณ์การเกษตรที่ซื้อเชื่อส่วนมากเป็นปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง เครื่องพ่นยา ฮอว์โมนสำหรับเร่งการเจริญเติบโตและให้ผลผลิตตรงตามความต้องการ ตลอดจนวัสดุเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร ไม่ว่าจะเป็นจอบเสียม มีด ฯลฯ สินเชื่อวัสดุการเกษตรเป็นสินเชื่อระยะสั้นคิดดอกเบี้ยรวมกับเงินที่ต้องชำระ ซึ่งหากคำนวณออกมาเมื่อเทียบระหว่างเงินต้นและระยะเวลาแล้ว ดอกเบี้ยของสินเชื่อชนิดนี้จะสูงเป็นอย่างมาก

สินเชื่อระบบที่ได้รับความนิยมเพิ่มมากยิ่งขึ้นแต่อยู่นอกเหนือขอบเขตการศึกษาครั้งนี้คือ สินเชื่อแบบซื้อขายเงินผ่อนสำหรับสินเชื่อที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างมากและอยู่ในขอบเขตของการศึกษาครั้งนี้คือการเซ็นสินค้านำด้านการเกษตร (รวมทั้งการอุปโภคบริโภคด้วย) สอดคล้องกับการศึกษาของนิพนธ์ พัวพงศกร และคณะ(2539) ที่ศึกษาวงเงินกู้ในตลาดสินเชื่อโคราช

เมื่อปี 2528-2539 ที่พบว่าการซื้อขายสินค้าผ่อนส่งมีการขยายตัวอย่างมโหฬาร ปริมาณสินเชื่อผ่อนจะเพิ่มขึ้นถึง ร้อยละ 268.5 การซื้อสินค้าผ่อนส่งส่วนใหญ่จะเป็นมอเตอร์ไซด์ ทวี และตู้เย็น วงเงินกู้แต่ละสัญญาสัญญาจะเพิ่มขึ้นในช่วงระยะเวลา 10 ปี เฉลี่ย จาก 24,735 บาท เป็นสัญญาละ 40,509 บาท (หน้า 16-17) แต่อย่างไรก็ตามจากการศึกษาของผู้วิจัยการเพิ่มขึ้นของการซื้อสินค้าเงินผ่อนอาจจะไม่ได้หมายความว่าคนในชนบทมีฐานะดีเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะจากการประสบความสำเร็จในการผลิตและขายสินค้าการเกษตรซึ่งเป็นประเด็นที่น่าสนใจศึกษาต่อไป

อย่างไรก็ตามจากการสอบถามถึงความต้องการสินเชื่อในระบบในกลุ่มชาวนา กลุ่มตัวอย่างปรากฏว่ากลุ่มครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่ในชุมชนยังมีความต้องการสินเชื่อระบบอยู่ โดยเฉพาะสินเชื่อจากร้านค้าวัสดุอุปกรณ์การเกษตร เพราะสะดวกและง่ายในการทำสัญญากู้เงินไม่มาก เช่นครัวเรือนของอินทอน ครัวเรือนของนิค ครัวเรือนของแก้วจันทร์ ซึ่งครัวเรือนเหล่านี้ส่วนใหญ่แล้วการได้รับสินเชื่อเพียงจาก ธ.ก.ส. นั้นไม่เพียงพอต่อการลงทุนในปีจ่ายการผลิต จำต้องแสวงหาแหล่งสินเชื่อระบบคือร้านค้าวัสดุอุปกรณ์การเกษตรมาทดแทน

ในช่วงระหว่างปี 2540-2542 ที่ได้เข้าศึกษาชุมชนสิ่งที่ปรากฏค่อนข้างชัดเจนคือรูปแบบการกู้เงินจากนายทุนท้องถิ่นหรือการกู้เงินนอกระบบรูปแบบขายฝาก หรือการจำนองทรัพย์สินกับนายทุนนั้นเกือบจะไม่มี จะมีเพียงครัวเรือนชาวนา 7 รายเท่านั้นที่กู้เงินจากนายทุนท้องถิ่น โดยทำสัญญากู้มาก่อนหน้าคือในช่วงปี 2535-2539 โดยเป็นการกู้เงินแบบเอาขายฝากที่ดิน 2 ราย และการกู้เงินแบบทำสัญญากู้ยืมเงินพร้อมกับเอาหนังสือแสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดินวางเป็นหลักประกันจำนวน 5 ราย ซึ่งการกู้เงินโดยนำเอาหลักทรัพย์ค้ำประกันสำหรับนายทุนท้องถิ่นทั้ง 7 ราย เป็นสมาชิกกลุ่มครัวเรือนชาวนาฐานะปานกลาง 5 ราย และชาวนาฐานะยากจนอีก 2 ราย ในจำนวนนี้เป็นผู้ใหญ่วัยด้วย 1 ราย โดยกู้เงินจำนวน 30,000 บาท พร้อมกับการนำเอาที่ดินไปวางเป็นหลักประกัน

ตารางที่ 3.3 แสดงการเป็นหนี้ของชานาในกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามสัญญาหนี้

รูปแบบหนี้สิน	ครัวเรือนกลุ่มตัวอย่าง 76 ครัวเรือน				
	ครัวเรือน	ร้อยละ	สัญญา	เงินรวม	เฉลี่ยสัญญาละ
หนี้สินในระบบ					
1. ธนาคารพาณิชย์	8	10.53	8	3,620,000	452,500
2. ธนาคารเพื่อการเกษตรฯ (ธ.ก.ส.)	61	80.26	189	6,246,021	33,047.73
• ระยะสั้นเพื่อผลิตพืชหลัก (31 มีนาคม)ข้ามปี	48	63.16	48	1,368,000	28,500
• ระยะสั้นเพื่อผลิตพืชหลัก(30 มิถุนายน) ผลิต กระเทียม, สับปะรด	39	51.31	39	555,750	14,250
• ระยะสั้นเพื่อผลิตพืชหลัก(30 กันยายน) ผลิต พืชอื่นๆ, ลำไย, ข้าวนาปรัง	17	22.37	17	213,571	12,563
• ระยะสั้นเพื่อผลิตพืชหลัก(31 ธันวาคม) ผลิตข้าวโพด, พืชอื่นๆ	5	6.58	5	77,100	15,420
• ระยะปานกลางแบบมีจำนอง (ระยะเวลาการชำระคืนไม่เกิน 5 ปี)	23	30.26	23	1,230,960	53,520
• ระยะปานกลางแบบมีบุคคลค้ำ (ระยะเวลาการชำระคืนไม่เกิน 5 ปี)	37	48.68	37	827,320	22,360
• ระยะยาว (ระยะเวลาการชำระคืนไม่เกิน 10 ปี)	13	17.11	13	1,606,800	123,600
• เงินกู้ตาม โครงการของรัฐ	7	9.21	7	366,520	52,360
หนี้สินนอกระบบ					
1. นายทุนในชุมชนหรือชาวนารวย	10	13.16	10	155,400	15,540
2. นายทุนและพ่อค้าท้องถิ่นนอกชุมชน	7	9.21	7	489,090	69,870
3. ร้านค้าวัสดุการเกษตร	23	30.26	23	37,651	1,637
4. การกู้ยืมจากเพื่อนบ้าน	7	9.21	7	29,400	4,200
5. กลุ่มออมทรัพย์	8	10.52	8	8,000	1,000
6. กลุ่มเกษตรธรรมชาติ	26	34.21	32	123,000	3,416
7. ญาติพี่น้อง	9	11.84	9	31,734	3,526

หมายเหตุ : ครัวเรือนส่วนใหญ่ในแต่ละกลุ่มจะมีหนี้สินหลายสัญญา โดยเฉพาะสัญญาที่เกิดขึ้นจากแหล่งเงินกู้ ธ.ก.ส. สำหรับ ธนาคารพาณิชย์จากการศึกษากลุ่มตัวอย่างจะเป็น 1 สัญญา ต่อ หนึ่งครัวเรือน ครัวเรือนที่เป็นกับ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรแล้วบางส่วนยังมีหนี้สินกับแหล่งให้สินเชื่อแหล่งอื่นๆ อีก

3.5 เศรษฐกิจฟองสบู่ และการขยายตัวของบริโภคนิยม (2530- ปัจจุบัน)

เงื่อนไขที่สำคัญที่ผลักดันให้ชาวนาในชุมชนบ้านดงในอำเภอแม่เมาะต้องเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงหนี้สินเพิ่มมากขึ้นคือการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจฟองสบู่ซึ่งก่อให้เกิดกระบวนการสูญเสียดินและรูปแบบการบริโภคที่เปลี่ยนแปลงไปในลักษณะของการบริโภคนิยม

กล่าวคือในช่วงปี 2530-2535 อำเภอแม่เมาะ ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการขยายตัวของระบบทุนนิยมแบบเก็งกำไร หรือระบบเศรษฐกิจทุนนิยมฟองสบู่ พื้นที่บริเวณสองข้างถนนสายฝาง-ท่าดอน ถูกกว้านซื้อโดยนายทุนจากกรุงเทพฯ ทั้งที่ซื้อโดยผ่านคนกลางในพื้นที่ เข้ามาแสวงหาที่ดินด้วยตนเอง หรือบางรายอาจจะซื้อในนามของนายทุนในท้องถิ่น ผู้ที่เข้ามาซื้อที่ดินในช่วงนี้จะเป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงในวงราชการ โดยเฉพาะข้าราชการสังกัดกรุงเทพมหานครระดับรองผู้ว่าราชการกรุงเทพฯ, ข้าราชการในสังกัดสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท (สำหรับเจ้าหน้าที่ซื้อที่ดินจำนวน หลายพันไร่) หรือข้าราชการตำรวจระดับรองอธิบดีกรมตำรวจ และบางคนเป็นนักวิชาการพืชสวนจากมหาวิทยาลัยแม่โจ้ สำหรับคนในพื้นที่ใกล้เคียงที่มากว้านซื้อที่ดินในเขตตำบลต่างๆ ในอำเภอแม่เมาะ มีสถานะทางสังคมสูงเช่นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร บริษัทผลิตส้มเขียวหวานบรรจุกล่อง เจ้าของร้านขายของชำในตัวอำเภอฝาง สมาชิกสภาจังหวัดของอำเภอ เป็นต้น

สำหรับที่ดินที่ดำเนินการซื้อขายในช่วงนั้นพื้นที่ดินผืนใหญ่ที่เป็นที่นาหรือที่ไร่ที่สามารถเข้าถึงได้สะดวกโดยทางคมนาคมและมีระบบน้ำที่สมบูรณ์และเป็นที่ดินแปลงใหญ่ถูกเปลี่ยนมือจากเจ้าของคือชาวนาชาวสวนไปสู่เกษตรกรนายทุน ผ่านนายหน้าซึ่งเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้านในท้องถิ่น ที่ดินแปลงใหญ่ทั้งที่มีเอกสารสิทธิ์และไม่มีเอกสารสิทธิ์ถูกรวบรวมมาจากครัวเรือนชาวนารายย่อยที่มีที่ดินติดต่อกันจนเป็นแปลงใหญ่ ในเขตตำบลแม่สาวและพื้นที่นาบางส่วนของคนในชุมชนบ้านดงถูกกว้านซื้อโดยบริษัทจิระไทย จำกัด เป็นที่ดินแปลงใหญ่ถึง 620 กว่าไร่ ซึ่งเป็นตัวแทนรับจ้างปลูกมันฝรั่งให้กับบริษัทผลิตฝรั่งทอดบรรจุขาย และต่อมาได้ขายที่ดินแปลงนี้ขายให้กับบริษัทฟิน โดล์เฟย์ จำกัด ที่มีแหล่งผลิตใหญ่อยู่ที่นครในจังหวัดลำพูน แต่มีแปลงปลูกมันฝรั่งเพื่อเป็นวัตถุดิบให้กับโรงงานอยู่ที่ตำบลแม่สาว และมีศูนย์ควบคุมที่อำเภอฝาง

ในช่วงนี้อำเภอแม่เมาะทั้งอำเภอเป็นแหล่งสำคัญของการซื้อขายที่ดินเพื่อเก็งกำไรและลงทุนการผลิตแบบไร่นาขนาดใหญ่ โดยเฉพาะการปลูกส้มเขียวหวานพันธุ์สายน้ำผึ้ง พันธุ์สีทอง โดยในช่วงนี้มีนายทุนบางคนสามารถรวบรวมที่ดินได้ถึงพันกว่าไร่เพื่อการปลูกส้มเขียวหวานเพียงอย่างเดียว หรือนายทุนบางคนสามารถรวบรวมที่ดินได้ถึงสามหมื่นห้าพันไร่ สำหรับการทำสวนสัก การกว้านซื้อที่ดินดังกล่าวไม่ได้จำกัดเพียงการซื้อขายที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์ที่สามารถซื้อขายกันได้เท่านั้น แต่รวมถึงการซื้อที่จับจองมือเปล่า ซึ่งทางราชการถือว่าเป็นการซื้อขายที่ดินโดยไม่ถูกต้องตามกฎหมาย เช่นการซื้อที่ ส.ท.ก., การซื้อที่ ภ.บ.ท.5 หรือ ภ.บ.ท. 6 และการซื้อที่ดินมือเปล่าโดยไม่มีหลักฐานแสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นที่ดินป่าสงวน หรือที่ในเขตป่า เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้ราชการในระดับจังหวัดถึงกับออกประกาศจังหวัดเชียงใหม่ เรื่องการซื้อขายที่ดินโดยมิชอบด้วยกฎหมาย เมื่อเดือนมิถุนายน ปี 2535 ลงนามโดยผู้ว่าราชการจังหวัดห้ามมิให้มีการซื้อขายที่ดินโดยมิชอบด้วยกฎหมายตามที่กล่าวถึง และได้กำหนดโทษอย่างเด็ดขาด ซึ่งการออก

ประกาศดังกล่าวในชุมชนแม่เอยได้เกิดขึ้นภายหลังจากที่นายทุนกลุ่มต่างๆ ได้กว้านซื้อที่ดินในเขตตำบลหมุ่มบ้านต่างๆ เป็นจำนวนมากแล้ว

ในส่วนของผู้ที่ซื้อที่ดินโดยไม่ดำเนินการผลิตบนที่ดินแปลงนั้นเพราะมีวัตถุประสงค์เพื่อการซื้อแบบเกร็งกำไร ซึ่งเป็นลักษณะเด่นทางเศรษฐกิจของสังคมในช่วงนี้ โดยเป็นผลมาจากการพยายามสร้างกระแสพัฒนาภูมิภาค โดยเฉพาะอำเภอแม่เอยเป็นอำเภอหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับทิศทางการพัฒนาสามเหลี่ยมเศรษฐกิจภาคเหนือตอนบน จึงได้รับการสนใจจากนายทุนนักเก็งกำไร แต่เมื่อสถานการณ์เศรษฐกิจฟองสบู่ได้ลดกระแสลง ที่ดินไม่ได้ถูกเปลี่ยนมือไปสู่นายทุนรายใหม่ และนายทุนไม่ต้องการลงทุนจัดการที่ดินในด้านการเกษตร ที่ดินจึงถูกทำให้เป็นที่เปล่าประโยชน์ร้าง เป็นเวลาหลายๆ ปี จนต่อมาเมื่อเดือน ตุลาคม ปี 2540 กระทรวงมหาดไทย ได้ประกาศขอให้เจ้าของที่ดินที่ทอดทิ้งไม่ทำประโยชน์รีบเข้าทำประโยชน์ ซึ่งเป็นการขอความร่วมมือเพื่อให้ที่ดินได้มีส่วนเพิ่มผลผลิต ซึ่งหากเป็นที่ดินที่มีโฉนดที่ดินทอดทิ้งติดต่อกันเกินกว่า 10 ปี หรือที่ดินที่มีหนังสือรับรองการทำประโยชน์ทอดทิ้งติดต่อกันเกินกว่าห้าปี ทางราชการอาจขอให้ศาลสั่งเพิกถอนหนังสือแสดงสิทธิในที่ดิน มีผลทำให้ที่ดินตกเป็นของรัฐได้ ซึ่งประกาศดังกล่าวไม่อาจทำให้เจ้าของที่ดินปฏิบัติตามได้ด้วยสาเหตุหลายประการ ที่สำคัญไม่มีชวานารายไหนจะเข้าไปเช่าที่ดินดังกล่าว เนื่องจากที่ถูกทำให้ร้างหลายปีติดต่อกัน การเข้าไปแผ้วถางเพื่อทำการผลิตจะต้องลงทุนสูง ซึ่งมีบางแห่งเท่านั้นที่เจ้าของที่ดินได้ให้คนในชุมชนดำเนินการผลิตบนที่ดินแปลงนั้น แต่มักจะเป็นที่ดินแปลงเล็กแปลงน้อยเท่านั้น

ในชุมชนบ้านคง ผู้ที่สูญเสียที่ดินในครั้งนี้เช่นครัวเรือนของนายปิ่น ครัวเรือนของนายนวน ครัวเรือนของนายฝ่ง ผู้ทอง ครัวเรือนของนายบุญเลิศ ครัวเรือนของนายจันท์อ้าย เป็นต้น โดยครัวเรือนเหล่านี้ส่วนใหญ่จะเป็นครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนและครัวเรือนชาวนาฐานะปานกลาง สำหรับครัวเรือนฐานะร่ำรวยนอกจากจะไม่ขายที่ดินแล้ว ยังจะซื้อที่ดินไว้สำหรับเกร็งกำไรด้วยเช่นกัน เช่นครัวเรือนของนายมี ครัวเรือนของนายคำ ได้ซื้อที่ดินจำนวนหลายแปลงจากครัวเรือนชาวนาฐานะยากจน ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวและนำที่ดินที่ตนเองรวบรวมไว้ได้ซึ่งมีขนาดแปลงใหญ่ต่อรองขายในราคาสูงกว่าที่บริษัทซื้อจากชาวนาทั่วไปหรือบางครั้งก็รับเป็นนายหน้าให้กับนายทุนใหญ่ โดยได้รับค่านายหน้าทั้งสองทาง คือจากนายทุนใหญ่ที่เห็นว่าการรวบรวมที่ดินนั้นคนที่มิอทธิพลในชุมชนและมีความรู้จกมักคุ้นกับคนในชุมชนน่าจะสามารถมากกว่าคนของบริษัทฯ เอง ดังนั้น การเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มอีกเล็กน้อยจึงน่าจะสร้างประโยชน์ในการรวบรวมที่ดินได้ดีกว่านายหน้าในช่วงนี้จึงได้รับผลประโยชน์อย่างน้อยร้อยละ 3 ของราคาที่ดินจากเจ้าของบริษัท และยังได้รับค่าตอบแทนจากชาวนาผู้ขายที่นาอีกด้วย

เงื่อนไขที่สำคัญที่ทำให้คนในชุมชนบ้านคงต้องขายที่ดินให้นายทุนคือสำหรับ

เงื่อนไขประการที่สองที่ทำให้ชาวนาขายที่ดินของตนเองเป็นการขายเพราะถูกปิดล้อมที่ซึ่งนายทุนบางรายต้องการซื้อที่ดินแปลงใหญ่โดยรวบรวมจากที่ดินแปลงเล็กๆ ที่มีอาณาเขตติดต่อกันเป็นที่ดินแปลงใหญ่ในชุมชนบ้านคงชาวนาส่วนใหญ่จะถือครองที่ดิน ประมาณ 5-10 ไร่เป็นอย่างมาก การซื้อที่ดินเป็นร้อยไร่เพื่อดำเนินการผลิตพืชพันธะสัญญาจำเป็นต้องใช้ที่ดินแปลงใหญ่ติดต่อกัน และประการสำคัญที่ดินเหล่านั้นจะต้องมีถนนหนทางเข้าไปสู่ที่ดินได้สะดวก สาเหตุสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนบ้านคง และใกล้เคียงขายที่ดิน นอกจากจะถูกปิดล้อม โดยการกั้นซื้อที่ดินโดยรอบจนหมดและปิดทางน้ำ และทางสัญจร ดังที่ครัวเรือนของนายอาบ ครัวเรือนของนายมินทร์ ชาวนาฐานะปานกลางในชุมชนประสบแล้ว ยังมีอีกหลายเหตุผลที่ทำให้คนในชุมชนบ้านคงขายที่ดิน กรณีของอินทร ขายที่ดินเพราะไม่ต้องการเป็นหนี้สิน เนื่องจากวิเคราะห์แล้วว่าหากทำนาต่อไปนอกจากจะขาดทุนและต้องนำเงินทุนที่ตนเองเคยสะสมมาได้มาลงทุนแต่เมื่อขายไม่คุ้มทุนแล้ว ยังจะต้องกู้ยืมเงินเพื่อนำมาลงทุนอีก สาเหตุที่บุญปิ่นขายที่นาเพราะไม่มีความเชื่อมั่นในตลาดข้าวที่มีราคาตกต่ำติดต่อกันมาหลายปี เขาเห็นช่องทางที่จะนำเงินขายนา ไร่ละ 46,000 บาท ไปทำสวนลิ้นจี่ ซึ่งของตนเองมีอยู่แล้ว 3 ไร่หากขายที่นาแล้วตนเองจะนำเงินที่ได้ไปซื้อสวนลิ้นจี่ซึ่งเป็นพี่ของเพื่อนบ้านที่ต้องการขายแล้วจะลงทุนทำสวนลิ้นจี่ที่มีหลายคนประสบผลสำเร็จ

นอกจากนี้เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ครัวเรือนชาวนาในชุมชนบ้านคง และชุมชนอื่นๆ ในอำเภอแม่เมาะ ขายที่ดินมีอย่างน้อย 4 ประการ ประการแรกเป็นการขายเพราะเหตุจูงใจด้านราคา ซึ่งที่ดินในช่วงนี้ราคาจะแพงกว่าปกติถึง 2-10 เท่า จากราคาเดิม ที่นาบางแปลงราคาไร่ละ 4-6 หมื่นบาท ซึ่งก่อนหน้านั้นประมาณปี 2525-2529 ที่ดินแปลงเดียวกันราคาไร่ละไม่ถึงหมื่น หรือหากเกินหมื่นก็ไม่เกินสองหมื่นบาท กลไกทางราคาดังกล่าวสร้างความพอใจให้กับกลุ่มชาวนาขนาดเล็กและชาวนากลางเป็นอย่างมาก ประการที่สองเป็นการขายเพื่ออยากเปลี่ยนสถานภาพตามอิทธิพลของลัทธิบริโภคนิยม ชาวนาหลายครัวเรือนในช่วงเวลาดังกล่าวนี้นอกจากจะมีเหตุผลในการขายที่ดินด้านราคาแล้วการนำเอาเงินสดไปซื้อหาเครื่องใช้ประจำบ้านก็มีจำนวนมาก โดยเฉพาะการซื้อเฟอร์นิเจอร์ ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้นในเขตอำเภอแม่เมาะจะมีร้านขายเฟอร์นิเจอร์เกิดขึ้นมากมาย โดยเฉพาะเฟอร์นิเจอร์ที่ประกอบขึ้นด้วยความไม่ปราณีตและมีความไม่คงทนแต่ราคาอยู่ในระดับสูงมีแนวโน้มได้รับความนิยมเป็นอย่างมากครัวเรือนชาวนารวยเช่นสุพิศ ต้องปรับรูปแบบการค้าขายในร้านค้าของตนเองจากการขายวัสดุอุปกรณ์ในภาคเกษตรอย่างเดียวมาเป็นการส่งเฟอร์นิเจอร์จากพ่อค้าจังหวัดลำพูนมาขายทั้งสดและผ่อนให้กับคนในชุมชน การสร้างบ้านเป็นอีกหลายกรณีที่ขายที่นาแล้วสร้างบ้านใหม่ หรือต่อเติมบ้านเดิม โดยเฉพาะบ้านที่สร้างในลักษณะบ้านชั้นเดียวหลายห้องนอนตามแบบยุโรปได้รับความนิยมเป็นอย่างมากการซื้อหาเครื่องมีรับสัญญาณดาวเทียมเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่น่าไปสู่การใช้จ่ายเงินในชุมชนในช่วงที่ที่ดินถูกเปลี่ยนมือไปสู่นายทุนในช่วงนี้ที่

สำคัญมีหลายครัวเรือนที่ขายที่ดินจำนวนหลายไร่เพียงเพื่อซื้ออาหารกระป๋องมือสองมาจับจี้

เหตุผลประการที่สามเป็นการขายเพราะต้องการใช้เงินในช่วงนั้นอย่างเร่งรีบโดยเฉพาะการนำเงินไปใช้หนี้ที่มีอยู่กับแหล่งสินเชื่อต่างๆ และที่สำคัญบางครัวเรือนขายที่ดินเพราะไม่ต้องการเป็นหนี้กับแหล่งทุนต่างๆ แต่ไม่มีเงินลงทุนในการผลิตหรือการเข้าสู่การเป็นพ่อค้าคนกลาง เพราะในช่วงปี 2527-2528 หลายครัวเรือนต้องขาดทุนจากการลงทุนในไร่กระเทียม (ปัจจุบันกระเทียมไม่เป็นที่นิยมปลูกในเขตตำบลแม่สาว แต่ไปปลูกที่ตำบลท่าตอน) หลายครัวเรือนไม่พยายามดิ้นรนขวนขวายเพื่อหารายได้อื่นๆสำหรับไปใช้หนี้ แต่ตั้งเป้าหมายไว้ว่าเงินชำระหนี้จะต้องนำมาจากการขายที่ดินของตนเอง อย่างไรก็ตามปรากฏว่าการสูญเสียที่ดินในช่วงเวลานั้น ผู้ที่ขายที่ดินได้ให้ข้อมูลทำนองว่าการขายที่ดินนั้นเพราะต้องการเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางเศรษฐกิจภายในครัวเรือนเป็นประการสำคัญ และสัญลักษณ์ที่สำคัญสำหรับการสร้างภาพลักษณ์การเป็นคนมีฐานะดีคือการจัดหาวัสดุอุปกรณ์ใหม่สำหรับการดำรงชีวิตตามหลักการของระบบบริโภคนิยมดูจะเป็นเงื่อนไขหลักที่เป็นแรงผลักดันให้เกิดกระบวนการสูญเสียที่ดินในช่วงระยะเวลาดังกล่าว และเงื่อนไขที่สำคัญประการสุดท้ายที่ครัวเรือนชาวนาต้องขายที่ดินเนื่องจากภาวะหนี้สินในครัวเรือนของตนเองที่มีสูงอยู่แล้วเมื่อมีข้อเสนอหรือแรงจูงใจด้านราคาที่ดินที่สูงขานานฐานะปานกลางส่วนหนึ่งได้นำที่ดินที่ฝากไว้กับ ธ.ก.ส. หรือที่ดินที่ถือกรรมสิทธิ์ไว้ขายให้นายทุนเพื่อนำเงินไปใช้หนี้สินที่สะสมไว้ในช่วงก่อนหน้าโดยเฉพาะหนี้สินที่เกิดจากการขาดทุนในการผลิตเชิงพาณิชย์

มีบางครัวเรือนที่พยายามจะปรับรูปแบบการจัดการเงินทุนที่ได้จากการขายที่ดิน เช่นกรณีตัวอย่างที่เห็นได้ชัดถึงผลกระทบของการสูญเสียที่ดินในช่วงปี 2530 เป็นต้นมาคือ การนำเอาเงินที่ขายที่ดินได้ไปลงทุนในการประกอบอาชีพอื่นๆ ที่ตนเองไม่มีความชำนาญ ดังเช่นกรณีของ อ้ายดี ผู้ซึ่งปัจจุบันมีหนี้สินอยู่กับ ธ.ก.ส. จำนวน 2 สัญญา คือ สัญญาเงินกู้เกี่ยวเนื่องกับการเกษตร ที่นำเงินมาเลี้ยงไก่พันธุ์สัญญากับบริษัทซีพีและสัญญาเงินกู้ระยะยาวหรือ (ฉ 25) ระยะเวลาชำระคืน 10 ปี อีก 1 สัญญา เป็นเงินรวมกันเกือบ 300,000 บาท และยังไม่มียกยว่าจะสามารถชำระเงินได้หมด อ้ายดี ต้องเสียที่ดินซึ่งเคยปลูกข้าวปีละ 2 ครั้ง ที่ดินอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ขายให้กับบริษัทจิระไทย จำกัด พร้อมกับเพื่อนบ้านอีกหลายครัวเรือน ได้เงินมาประมาณ 2.5 แสนบาท อ้ายดี ปรึกษากับภรรยาถึงแนวทางการลงทุนต่อไปเมื่อมีเงินมากขนาดนี้ ภรรยาไม่ต้องการให้นำเงินไปลงทุนที่ แต่ต้องการซื้อที่สวนซึ่งขณะนั้นมีนายปี สวัสดิ์เดช ต้องการขายสวนลั่นจี่เนื่องจากจะนำเงินไปชำระหนี้กับ ธ.ก.ส. แต่เป็นที่ดินแปลงใหญ่ถึง 8 ไร่ หากจะซื้อจะต้องใช้เงินอีก 250,000 บาท รวมเงินที่มีอยู่เป็นเงิน 5 แสนบาท ถึงจะซื้อที่ดินแปลงนี้ได้ นายอ้ายดี และภรรยาถึงเห็นผลผลิตและกำไรที่จะได้รับเมื่อทำสวนลั่นจี่ จึงนำเงิน 2.5 แสนบาทไปให้นายปี ก่อนแล้วทำการโอนที่ดินเป็นชื่อของนายอ้ายดี และนำไปประเมินราคาพร้อมกับกู้ ธ.ก.ส.เพิ่มอีก 2.5 แสนบาท

ในปีแรกผลผลิตไม่เป็นดังที่นายอ้ายดีและภรรยาคาดคิด เพราะไม่มีประสบการณ์ในการดูแลสวนลิ้นจี่ ผลผลิตที่ได้มาจึงมีไม่มากนัก และขณะเดียวกันตลาดของลิ้นจี่ในปีนั้นเริ่มตกต่ำลงเป็นอย่างมาก จากที่เคยขายกิโลกรัมละ 20-25 บาท ปีแรกที่ได้รับผลผลิตนายอ้ายดีขายไปเพียงกิโลกรัมละ 8 บาท เมื่อถึงเวลาชำระหนี้ เงินต้น 25,000 บาท พร้อมดอกเบี้ยอีก 2 หมื่นกว่าบาท นายอ้ายดีจึง นำเงินที่เหลือเก็บไว้ พร้อมกับที่ขายได้ แต่ขาดทุนไปให้ ธ.ก.ส. ในปีต่อมาผลผลิตราคาตกต่ำซ้ำอีก นายอ้ายดี และภรรยาจึงจำเป็นต้องกู้เงิน ธ.ก.ส.เพิ่มอีก 1 สัญญา เพื่อมาเลี้ยงไก่ ซิพี แต่กำไรที่ได้ไม่เพียงพอที่จะนำไปลงทุนในสวนลิ้นจี่ ซึ่งจะต้องลงทุนสูง และต้องเอาใจใส่อย่างดีทั้งกลางวันกลางคืน นายอ้ายดีจึงต้องทำงานอย่างหนักจนถึงปีที่ 3 ผลผลิตไม่ดีขึ้นแม้ราคาจะดีแต่ก็ยังประสบประคองไม่ให้เป็นหนี้ค้ำชำระ จนถึงปี 2539 เป็นต้นมานายอ้ายดีต้องผลิตผ่อนชำระหนี้กับ ธ.ก.ส. และไม่สามารถชำระหนี้ได้เป็นระยะเวลา 2 ปีติดต่อกัน เพียงแต่นำดอกเบี้ยไปให้ทุกปีเพื่อไม่ให้เสียเครดิต แต่สิ่งที่ได้รับคือเขาไม่สามารถกู้เงินได้อีก เนื่องจากหนี้เก่าไม่สามารถชำระหนี้ได้ ครอบครัวของนายอ้ายดีเริ่มวิตกกังวล โดยเฉพาะภรรยาซึ่งรับไม่ได้กับสถานการณ์ที่ครัวเรือนตนเองเคยร่ำรวยแต่ต้องมาตกต่ำ เสียเครดิต ตนเองต้องออกไปรับจ้าง

นอกจากนี้ยังมีครัวเรือนชาวนาอีกหลายครัวเรือนเมื่อขายที่ดินไปแล้วทำให้ไม่มีที่ดินทำกินก็จะหันไปประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรส่วนหนึ่ง ครัวเรือนชาวนายากจนที่ขายที่ดินแล้วพยายามจะเลียนแบบครัวเรือนชาวนาฐานะร่ำรวย โดยนำเงินสดมาซื้อรถกระบะแล้วตระเวนรับซื้อข้าวสารเพื่อไปจ้างสี แต่ต้องประสบปัญหาเรื่องการบริหารจัดการ โดยเฉพาะเมื่อกลุ่มพ่อค้ารับซื้อข้าวสารจากอำเภออื่นขอให้นำข้าวสารซึ่งสีได้ไปขายก่อนแล้วจะนำเงินมาชำระภายหลัง แต่ระยะเวลาเนิ่นนานไปชาวนากลุ่มนี้ไม่มีทุนสำหรับสำรองไว้ หรือบางครั้งมีการคดโกงกันเนื่องจากความไม่รู้จักรับซื้อดีพอ จึงทำให้ต้องคืนรยืมเงินจากแหล่งสินเชื่อ โดยเฉพาะจากนายทุนที่มีประสบการณ์ในลักษณะของการจำนำรถยนต์ หรือกู้ยืมระบบที่มีอัตราดอกเบี้ยค่อนข้างแพง ซึ่งเหตุการณ์เมื่อเกิดขึ้นเป็นระยะเวลาเนิ่นนานเงินที่ลงทุนไปนอกจากจะไม่ได้รับคืนโดยเร็ว ยังต้องเสียดอกเบี้ยและถูกเร่งรัดเงินกู้ เหล่านี้ทำให้ท้ายที่สุดกลุ่มชาวนายากจนที่อยากจะเข้าสู่การเป็นพ่อค้าคนกลางหลายรายต้องประสบกับภาวะขาดทุนชนิดที่ไม่สามารถกลับมาลงทุนได้อีก บางรายสูญเสียรถยนต์และกลับเป็นหนี้สินเพิ่มมากยิ่งขึ้น เช่นกรณีของนายบุญ ที่ท้ายสุดต้องกลายเป็นกรรมกรรับจ้างในโรงสีแทน หรือบางรายกลับทำนาเช่นที่เคยทำมาแต่การเข้าถึงที่ดินได้ก็ด้วยวิธีการเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าเท่านั้น

ค่าใช้จ่ายและการบริโภคในครัวเรือน เป็นอีกเงื่อนไขหนึ่งที่ผลักดันให้ชาวนาในชุมชนบ้านคงต้องเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน การบริโภคอุปโภค หรือสิ่งที่นักวิชาการเรียกว่าการใช้จ่ายที่ไม่ก่อให้เกิดการลงทุน ในชุมชนพบว่าในจำนวนครัวเรือนตัวอย่างที่ศึกษา ทุกครัวเรือนชาว

นากลุ่มชาวนารวยจะมีเครื่องใช้ไฟฟ้าคือ ทีวี ตู้เย็น และเตาแก๊ส และมีถึง 7 ครัวเรือนที่มีเครื่องเล่น วีดีโอเทป นอกจากนี้ครัวเรือนชาวนารวยทุกครัวเรือนจะมีเครื่องใช้ราคาแพงเพื่อประดับฐานะของตนเอง ซึ่งรสนิยมการซื้อสินค้าสมัยใหม่ไม่ได้มีเพียงในครัวเรือนชาวนาฐานะร่ำรวยเท่านั้น แต่ตรงกันข้ามครัวเรือนชาวนาฐานะปานกลางก็มีความนิยมในการสะสมเครื่องใช้ราคาแพง ซึ่งไม่ได้แตกต่างจากครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนเท่าใดนักจะแตกต่างกันตรงคุณภาพสินค้า ขนาดและราคาเพียงเท่านั้นเอง สิ่งสำคัญที่เป็นเครื่องชี้ฐานะได้อย่างดีของชาวนาในชุมชนบ้านคงคือ รถยนต์ โดยเฉพาะรถบรรทุกเล็ก 4 ล้อ ซึ่งในหมู่ครัวเรือนชาวนารวยมีถึง 6 ครัวเรือนที่มีรถบรรทุกเล็ก และมีถึง 2 ครัวเรือนที่มีจำนวนถึง ครัวเรือนละ 2 คัน สำหรับครัวเรือนชาวนาฐานะปานกลางนั้นมีจำนวน 11 ครัวเรือนจากจำนวนครัวเรือน 24 ครัวเรือน เช่นครัวเรือนของบุญเลี้ยง ครัวเรือนของนายทะ ในจำนวนนี้มีถึง 5 ครัวเรือนที่มีรถยนต์มากกว่า 1 คัน และมี จำนวน 3 ครัวเรือนที่มีรถเก๋งครัวเรือนละ 1 คัน

ในอดีตการบริโภคและอุปโภคไม่ได้เป็นเงื่อนไขที่ทำให้ครัวเรือนต้องใช้จ่ายสิ้นเปลืองเหมือนในปัจจุบัน จากการบอกเล่าของคนในชุมชนพบว่าประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านไม่ต้องใช้ไฟฟ้า แต่จะจุดตะเกียง หรือ “กม” เครื่องใช้ไฟฟ้าไม่มีความจำเป็นและที่สำคัญไม่มีไฟฟ้าใช้ ชาวบ้านเล่าว่าไปทุ่งนาห่อแต่ข้าวที่ไม่ต้องซื้อไป แล้วเอาเกลือไปด้วยก็พอ ไปถึงจะมีช่างนาซึ่งเป็นเรือนเพิงพัก จะมีเตาและหม้อแกงตั้งไว้ ชาวนาจะแบ่งหน้าที่ให้คนหนึ่งไปเก็บผัก เช่นผักกูดหรือบางคนไปหาปลา ทำกับข้าวใส่เกลือใส่พริก รอไว้ ส่วนหนึ่งก็ไปทำนาเสร็จแล้วกลับมาทานอาหารร่วมกัน “มีอะไรก็กินอันนั้นมีความสุข พุดคุยเล่นกัน” บัญเคมี ยายแม่หลงยังไม่มี การลงทุนปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือที่ดิน และแรงงานเพียงเท่านั้น วัวควายจะเป็นแรงงานหลักในการผลิตในไร่นา และยังให้ปุ๋ยจากมูลของวัวควายด้วย “ทำเท่าไรก็ได้เท่านั้น ไครหมั่น(ขยัน) ก็ได้มาก...” ซึ่งในปัจจุบันค่าใช้จ่ายประจำของครัวเรือนชาวนาจะเพิ่มมากขึ้นทุกปี โดยเฉพาะรายจ่ายประจำ เช่นค่าไฟฟ้า ค่าสมาชิกฌาปนกิจสงเคราะห์ โดยที่บางครัวเรือนซึ่งเข้าเป็นสมาชิกของ ธ.ก.ส. และเป็นสมาชิกฌาปนกิจสงเคราะห์ลูกค้า ธ.ก.ส.ทั้ง สามมีและภรรยาต้องเสียค่าสมาชิกเดือนหนึ่งจำนวนหลายร้อยบาท ซึ่งค่าใช้จ่ายเหล่านี้เป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่ทำให้ชาวนาไม่สามารถนำเงินที่สะสมหรือออกมาลงทุนได้ทั้งหมด แต่ต้องเจียดเป็นค่าใช้จ่ายที่นับวันจะมากขึ้นไว้ส่วนหนึ่งด้วย โดยรายจ่ายเหล่านี้ถือว่าเป็นรายจ่ายที่ไม่ก่อให้เกิดการลงทุนในครัวเรือนชาวนา

ภายหลังจากที่เศรษฐกิจฟองสบู่ซบเซาลงในช่วงปี 2538 เป็นต้นมาชาวนาที่สูญเสียที่ดินต้องกลับเข้าสู่ชุมชนเพื่อประกอบอาชีพในภาคเกษตรอีกครั้งหนึ่ง ความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าได้กลับมามีความสำคัญอีกครั้งแต่เป็นความสัมพันธ์ที่มีองค์ประกอบทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก ค่าเช่ามีรูปแบบเป็นแบบหักค่าหัวเกือบทั้งสิ้น และถูกเรียกเก็บเป็นเงินมากกว่าเป็นผลผลิต พร้อมกันนั้นนายทุนชาวนารวยในช่วงนี้หยุดการให้กู้กับครัวเรือนชาวนาฐานะยากจน หรือฐานะปานกลางในชุมชน

ชนเหมือนดั่งเช่นที่ผ่านมา มีแต่เพียงการให้กู้ยืมจำนวนเล็กๆ น้อยๆ ชาวนาขายหันไปประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรเพิ่มมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการขายกิจการโรงสี การขายกิจการร้านค้า ครัวเรือนของสุพิน และคริวเรือนของมณูญ เกือบจะไม่ให้ชาวนาฐานะยากจนซื้อสินค้าเชื่ออีกต่อไป เนื่องจากสภาพหนี้สินล้นพ้นตัวเป็นภาวะเสี่ยงอย่างยิ่งต่อการไม่ได้รับคืนเงินค่าสินค้า

" เดียวนี้ไม่ได้แล้วต้องเปลี่ยนแปลงสินค้า การให้เชื่อเหมือนเมื่อก่อนทำไม่ได้เพราะเราต้องการเงินทุนสำหรับหมุนเวียนเหมือนกัน ชาวบ้านก็ไม่ค่อยนำเงินมาชำระเมื่อถึงกำหนด มีหลายคนเชื่อปุ๋ยไปแล้วสองสามปียังเก็บเงินไม่ได้...."

สัมภาษณ์สุพิน เดือน มกราคม 2543

สถานการณ์ของชาวนาขนาดเล็กในชุมชนในระยะเวลานี้เป็นสถานการณ์ที่ชาวนาต้องดิ้นรนเพื่อดำรงอยู่และพยายามปรับรูปแบบการผลิตและปรับรูปแบบการบริโภค ใช้วิธีการที่หลากหลายในการจัดการเงินกู้ภายใต้ภาวะที่ความสัมพันธ์เชิงหนี้สินได้บีบรัดมากยิ่งขึ้นทุกขณะ

3.6 สรุปและวิเคราะห์

บทนี้เป็นการเสนอพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนบ้านดงเพื่อแสดงให้เห็นถึงเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ทางด้านเศรษฐกิจที่มีส่วนสำคัญที่ทำให้ภาวะหนี้สินภายในชุมชนก่อตัวขึ้นในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา โดยชุมชนบ้านดงหากพิจารณาในมิติทางประวัติศาสตร์แล้วจะเห็นได้ว่าชุมชนจะค่อยๆ ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ซึ่งมีกลไกหรือปฏิบัติการที่หลากหลายในการดึงคริวเรือนชาวนาในชุมชนเข้าสู่ระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน โดยขณะเดียวกันชุมชนก็ถูกผนวกเข้าสู่การควบคุมของอำนาจรัฐ โดยเฉพาะอำนาจการจัดการทรัพยากรที่สำคัญในการผลิตที่ตกอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐและกลุ่มทุนเป็นส่วนใหญ่ซึ่งส่งผลให้ชาวนาฐานะยากจนจะเข้าถึงที่ดินและปัจจัยการผลิตได้ก็ด้วยการอาศัยเงินทุนซึ่งสอดคล้องกับการวิเคราะห์ของประเทือง (2537) ที่ได้เสนอว่ากระบวนการการผนวกเศรษฐกิจไทยเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลก ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางในสังคมชาวนาเช่นการเปลี่ยนแปลงการปลูกพืชชนิดเดียวในฤดูการผลิตหนึ่งเพื่อการค้า มาเป็นการปลูกพืชหลายชนิดและดำเนินการผลิตหลายครั้งในหนึ่งปี การปรับเปลี่ยนเทคโนโลยีสมัยใหม่ในการผลิต เช่นการไถพรวนโดยเครื่องจักร การใช้เมล็ดพันธุ์สายพันธุ์ลูกผสม (Seed Hybrid) (ในประเทือง 2537, 36-37) จากรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวนาในช่วงของการปลูกพืชพาณิชย์หลายชนิดนี้ถึงแม้ว่ากลุ่มทุนยังไม่สามารถจะเอาผลประโยชน์จากการควบคุมที่ดินและแรงงานโดยตรงได้แต่กลุ่มทุนก็ยังสามารถแสวงหาผลประโยชน์จากกระบวนการเก็บค่าเช่า (rent) ต่างๆ

ในฐานะผู้ควบคุมกลไกในการผลิตและการแลกเปลี่ยน โดยเฉพาะกำไรจากการซื้อถูกขายแพงในรูปแบบของการเป็นผู้ควบคุมเครือข่าย อุปถัมภ์ในการผลิตและแลกเปลี่ยนสินค้า บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างความสัมพันธ์ของชาวนาในการถือครองและจัดการทรัพยากรเช่นที่ดิน น้ำ ที่เหลื่อมล้ำกัน เป็นต้น (ประเทือง, เพ็งอ้อ : 41)

จากการศึกษาประวัติศาสตร์การผลิตของชาวนาในชุมชนบ้านดงพบว่าระบบการผลิตหลักในยุคเริ่มแรกของการตั้งถิ่นฐานคือการผลิตเพื่อยังชีพ โดยหากมีผลผลิตเหลือจากการยังชีพแล้วส่วนหนึ่งนำไปขายแต่เป็นระบบการขายผลผลิตที่มีเป้าหมายในเชิงแลกเปลี่ยนเป็นเงินสำหรับซื้อหาสินค้าที่ชุมชนไม่สามารถผลิตเองได้ การขายผลผลิตไม่ได้หวังผลกำไรเป็นหลัก แต่การค้าขายก็ได้สร้างผลกำไรให้กับพ่อค้าคนกลางที่คุมระบบการขนส่งระหว่างชุมชนกับตลาดในเขตอำเภอต่างได้ การผลิตของชุมชนไม่ได้เน้นในเชิงพาณิชย์เป็นวัตถุประสงค์หลักซึ่งมีหลักการแตกต่างไปจากระบบการผลิตเพื่อการค้าที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วในชุมชนในยุคเวลาต่อมาและในปัจจุบันที่การผลิตมีเป้าหมายชัดเจนสำหรับการแสวงหาผลกำไรและมีกระบวนการลงทุนด้วยปัจจัยการผลิตสมัยใหม่โดยมีกำไรเป็นสิ่งจูงใจ พร้อมกับขยายการลงทุนไปอย่างไม่สิ้นสุด หากมีโอกาสซึ่งระบบการผลิตนี้จะบรรลุได้ หรือสามารถสร้างผลผลิตก็ต่อเมื่อต้องอาศัยปัจจัยการผลิตสมัยใหม่และปัจจัยทุนตลอดจนพึ่งพาตลาดเพื่อจำหน่ายผลผลิตเท่านั้น โดยทั้งปัจจัยการผลิตและระบบตลาดเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของชาวนา โดยเฉพาะชาวนาฐานะยากจน

ดังที่กล่าวแล้วว่าการศึกษาพัฒนาการก่อตัวของหนี้สินในชุมชนบ้านดง นั้นจะพบว่าการก่อตัวของหนี้สินในชุมชนเกิดขึ้นจากเงื่อน ไขสำคัญที่เกิดขึ้นจากการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่เข้ามาพร้อมกับระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ในภาคเกษตร และการขยายตัวของอำนาจรัฐ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนเมื่อการแทรกแซงของปัจจัยหลักทั้งสองประการปะทะกับบริบทที่มีลักษณะเฉพาะของชุมชนบ้านดงแล้วจึงเกิดลักษณะความสัมพันธ์ที่หลากหลายประการ โดยมีตัวเชื่อมต่อก็คือบรรดากลุ่มทุนในท้องถิ่นและอำนาจรัฐในระดับชุมชนหรืออำนาจท้องถิ่น (local power) การเคลื่อนไหวทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของชุมชนที่เกิดขึ้นจากปัจจัยของรัฐ และทุนได้ก่อให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจจากการผลิตเพื่อใช้ เข้าสู่การผลิตเพื่อการค้า (cash economy, commercialism) อย่างรวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตดังกล่าวมีผลกระทบต่อชุมชนทั้งทางด้าน การเปลี่ยนแปลงพลังการผลิต ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตจากการผลิตแบบพืชหลากหลายเพื่อบริโภคเป็นการปลูกพืชชนิดเดียวเน้นเพื่อการค้า การเปลี่ยนแปลงแรงงานสัตว์มาเป็นแรงงานเครื่องจักรการเปลี่ยนแปลงปัจจัยการผลิตเกือบทุกชนิดตลอดจนถึงการเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ทางการผลิต (relation of production) โดยเฉพาะความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงและครอบครองปัจจัยการผลิตที่

สำคัญคือที่ดิน ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดกระบวนการแยกความแตกต่างระหว่างชนาด้วยกันเองกลายเป็นกลุ่มครัวเรือนเป็นชนารวย ชวนาขนาดกลาง และชวนาขนาดเล็ก หรือชนาไร้อิน ซึ่งป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ความสัมพันธ์เชิงหนี้สินได้ก่อตัวขึ้นอย่างรวดเร็วในชุมชน โดยมีลักษณะที่หลากหลายหลายประการ ดังนี้คือ

ประการแรก การขยายตัวของหนี้สินในชุมชนบ้านดงนั้นเริ่มขึ้นการเป็นหนี้สินระหว่างกลุ่มคนในชุมชนในลักษณะของหนี้สินนอกระบบเป็นอันดับแรกโดยเกิดขึ้นจากเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของชุมชนที่สำคัญคือความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงทรัพยากรในการผลิตของชนาที่สำคัญคือ ที่ดิน กล่าวคือกลุ่มครัวเรือนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานก่อนได้สะสมที่ดินเป็นจำนวนมากซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดการแยกความแตกต่างทางเศรษฐกิจระหว่างชนาด้วยกันเองอันนำไปสู่ระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ หรือการพึ่งพิงที่ผู้ยากไร้ต้องพึ่งพิงผู้ถือครองปัจจัยการผลิตเพื่อสามารถเข้าถึงที่ดินสำหรับผลิตเพื่อยังชีพ โดยผู้อยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ได้ตอบแทนผู้อุปถัมภ์เป็นแรงงาน โดยเฉพาะแรงงานสำหรับการบุกเบิกที่ดินแปลงใหม่ให้กับครัวเรือนชนาฐานะร่ำรวย และเมื่อมีการขยายตัวของอำนาจรัฐในชุมชนผู้อุปถัมภ์หรือชนารวยได้เข้าถึงอำนาจรัฐโดยการเข้าสู่ตำแหน่งสำคัญเช่นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และมีความสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ชวนารวยกลุ่มนี้ได้อาศัยอำนาจรัฐในการควบคุมความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ไว้ในขณะเดียวกันก็อาศัยอำนาจรัฐในการเข้าถึงกรรมสิทธิ์ในที่ดิน แต่อย่างไรก็ตามระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างครัวเรือนชนารวย กับครัวเรือนชนาฐานะยากจนในบริบทการผลิตเพื่อยังชีพในยุคบุกเบิกตั้งถิ่นฐานนั้นเป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์จึงมีลักษณะการตอบแทนกันทั้งทางด้านสังคมเป็นหลักสำหรับการตอบแทนกันทางด้านเศรษฐกิจเป็นรอง

ชนาฐานะร่ำรวยสามารถสะสมที่ดินได้จากกระบวนการใช้แรงงานภายในครัวเรือนขยาย และแรงงานของผู้อยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ เป็นประการสำคัญนอกจากนี้ครัวเรือนชนาฐานะร่ำรวยยังสามารถควบคุมระบบการขนส่งวัวต่างๆ และรถยนต์บรรทุกรุ่นเก่าสำหรับค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับตลาดในเขตอำเภอฝาง โดยได้กำไรจากการเก็บค่าขนส่ง กำไรจากการขายสินค้าอุปโภคบริโภคที่รับมาจากพ่อค้าคนจีนในเขตอำเภอฝางเพื่อนำไปขายในชุมชน ต่อมาเมื่อรัฐได้ขยายตัวเข้าสู่ชุมชนชนารวยก็อาศัยเงื่อนไขข้อได้เปรียบในการถือครองปัจจัยการผลิต การเข้าถึงระบบตลาดพ่อค้าคนจีน การควบคุมการขนส่ง เข้าถึงอำนาจทางการเมืองแบบเป็นทางการ โดยเฉพาะความสัมพันธ์กับหน่วยงานด้านการปกครองระดับอำเภอ ซึ่งจากการสัมพันธ์อย่างเป็นระบบกับหน่วยการเมืองแบบเป็นทางการทำให้ครัวเรือนเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่บ้านเมืองซึ่งเมื่อมีการออกเอกสารกรรมสิทธิ์ในที่ดินหรือออกหนังสือแสดงกรรมสิทธิ์แบบต่างๆ เช่น สค.1 นส.3 ,นส. 3ก, และสุดท้ายเป็นหนังสือแสดงกรรมสิทธิ์ที่สมบูรณ์ คือ นส.4 จ. ครัวเรือนเหล่านี้จึง

สามารถเข้าถึงที่ดินที่มีเอกสารแสดงกรรมสิทธิ์ได้ดีกว่าครัวเรือนชาวนากลุ่มอื่นๆ

ต่อมาเมื่อระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ได้ขยายตัวเข้าสู่ชุมชน ผลผลิตมีความสำคัญสำหรับขายเป็นเงินตรา ระบบอุปถัมภ์เดิมที่ผู้อุปถัมภ์หวังผลตอบแทนจากผู้อยู่ภายใต้การอุปถัมภ์เป็นแรงงานเริ่มแปรเปลี่ยนไป เป็นระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า โดยในระยะเริ่มแรกเป็นการเก็บค่าเช่าเป็นผลผลิต และเปลี่ยนแปลงมาเป็นการเก็บค่าเช่าเป็นเงินสดในระยะเวลาดต่อมา ซึ่งเป็นผลจากเงื่อนไขความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงและการครอบครองที่ดินของชาวนากลุ่มต่างๆ มีความเหลื่อมล้ำแตกต่างกันส่งผลให้ชาวนาที่ไม่มีอำนาจในการเข้าถึงและหรือถูกกีดกันการเข้าถึงที่ดินต้องผลิตภายใต้ระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า โดยในระยะเริ่มแรกระบบการเช่าที่นามจะมีลักษณะยึดหยุ่นยังไม่มีการเก็บค่าเช่าเป็นตัวเงิน ซึ่งการเก็บค่าเช่าเป็นเงินสดเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขการขยายตัวของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ที่ต้องอาศัยการลงทุนในปัจจุบันการผลิตและมีวัตถุประสงค์การผลิตเพื่อการขยายขยายตัวขึ้น และขณะเดียวกันที่ดินได้ถูกแปลงเปลี่ยนระบบการถือครองเป็นทรัพย์สินส่วนตัว และทรัพย์สินของรัฐ โดยไม่ได้คำนึงถึงระบบการใช้ ทำให้ค่าเช่าได้ถูกแปรเปลี่ยนมาเป็นตัวเงิน หรือหากไม่เป็นตัวเงินก็ต้องเป็นข้าวซึ่งเป็นผลผลิตหลักที่ได้ที่สามารถคำนวณเป็นเงินหรือเปลี่ยนเป็นเงินได้ในภายหลัง การเปลี่ยนแปลงระบบระบบการเช่านาทำให้ชาวนาผู้เช่าเสียเปรียบในกระบวนการผลิต และเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงหนี้สินกับเจ้าของที่นา และเจ้าหนี้รายอื่นๆ ที่ชาวนากู้หนี้นี้ยืมสินมาลงทุน หรือนำมาบริโภคในครัวเรือน โดยเฉพาะหนี้สินกับครัวเรือนชาวนารวย

ประการที่สอง การก่อตัวของระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สินในชุมชนบ้านดงเกิดขึ้นจากการขยายตัวของวิธีการผลิตแบบทุนนิยมที่ขยายตัวเข้าสู่ชุมชนในรูปของการผลิตพืชพาณิชย์ ซึ่งชาวนาต้องพึ่งพิงปัจจัยการผลิตและระบบตลาด ชาวนาที่ไม่สามารถเข้าถึงปัจจัยการผลิตและระบบตลาดต้องอยู่ในสถานะเสียเปรียบ และขาดทุนอย่างต่อเนื่อง ทำให้หนี้สินเพิ่มมากยิ่งขึ้นจากหนี้สินนอกระบบที่มีในหมู่ชาวนาด้วยตนเอง เปลี่ยนแปลงมาเป็นหนี้กับแหล่งทุนหรือแหล่งสินเชื่อในระบบที่เริ่มขยายตัวเข้าสู่ชุมชนในช่วงระยะเวลาเดียวกับการขยายตัวของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ แหล่งสินเชื่อที่สำคัญ คือ ธ.ก.ส ภายใต้การผลิตเชิงพาณิชย์ปรากฏว่าระบบการผลิตชนิดนี้เป็นกลไกสำคัญที่ผลักดันให้การผลิตของครัวเรือนชาวนาต้องพึ่งพิงปัจจัยการผลิตเกือบทุกอย่างจากภายนอก จนทำให้ชาวนาต้องกู้หนี้นี้ยืมสินเพิ่มมากขึ้นส่งผลให้เกิดกระบวนการผนวกครัวเรือนชาวนาเข้าสู่วงจรการหมุนเวียนของทุน หรือชาวนาไม่สามารถผลิตได้หากไม่พึ่งพาปัจจัยการผลิตของกลุ่มทุน ปัญหาที่เกิดขึ้นตามมาคือเกิดการแยกความแตกต่างระหว่างชาวนาด้วยกันเองเมื่อระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ขยายตัวเข้าสู่ชุมชนอย่างรวดเร็ว ผนวกกับการที่ชาวนากลุ่มหนึ่งสามารถครอบครองปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือที่ดินดังกล่าวแล้ว ทำให้สามารถใช้เงื่อนไขนี้สะสมมูลค่าส่วนเกินจากการให้เช่าพัฒนาการเป็นเจ้าหนี้ในชุมชน พร้อมกันนั้นการขยายตัวของ ธ.ก.ส. ในฐานะผู้ให้

สินเชื่อนอกระบบก็เข้ามาประจวบจังหวะความต้องการเงินทุนในการผลิตพืชเชิงพาณิชย์ของครัวเรือนชาวนากลุ่มต่างๆ จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ผลักดันให้ชาวนาต้องเข้าสู่ภาวะหนี้สินและพัฒนาเป็นระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สินในระยะเวลาต่อมาการขยายตัวของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ส่งผลให้ระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างชาวนากับเจ้าของปัจจัยการ โดยฝ่ายแรกต้องตกอยู่ในสภาพพึ่งพิงปัจจัยการผลิตจากผู้ที่มีความเหนือกว่าในการเข้าถึงปัจจัยการผลิต โดยเฉพาะปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือที่ดิน และวัสดุอุปกรณ์การผลิตสมัยใหม่ เป็นต้นว่าเครื่องจักร รถไถนา ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง เมล็ดพันธุ์พืช และที่สำคัญปัจจัยแรงงานกลายเป็นปัจจัยการผลิตที่สามารถเข้าถึงได้ด้วยการใช้เงินทุนจากระบบการผลิตดังกล่าวทำให้ชาวนาตกอยู่ในสถานะที่จะต้องพึ่งพิงเพื่อให้สามารถผ่านพ้นทุกกระบวนการผลิตและสภาพแห่งการพึ่งพิงปัจจัยการผลิตของชาวนานี้เองเป็นสาเหตุประการสำคัญให้ต้องเข้าสู่กระบวนการผูกสัมพันธ์กับบรรดาเจ้าหนี้ที่แฝงตัวเข้ามาในชุมชนในรูปแบบที่หลากหลาย

ประการที่สาม กระบวนการก่อตัวของหนี้สินในชุมชนบ้านดงนั้นเกิดจากการขยายตัวของระบบทุนนิยมฟองสบู่และการเข้ามาของการพัฒนาระบบ โครงสร้างพื้นฐานของรัฐในชุมชน พร้อมทั้งการขยายตัวของระบบบริโภคนิยมที่กระตุ้นให้ครัวเรือนชาวนาบางครัวเรือนมีความต้องการปัจจัยอุปโภคและบริโภค ตลอดจนปัจจัยทุนสมัยใหม่ ที่เป็นอีกเงื่อนไขหนึ่งที่ผลักดันทำให้ชาวนาส่วนหนึ่งต้องสูญเสียที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิต ไปเพื่อแลกกับเงินทุน แต่ท้ายสุดต้องประสบปัญหาการจัดการเงินที่ล้มเหลวและสร้างหนี้สินมากขึ้นกว่าเดิม

โดยสรุปพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ภายในชุมชนและการผนวกครัวเรือนชาวนาเข้าสู่วงจรการหมุนเวียนของทุน ถือว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชาวนาในชุมชนบ้านดงเข้าสู่ระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน คือนอกจากจะเกิดขึ้นจากการเสียเปรียบในด้านความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างชาวนากับกลุ่มทุนในระดับต่างๆ ในประเด็นการเข้าถึงปัจจัยการผลิตที่ไม่เท่าเทียมแล้ว ยังปรากฏว่าการที่กลุ่มชาวนาไม่สามารถควบคุมระบบการตลาดแล้วยังปรากฏว่าเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชาวนาต้องเข้าสู่ภาวะพึ่งพิงปัจจัยเงินทุนจนเกิดสภาพหนี้สินคือการที่ชาวนาเมื่อเข้าสู่ระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยมยังคงประสบกับสภาพที่เรียกว่า "แรงบีบคั้นจากการผลิตซ้ำแบบธรรมดา" (the simple reproduction squeeze) ซึ่ง Bernstein (1981) ได้เสนอแนวคิดนี้ว่า ในประวัติศาสตร์ของการหมุนเวียนของทุนนิยมในสังคมชาวนา การผลิตและการตลาดของชาวนาจะได้รับผลกระทบจากความสัมพันธ์ในการผลิตเชิงสินค้าโดยเศรษฐกิจภายในครัวเรือนของชาวนาเมื่อทำการผลิตจะทำให้เกิดความจำเป็นต้องเพิ่มต้นทุนการผลิตขณะเดียวกันก็ลดผลตอบแทนต่อแรงงานลง กระบวนการดังกล่าวทำให้ชาวนาต้องเข้าไปอยู่ในวงจรการหมุนเวียนของทุนมากยิ่งขึ้น ครัวเรือนชาวนาต้องขยายเวลาการทำงานออกไปมากยิ่งขึ้น มีการใช้แรงงานเร่ร่อนมากขึ้น แต่ผลตอบแทนที่

ได้รับกลับลดลง (ผลตอบแทนต่อแรงงาน) ทำให้ชาวนาต้องขยายการผลิตออกไปมากขึ้น (ในรอบต่อๆไป)ด้วยการบีบรัดตัวเองให้ใช้แรงงานมากขึ้นผลกระทบแรงบีบคั้นจากการผลิตซ้ำแบบธรรมดาดังกล่าว ทำให้ครัวเรือนชาวนาต้องใช้แรงงานเข้มข้นเพื่อเพิ่มหรือรักษาอุปทานของสินค้า โดยขณะที่ฝ่ายทุนนั้นเสียค่าใช้จ่ายในการจัดการหรือการควบคุมกระบวนการผลิตต่ำสุด (Bernstein 1981 :12-13 อ้างใน ประเทือง 2537 : 8) ซึ่งจะศึกษาโดยละเอียดในบทต่อไปในประเด็นเกี่ยวกับรูปแบบการจัดการเงินกู้ของชาวนากลุ่มต่างๆ

จากการศึกษาถึงการก่อตัวของภาวะหนี้สินในชุมชนทำให้ทราบว่ากรณีที่ชาวนาเข้าสู่วงจรความสัมพันธ์เชิงหนี้สินนั้นมาจากหลายสาเหตุ แต่อย่างไรก็ตามแม้จะมีเงื่อนไขที่หลากหลายในการผลักดันให้ชาวนาต้องการเงินกู้ แต่ก็หาใช่ว่าชาวนาทุกคนจะสามารถเข้าไปสู่แหล่งสินเชื่อหรือกู้เงินได้ง่ายตามความต้องการไม่ หากแต่ความสามารถในการเข้าถึงเงินกู้ของชาวนายังมีความแตกต่างกันอย่างน่าสนใจ ซึ่งจะกล่าวในบทที่ 4 โดยละเอียดอีกครั้งหนึ่ง อย่างไรก็ตามจากการศึกษาบทนี้จะทำให้ทราบได้ว่าสาเหตุการเข้าสู่ภาวะการเป็นหนี้ของชาวนานั้นไม่ได้เป็นสาเหตุมาจากฝนฟ้าธรรมชาติ หรือความเกียจคร้านของชาวนา หรือเกิดจากสาเหตุที่เป็นปรากฏการณ์ผิวเผินดังที่นักวิชาการกระแสหลักมักนำมาอธิบาย ในทางตรงกันข้ามภาวะหนี้สินนั้นเกิดจากขั้นตอนการเปลี่ยนผ่านของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับกลุ่มทุนที่หลากหลายและรัฐ ที่มีความซับซ้อนและมีบริบทเฉพาะ โดยเฉพาะเกิดจากกระบวนการผนวกครัวเรือนชาวนาให้เข้าไปอยู่ในวงจรการหมุนเวียนของทุนมากยิ่งขึ้นแต่อัตราการเปลี่ยนสำหรับสินค้าที่ชาวนาทำการผลิตกลับลดลงดังที่ได้เสนอกลไกและกระบวนการดังกล่าวไว้แล้ว